

SOCIONOMEN_s

Forsknings- Supplement

Nr 26

Redaktör: Hans Swärd

SOCIONOMENS
**Forsknings-
Supplement**

Redaktion

Hans Swärd

redaktör för forskningssupplementet

046-222 94 15

E-post

hans.sward@soch.lu.se

Lena Engemark

chefredaktör och ansvarig utgivare

08-617 44 37

E-post

lena.engemark@akademssr.se

Telefon, växel

08-617 44 00

Telefax

08-617 44 40

Adress

Box 12800

112 96 Stockholm

Internet

www.socionomen.nu

*Åsikter som framförs i signerade artiklar
och recensioner står för författarna.*

Socionomen

ISSN 0283—1929

Årets andra nummer av forskningssupplementet

Socionomens forskningssupplement utkommer två gånger om året. Detta är andra numret 2009. I supplementet presenteras insända vetenskapliga artiklar, kunskapsöversikter och nyheter från universitet och högskolor. Hör gärna av dig om du har idéer eller uppslag till artiklar eller temanummer.

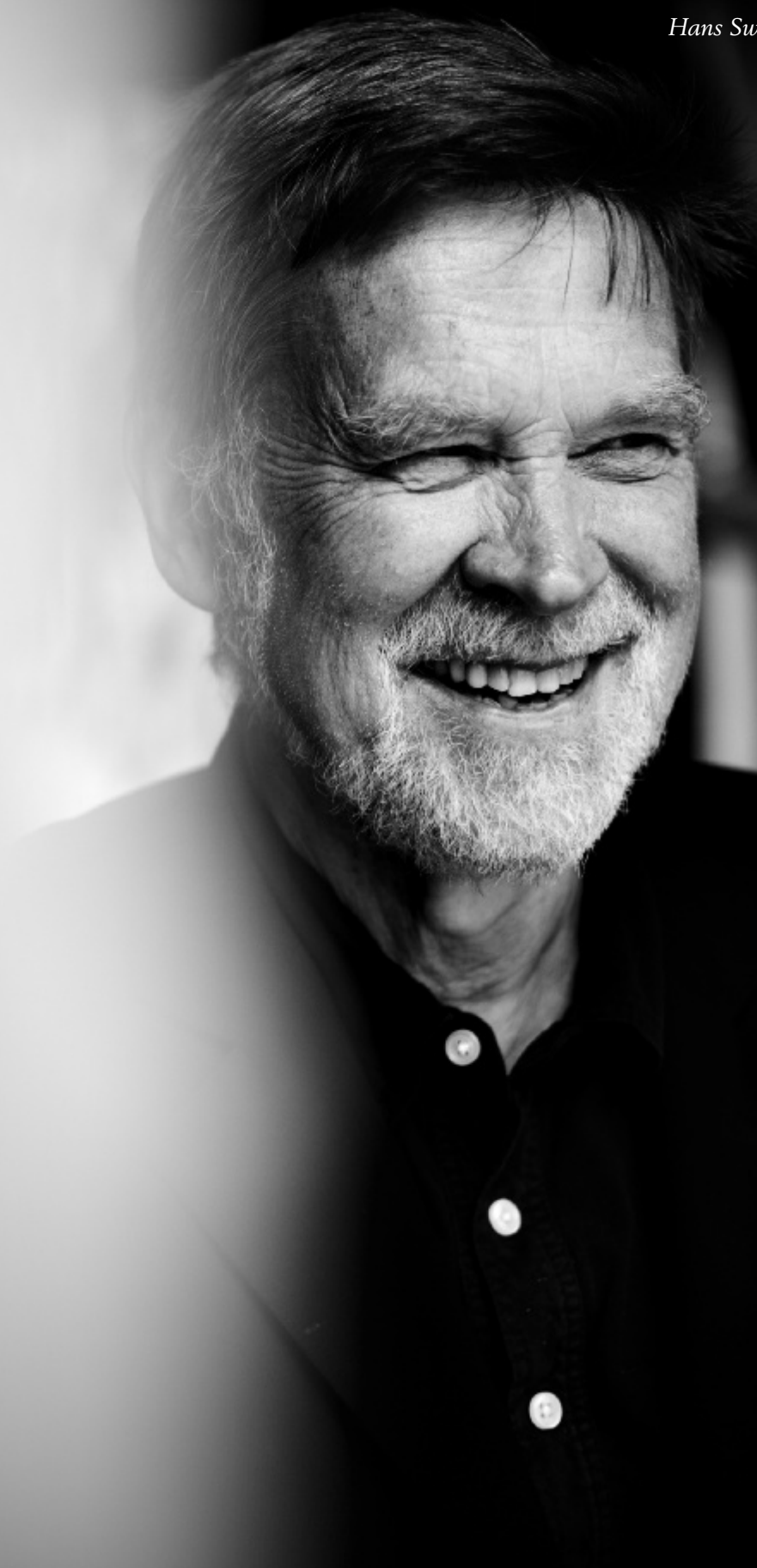
Detta nummer av forskningssupplementet innehåller tre huvudartiklar, vilka alla handlar om olika företeelser inom den sociala barnvården, dvs. ett av det sociala arbetets kärnområden. Säkert har många av landets socionomer kommit i kontakt med de problem som behandlas i artiklarna och vi är glada över att kunna bidra med kunskaper inom ett viktigt och angeläget område. Dessutom innehåller supplementet avdelningen "Noterat". Under denna vinjett försöker vi spegla något av vad som är på gång inom forskning och utveckling i socialt arbete.

Den första artikeln i detta forskningssupplement är skriven av professor Gunvor Andersson och FD, universitetslektor Maria Bangura Arvidsson. Båda författarna kommer från Socialhögskolan vid Lunds universitet. Artikeln har titeln "På spaning efter betydelsen av umgängesstöd för barn". Umgängesstöd är en mycket speciell åtgärd som kan tillgripas om föräldrar som inte bor tillsammans inte kan komma överens om umgänget. Åtgärden kan enligt författarna ses som en yttersta konsekvens av konflikter och svårigheter i familjen. För att upprätthålla principen om att barn till separerade föräldrar har rätt till umgänge kan staten via domstol och socialtjänst gå in och se till så umgängesrätten kan utövas. Ofta beslutar domstolarna att umgänget skall ske genom kontaktperson som kan fungera som en förmedlingslänk mellan föräldrarna, som ett stöd för barnet, eller som en kontrollperson så det inte händer barnet något. Författarna bygger sin artikel på både en akt- och en enkätstudie och syftet är att visa hur umgängesstödet motiveras och utformas i praktiken, vad själva insatsen umgängesstöd och umgänget med den andre föräldern betyder för barnen. Författarna diskuterar också vilka dilemman som aktualiseras genom umgängesstödet. Åtgärden är tänkt för barnens skull, men författarna frågar sig om det verkligen är så i praktiken. Det är också lätt hänt att barnen inte får hjälp att handskas med de svårigheter de kan uppleva i samband med umgängesstödet.

Den andra artikeln i supplementet är en översiktsartikel och har titeln "Aggression Replacement Training (ART) i Sverige – evidensbaserad socialtjänst i praktiken?" Även den har två författare. Catrine Kaunitz socionom och doktorand vid institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet, samt utredare på IMS, Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, Socialstyrelsen. Anna Strandberg är fil mag. i psykologi och doktorand vid institutionen för Folkhälsovetenskap, Karolinska institutet samt forskningsassistent på STAD, Stockholm förebygger Alkohol och Drogproblem.

Aggression Replacement Training (ART) är ett manualbaserat preventionsprogram för ungdomar med beteendeproblem som under senare tid fått stor spridning i Sverige och används både inom socialtjänstens öppenvård, på flera av Statens institutionsstyrelses (SiS)

Hans Sward

ungdomshem och inom kriminalvården. Författarna menar att mycket talar för att ART är den mesta spridda manualbaserade metoden i Sverige idag.

Författarna undersöker i vilken omfattning och form ART används inom socialtjänstens öppenvård i Sverige och dessutom görs en genomgång av studier när det gäller effekterna av ART. Kartläggningen bygger på uppgifter från omkring 100 stadsdelar och kommuner. Ungefär hälften av kommunerna i urvalet erbjuder ART som öppenvårdsinsats. Forskningsgenomgången visar att stödet för ART är svårtolkat och motsägelsefullt. Det är intressant att fråga sig varför en metod som ART kan få så stor spridning, när vi inte säkert vet om den har några positiva behandlingseffekter.

Den tredje artikeln har titeln "Samhällsvårdade ungdomars kontakter med föräldrar och syskon" och är författad av Tommy Lundström som är professor i socialt arbete vid Stockholms universitet och Marie Sallnäs är som docent i socialt arbete vid samma lärosäte.

Frågan i artikeln gäller i vilken utsträckning barn och ungdomar som placeras i familjehem eller på institution har möjligheter att ha kontakt med sina föräldrar och syskon. Särskilt vid längre placeringar i samhällsvård är frågan om familjekontakter relevant. Författarna visar att problemet inte har behandlats så mycket i den svenska forskningen. Artikeln bygger på data från ett forskningsprojekt om levnadsnivå bland ungdomar i dygnsvård. Sammanlagt ingår 272 ungdomar i studien som antingen är placerade i familjehem eller vid institutioner/HVB, hem för vård eller boende. Resultaten visar att mer än hälften av ungdomarna har någorlunda regelbunden kontakt med föräldrar. De har oftare kontakt med mödrarna än med fäderna. Ungefär hälften av ungdomarna har också kontakt med sina syskon.

En liten grupp ungdomar hade, enligt författarna, dålig kontakt med sina föräldrar och syskon och det fanns ungdomar som inte heller ville ha kontakt. Vårdformen har betydelse för ungdomarnas kontakter. Det var betydligt vanligare att inte ha familjekontakter bland ungdomarna i familjehem än bland dem i HVB-vård. Också regelbunden kontakt förekom oftare vid HVB-placeringar än i familjehemmen. Långt avstånd mellan vårdmiljön och det biologiska hemmet

var en av de faktorer som hade betydelse för kontaktfrekvensen. Där emot uppvisade kön, ålder och etnicitet inga samband med hur ofta ungdomarna träffade sina föräldrar.

Under vinjetten Noterat behandlas fyra frågor. Först noterar vi att rektorn vid Lunds universitet nyligen tagit ett initiativ om innovationer som kan komma att få betydelse för socialt arbete. Därefter frågar vi oss varför hemlösheten får så stor uppmärksamhet just nu och till och med håller på att flytta in i de fina salongerna. Vi gratulerar också tre personer som gjort förtjänstfulla insatser och fått pris i socialt arbete. Till slut presenteras en unik forskningsrapport där forskarna följt en grupp barnhemsbarn under en tid av 25 år.

Ibland ger vi ut temanummer i Socionomens forskningssupplement för att gå på djupet med angelägna men eftersatta kunskapsområden inom socialt arbete. Som vi nämnde i förra numret planeras ett temanummer år 2010 som kommer att behandla forskning om fattigdom, social utestängning och sociala problem. EU:s ministerråd har beslutat att göra 2010 till Europaåret för bekämpning av fattigdom och social utestängning och eftersom forskning om fattigdom, sociala problem och problemgenererande processer och mekanismer har en lång historia inom såväl forskningen i socialt arbete, som i det sociala arbetets praktik, finns det skäl att uppmärksamma nyare forskning i ett särskilt temanummer. Jag har fått bra respons och många artikeluppslag som författarna håller på att arbeta med. Det finns fortfarande en möjlighet att presentera artiklar och artikelförslag. Så hör gärna av dig om du är intresserad av att medverka med artiklar och inlägg om fattigdom.

Jag hoppas att detta forskningssupplement kan bidra till att sprida kunskaper om viktiga frågor inom socialt arbete. Trevlig läsning.

Hans Swärd

*Professor och redaktör för
Socionomens forskningssupplement*

SOCIONOMENS
***Forsknings-
Supplement***

Box 128 00 112 96 Stockholm Tel. 08-617 44 37 E-post lena.engelmark@akademssr.se www.socionomen.nu

www.scientum.se

*Tänk om det är så att det ur barns synpunkt
inte är viktigt att träffa en förälder, som de
inte har en hållbar relation till?*

På spaning efter betydelsen av umgängesstöd för barn

I artikeln behandlas insatsen umgängesstöd, vilket kan ses som en yttersta konsekvens av konflikter och svårigheter som kan förekomma omkring barns umgänge när inte föräldrarna bor tillsammans och inte själva kan komma överens. Då kan staten via domstol och socialtjänst se till att den förälder som inte bor tillsammans med barnet får umgänge. Syftet med artikeln är att studera betydelsen av umgängesstöd för barn.

Frågor som behandlas är hur umgängesstödet motiveras och utformas, vad umgängesstödet och umgänget med den andra föräldern betyder för barn, samt de dilemman som aktualiseras genom den här typen av insats.

av Gunvor Andersson och Maria Bangura Arvidsson

Barn med separerade föräldrar har rätt till umgänge med den förälder som de inte bor tillsammans med. Det är riktlinjen i lag, politik och professionellt arbete och det har stöd i forskningen. Oftast är båda föräldrarna överens om att detta är förenligt med barns bästa och löser frågan om umgänge i samförstånd. Det är mindre vanligt att överlämna till domstol att besluta om hur umgänget ska gå till och av de fall som avgörs av domstol är det bara en liten del som omfattas av beslut om umgängesstöd (se Socialstyrelsens, 2004). Det gäller i allvarlig konflikt, när boendeföräldern inte litar på den andra föräldern eller av andra skäl inte vill eller vågar låta barnet vara själv i mötet med honom eller henne. Umgängesstöd betyder att en kontaktperson är närvarande, när barnet träffar den andra föräldern eller medverkar vid hämtning och lämning. I vissa kommuner kan det också betyda att barn och umgängesförälder träffas i närvaro av personal i en för ändamålet avsedd lokal. Det är socialtjänstens uppgift att ordna umgängesstöd, när domstol så beslutat.

Här ställs motsättningen mellan statens ansvar och familjens autonomi på sin spets. Om föräldrarna inte kan komma överens går staten, via domstol och socialtjänst, in och ser till att det som generellt sett anses vara till barnets bästa verkställs, nämligen att kontakt med den andra föräldern upprätthålls, även om det måste ske till priset av att en "tredje person" förordnas som stöd/skydd för det individuella barnet.

Umgängesstöd är det begrepp vi använder, därför att det i en statlig utredning (SOU 2007:52) föreslås att begreppet kontaktperson vid umgänge ersätts med beteckningen umgängesstöd för den typ av kontaktpersoner, som utses av socialnämnd i enlighet med ett domstolsavgörande. Det är inte en oproblematisk insats, det fick vi klart för oss redan i de två första delstudierna i vårt forskningsprojekt "Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister", som byggde på intervjuer med socialsekreterare inom familjerätten samt med kontaktpersoner (Andersson & Bangura Arvidsson, 2006 a, b; Bangura Arvidsson, 2009).¹⁾ Där framgick också att det inte alltid råder samsyn mellan socialtjänst och domstol samt att organiseringen av socialtjänsten kan bidra till att barnens situation glider ur blickfånget, när olika enheter har ansvar för familjerättsliga utredningar respektive rekrytering och uppföljning av umgängesstöd. Med tanke på att det vanligen är en kumulation av bekymmer och påfrestningar av olika slag, när barn bedöms ha behov av en kontaktperson i umgänget, gav våra intervjupersoner ett antal exempel där de ifrågasatte om umgänge var bra "till varje pris".

Nu har vi gått vidare i vår spaning efter betydelsen av umgängesstöd. I den här artikeln koncentrerar vi oss på betydelsen av umgängesstöd för barn, så som det framgår av sociala akter och enkätsvar från boendeföräldrar och barn. Innan vi kommer in på tillvägagångssätt och resultat av våra egna studier vill vi ringa in de forskningsområden, som berör umgängeskonflikter mellan föräldrar och umgängesstöd för barn. Resultatdelen visar vilka barn det handlar om, hur umgängesstödet motiveras och utformas, vad umgängesstödet och umgänget med den andra föräldern betyder för barnen – sett ur olika perspektiv. Artikeln

avslutas med en diskussion om dilemman som aktualiseras genom den här typen av insats.

Annan forskning inom området

Umgängeskonflikter och umgängesstöd för barn ska ses i ett större sammanhang. Familjeforskningen bidrar med kunskaper om förändringar i familjeliv i senmodern tid (Bäck-Wiklund, 2003; Scott, 2004). Det senmoderna familjeprojektet ställer stora krav på familjemedlemmarnas förmåga att kommunicera och förhandla med varandra, vilket ställs på sin spets vid en separation. Det förväntas då av föräldrar att de ska vilja upprätthålla sitt föräldraskap, även om det måste omformas (Hydén & Hydén, 2002). Staten är behjälplig och i statliga utredningar betonas att domstolen aktivt bör verka för att föräldrar når en samförståndslösning vad avser vårdnad, boende och umgänge (se SOU 2005:43). På det familjerättsliga fältet har skett förändringar i riktning mot att stärka barns rätt till umgänge med båda sina föräldrar (Singer, 2000). Det kan också tolkas som förändringar i riktning mot att stärka faders rättsliga ställning i förhållande till sina barn och att öka möjligheterna till bibehållna relationer mellan barn och fäder, som inte bor tillsammans.

Den danska forskaren Mai Heide Ottosen (2004), som studerat komplicerade umgängesärenden, visar på att det kan finnas motsättningar mellan de två system som ska tillgodose föräldrars rätt och barns bästa. Å ena sidan en juridisk tankeram och en rättslig ordning (inom domstolen) som ska upprätthålla generaliserade normativa förväntningar, stå för förutsägbarhet och likabehandling och verka som politiskt styrsystem. Å andra sidan det familjerättsliga systemet (inom socialtjänsten) som ska hantera ett koncept om barnets bästa, som inte kan karakteriseras som en rättsregel i traditionell mening utan är ett öppet begrepp, som ska ge möjlighet att ta hänsyn till det individuella barnet. Heide Ottosen finner att i komplicerade umgängesärenden blir rättens diskurs överordnad barnvårdsdiskursen och barns rätt till umgänge med den förälder, som de inte lever tillsammans med, blir därför en rätt som knyts till föräldrarna och inte till barnet.

Det finns mycket som talar för att det finns en överrepresentation av sociala problem och myndighetskontakter i familjer, där separerade föräldrar inte kan komma fram till samförståndslösningar om vårdnad och umgänge utan måste lämna avgörandet till domstol (Rejmer, 2003). Den norska forskaren Katrin Koch (2000), som studerat vårdnads- och umgängestvister som förts till domstol i Oslo, visar på en överrepresentation av föräldrar med lägre utbildning och svagare fäste på arbetsmarknaden än befolkningen i stort och med många myndighetskontakter. I hennes studie hade en eller båda föräldrarna i 70 procent av fallen haft kontakt med den sociala barnavården, polisen, psykiatri och/eller var registrerade för missbruksproblem.

Maria Eriksson (2003) har i sina studier av familjerätten och dess hantering av faders våld kommit fram till att den svenska familjepolitiken skapar en kontext som möjliggör faders tillgång till barn men inte skyddar barn och mödrar mot faders våld. Hon har tillsammans med Gunilla Dahlkild-Öhman (2008) ifrågasatt om pappors våld mot

¹⁾ Stiftelsen Allmänna Barnhuset har finansierat forskningsprojektets olika delstudier.

mammor överhuvudtaget är en aktuell fråga inom familjerätten, där våld i första hand förstås som ett socialt problem. Ett sätt att förstå risk för barn, som de kunde urskilja hos de familjerättssekreterare som de intervjuade, var risken för barn att förlora kontakten med en av föräldrarna, i första hand fadern. Mot denna bakgrund blir pappas våld mot mamma en icke-fråga och bara en av flera ingredienser i utredningsarbetet. Maria Eriksson och Elisabet Näsman (2007) är inne på samma tema, när de visar hur barns upplevelser av utsatthet (pappas våld mot mamma) kan ogiltiggöras och hur barnets röst (att inte vilja träffa sin pappa) kan utdefinieras i en familjerättslig process.

När en boendeförälder inte vill lämna ut ett barn till umgängesföräldern i enlighet med tidigare domstolsbeslut kan han eller hon ansöka om verkställighet. Ingrid Höjer och Karin Röbbäck (2007) har genomfört en studie om verkställighet. Det totala antalet verkställighetsansökningar om boende och umgänge, som gick till förhandling och dom vid Länsrätten i Göteborg 2001, var 46 ärenden med 66 barn. I domarna gick det att utläsa 25 barns inställning till boende och/eller umgänge och 15 av dessa barn uppgavs vara negativa till det som yrkades i målet, dvs. de ville inte umgås med eller bo hos den förälder som ansökt om verkställighet. Det framgår också att 72 procent av verkställighetsdomarna gällde umgänge. I studien ingick intervjuer med professionella och enkäter till föräldrar. Författarna konstaterar att föräldrarnas konflikt utgör det huvudsakliga hindret för att se barnet i verkställighetsmål och att rätten lägger ett större ansvar på mammor än på pappor att umgänget ska fungera, oavsett vem som är boende- eller umgängesförälder.

Barn har visserligen rätt att komma till tals i frågan om vårdnad och umgänge, men det är inte så vanligt att domstolarna uttryckligen beaktar barns åsikter i sina avgöranden. Det framgår bl.a. av Lotta Dahlstrands (2004) studie. I författarens genomgång av de akter, som handlade specifikt om umgänge, framkom att 17 procent av barnen hade uttalat önskemål om att inte alls behöva umgås med den förälder, som de inte bodde hos, samt att ytterligare åtta procent önskade inskränkningar i umgänget (s. 202). Det tyder på att det inte behöver vara lika självklart för barn som för föräldrar och domstol att umgänge är i enlighet med barnets bästa.

Det finns knappast några studier, där barn själva kommit till tals specifikt om umgängesstöd. Inger Ekbom och Åsa Landberg (2007) fick emellertid med barns röster i sin uppföljning av domar om övervakat umgänge, som beslutats 2002. Av de elva intervjuade barnen i deras undersökning uttryckte sju tydligt att kontaktpersonen stått för trygghet, vilket inte alltid innebar att umgänget upplevdes som tryggt. "Utsatthet, rädsla, frustration och besvikelse återkommer i de flesta intervjuer" (s. 45).

Frågan om hur och när barn ska komma till tals i frågor om vårdnad och umgänge och vad som utgör hinder är aktuell i många europeiska länder (se t.ex. Resetar & Emery, 2008). I en artikel av brittiska forskare (Perry & Rainey, 2007) ifrågasätts om det är lämpligt att göra det generella antagandet att kontakt är i enlighet med barnets bästa tills annat är bevisat.

De finska forskarna Hannele Forsberg och Tarja Pösö (2008) har gjort gruppintervjuer med personal, som har erfarenhet av övervakat

umgänge i möteslokaler, som tillhandahålls av en organisation, som finns över hela Finland och som för några år sedan startade umgängesservice. De intervjuade fick bl.a. reflektera över barnens position. De teman som utkristalliserade sig var i rangordning: 1) *Det rädda barnet* ('the fearful child') som ofta har upplevt faderns våld. 2) *Det förbryllade barnet* ('the confused child') som inte är ordentligt informerat om varför det ska vara umgänge överhuvudtaget eller varför det ska övervakas. 3) *Det manipulerade barnet* ('the manipulated child') som "hjärntvättats" av mamman att tycka illa om pappan. 4) *Det ansvarstagande barnet* ('the responsible child') som tar ansvar för umgänget och uppträder mer vuxet än umgängesföräldern. 5) *Det lyckliga barnet* ('the happy child') som åtminstone stundtals eller efter hand är glad och lycklig över att träffa den andra föräldern. Författarna diskuterar, som så många andra, om det här är frågan om barnets bästa eller föräldrars rätt.

Övervakat umgänge ('supervised visitation') tycks ha blivit vanligare i flera länder, men då i lokal med personal. De brittiska forskarna Alison Perry och Bernadette Rainey (2007) skiljer på övervakad ("supervised") kontakt och kontakt med stöd ("supported"), där interaktionen mellan förälder och barn inte övervakas lika strikt. Det svenska begreppet umgängesstöd rymmer bådadera. Det kan vara värt att tänka på, eftersom författarna till nämnda artikel drar slutsatsen att användning av umgängeslokaler kan vara problematiskt för "supervised contact", eftersom de är utrustade för "support".

Enligt kanadensiska forskare (Birnbau & Alaggia, 2006) har barn som blir indragna i starkt konfliktfyllda vårdnads- och umgängesstrider identifierats som den grupp barn, som är mest i risk för känslomässiga problem och beteendeproblem. I sitt sökande efter studier om "supervised visitation programs" under åren 1990-2004 konstaterar de att även om olika program för övervakat umgänge har ökat de senaste decennierna är det knapphändigt med studier om utfall och konsekvenser vad gäller barn- föräldrelationer och barns välbefinnande.

Vår forskningsgenomgång visar att umgängesstöd för barn är en yttersta konsekvens av de konflikter och svårigheter, som kan föreligga när föräldrar inte bor tillsammans. När staten/familjerätten inte lyckas medverka till att föräldrar löser frågan om umgänge i samförstånd, då kan staten/domstolen besluta hur umgänget ska gå till och i yttersta fall besluta om umgängesstöd för att tillgodose barns behov av kontakt med båda föräldrarna. Vad betyder då detta för barnen? Det ville vi närmare utröna.

Tillvägagångssätt

Vi redovisar här tillvägagångssättet i två av våra delstudier, nämligen aktstudien och enkätstudien. Den förra bygger på en genomgång av sociala akter för barn med kontaktperson som umgängesstöd enligt domstolsbeslut. Den senare bygger på boendeföräldrars och barns svar på enkäter.

Aktstudien

I aktstudien bestod urvalet av alla umgängesärenden med kontaktperson enligt domstolsbeslut, som var pågående eller hade varit aktuella

under det senaste året i tre kommuner. Det var samma urval av städer som i vår tidigare intervjustudie med professionella (Andersson & Bangura Arvidsson, 2006 a, b). Sammanlagt 27 ärenden/akter handlade om 32 barn. Vi satt på respektive social- eller familjerättskontor och läste akterna och antecknade all information, som kunde ge svar på frågor som: Vilka barn och föräldrar berörs? Hur motiveras insatsen? Hur utformas insatsen i praktiken? Hur uppfattas insatsen av de berörda? På vilket sätt kommer barn till tals?

Enkätstudien

Enkäter distribuerades till föräldrar och barn med erfarenhet av umgängesstöd via socialsekreterare, som vi kom i kontakt med i samband med vår medverkan i fem konferenser på olika platser i Sverige. Bland deltagarna fanns de som hade kontakt med föräldrar till barn med umgängesstöd och var villiga att hjälpa oss distribuera enkäter. För enkelhets skull gjorde vi inte avgränsningen att det nödvändigtvis skulle handla om umgängesstöd enligt domstolsbeslut, även om det kom att visa sig vara det allra vanligaste. Frågorna i enkäterna var så utformade att de kunde hjälpa oss besvara samma frågor som aktstudien: Vilka barn och föräldrar berörs? Hur motiveras insatsen? Hur utformas insatsen i praktiken? Hur uppfattas insatsen av föräldrar och barn? På vilket sätt kommer barn till tals?

Vi har valt att använda oss av boendeföräldrars svar, eftersom de känner sina barn, ser barnen och deras reaktioner före och efter umgänget och talar med dem om umgänget och umgängesstödet. Svar inkom från 24 boendeföräldrar, som gav information om 32 barn med erfarenhet av umgängesstöd.

Boendeföräldrarna fick i sitt kuvert även med enkäter till barnen och svar inkom från elva barn. Att det inte blev fler barn som besvarade enkäten tror vi beror på barnens ålder, eftersom två tredjedelar av de 32 barnen var förskolebarn (0-6 år). Även om vi hade gett anvisningar om att yngre barn kunde få hjälp av en vuxen (något som skulle anges i enkäten), så inkom bara svar från en femåring. De andra barnen som svarade var i yngre skolålder (7-11 år) med undantag av en 18-åring, som svarade med tillbakablick på tidigare erfarenheter av umgängesstöd.

När vi planerade enkätstudien hade vi hoppats att få med ett större antal barn och föräldrar än som skulle vara möjligt genom personliga intervjuer. Nu blev det inte så och vi kan bara göra några spekulat

tioner om varför det inte inkom fler svar. Det kan bero på att socialsekreterare inte distribuerade enkäten i den utsträckning vi hoppats. Det kan bero på att föräldrar, som fick enkäten, valde att inte svara (i medföljande svarskuvert). Det kan bero på att antalet barn med umgängesstöd inte är så stort i de kommuner, som distributionsvilliga socialsekreterare har hemhörighet i. Vi har emellertid fått en variation i materialet på så sätt att svaren kommer från barn och föräldrar boende i tio olika kommuner.

Etiska överväganden

I vårt upplägg och genomförande av såväl aktstudien som enkätstudien har olika etiska överväganden gjorts och vederbörlig etisk hänsyn tagits till de barn och föräldrar, som det handlar om. I sättet att redovisa resultaten finns det också anledning att göra etiska överväganden. De citat vi använder från barn och boendeföräldrar kan inte härledas, med tanke på att de kan komma från olika platser i landet. När citat används har korrigeringar gjorts i språket, så att personer med utländsk härkomst och svårigheter med svenska språket inte utpekas. De namn som används är fingerade.

Resultat

Det föll sig så att aktstudien och enkätstudien kom att handla om lika många barn. Med 32 barn i vardera studien, fick vi veta något om sammanlagt 64 barn. Här redogör vi för vilka barn det handlar om, hur umgängesstödet motiveras och utformas i praktiken, hur betydelsen av *umgängesstödet* samt av *umgänget* framgår vad gäller *barnen*. Vi blev nämligen varse att betydelsen av umgängesstödet måste särskiljas från betydelsen av umgänget. Ordningen är konsekvent den att aktstudien kommer först, sedan enkäten till boendeföräldrarna och att barnen får sista ordet.

Vilka barn handlar det om?

Aktstudien omfattade 32 barn, varav hälften (16) pojkar och hälften (16) flickor. Två tredjedelar (20) av barnen var i förskoleåldern, ca en tredjedel (10) i yngre skolåldern och några enstaka (2) var 13 år och hade insatsen tillsammans med yngre syskon. Barnen bodde vanligen hos sin mamma, 87 procent av barnen i aktstudien (28) gjorde det. Det var bara fyra barn som hade övervakat umgänge/umgängesstöd i ➤

Gunvor Andersson
är professor i socialt arbete
vid Socialhögskolan,
Lunds universitet.

Maria Bangura Arvidsson
är FD och universitetslektor
i socialt arbete vid
Socialhögskolan,
Lunds universitet.

umgänget med sin mamma – och här ingick ett familjehemsplacerat barn, vars fosterföräldrar var vårdnadshavare. Vårdnadsfrågan är skild från umgängesfrågan och övervakat umgänge/umgängesstöd kan bestämmas, vare sig umgängesföräldern är vårdnadshavare (gemensamt med boendeföräldern) eller inte. Det vanligaste är dock att boendeföräldern är ensam vårdnadshavare.

Låt oss jämföra med fördelningen vad gäller kön och ålder hos de barn, som vi fick information om via *enkätstudien*. Boendeföräldrarnas svar gällde 32 barn, varav en tredjedel (11) var pojkar och nästan två tredjedelar (19) var flickor (i två fall har kön inte angetts). Nästan två tredjedelar av barnen (19) var i 0-6-årsåldern, när de påbörjade umgängesstödet, en tredjedel (10) var 7-12 år och två hade hunnit bli 13 år (i ett fall framgick inte barnets ålder). Även i enkätstudien var det vanligast att barnen bodde hos sin mamma, omräknat till procent var det 84 procent, och bara fem barn bodde hos sin pappa.

De elva barn (4 pojkar och 7 flickor) som besvarade enkäten hade också en boendeförälder som svarat, så de ökar inte antalet barn vi får veta något om. Deras umgängesförälder var i tio fall av elva pappa och bara i ett fall mamma. När de här barnen fick umgängesstöd var de vanligen mellan sex och åtta år gamla och tre hade också avslutat insatsen vid tiden för enkätstudien.

Slutsatsen är att det allra vanligaste är att barn i 0-6-årsåldern tilldelas umgängesstöd i sin kontakt med den förälder som de inte bor hos. Det är inte heller ovanligt att barn i yngre skolåldern får insatsen. Där emot är det sällsynt för tonåringar. Det kan bero på att de uppfattas vara tillräckligt stora för att klara umgänget utan umgängesstöd eller tillerkänns förmågan att själva bedöma om de vill fortsätta umgänget. Det kan bli så att de väljer bort umgänge, när de inte längre måste. Det finns ingen nationell statistik eller forskning som kan ge vägledning om hur länge barn omfattas av umgängesstöd och vad som händer sedan, men våra intervjuer med professionella antyder att när umgängesstödet upphör är det vanligt att umgänget upphör (Andersson & Bangura Arvidsson, 2006 a). I den riktningen pekar också Ekboms och Landbergs (2007) uppföljning av domar, fyra år efter att tingsrätten beslutat om umgänge i närvaro av kontaktperson. Den visade att insatsen sällan leder till att barn behåller kontakt med den förälder, som de inte bor hos.

En annan slutsats som är lätt att dra utifrån akt- och enkätstudien, är att boendeföräldern vanligen är barnens mamma och bara undantagsvis barnens pappa, när umgängesstöd är aktuellt. Här handlade det om 87 respektive 84 procent av barnen som bodde hos sin mamma. Det är en högre andel än för barn med skilda föräldrar generellt sett. Enligt nationell statistik (BO 2007) bor 68 procent av alla barn med separerade föräldrar mest eller bara hos sin mamma, 11 procent med sin pappa och 21 procent växelsvis lika mycket hos båda föräldrarna.

Är det då även i vårt material en överrepresentation av barn med en eller två föräldrar födda utomlands, så som framgår i andra studier om vårdnads- och umgängeskonflikter (jfr Kock, 2000; Rejmer, 2003)? Även om föräldrarnas födelseland inte alltid nämns i akterna, framgår det vanligen genom att det t.ex. noteras att de inte har svenska som modersmål, att de talar med barnet på sitt hemspråk eller att modern är rädd för att fadern ska ta med sig barnet till sitt hemland. Därav drar vi slutsatsen att minst två tredjedelar av barnen i aktstudien hade en

eller två föräldrar som var födda i annat land än Sverige, vanligen ett utomnordiskt land. Vi finner inte lika stor överrepresentation i enkätstudien, vilket kan bero på att boendeföräldrar med svårigheter att skriva på svenska inte fått eller valt bort att besvara vår enkät.

Hur motiveras umgängesstöd?

Det framgår av *aktstudien* att domstolens beslut om kontaktperson som umgängesstöd genomgående motiveras av föräldrarnas djupa och långvariga konflikt. Ibland noteras att barnet har mått dåligt av denna konflikt, men att det inte bör hindra umgänge med den andra föräldern – under trygga former. Det var inte alltid i själva domstolsbeslutet utan i familjerättens utredning eller andra noteringar i akten, som föräldrarnas övriga problem framgick. Det vanligaste problemet var att fadern hade uttalat hot mot modern, varit våldsam eller misshandlat henne. Det var heller inte ovanligt att umgängesföräldern led av psykisk sjukdom eller uppgavs av motparten göra det. I flera fall var det en kombination av våld och psykiska problem. Missbruk angavs ibland som skäl till övervakat umgänge. I några fall var modern rädd för att pappan skulle ta med sig barnen utomlands. Det förekom att modern kände oro för eller hade misstankar om att fadern utsatt barnet för sexuella övergrepp.

I *enkätstudien* angav *boendeföräldrarna* framför allt som skäl till umgängesstödet att barnens pappa hade utsatt barnen och/eller dem själva för hot och våld, inte sällan i kombination med psykisk sjukdom och/eller missbruk. Här följer några exempel på svar om hot och våld:

Fadern ansågs av rätten inte vara lämpad att ensam umgås med dottern då han är dömd för flera fall av hot och misshandel mot mig (modern) /.../ har hotat med att ta dottern till sitt hemland /.../ missbrukar narkotika /.../ har visat viss form av aggression mot barnet.

På grund av att hennes pappa har utsatt henne för psykisk och fysisk tortyr i flera år, samt misshandel och misshandling.

Några boendemammor nämnde inte explicit hot och våld men risker till följd av att pappan t.ex. hade alkoholproblem, var i psykiskt dålig form, inte klarade av barnen p.g.a. droganvändning. Det fanns också några svar som angav misstankar om pappans sexuella övergrepp på barnen som skäl till umgängesstöd. Enstaka svar handlade om annat, t.ex. att dottern inte kände sin pappa, "han dök upp efter flera år". I de få fall där boendeföräldern var barnets pappa beskrevs anledningen till umgängesstöd kort, "mammans sjukdom" eller "misshandel och vanvård".

Barnens svar antyder att flera har blivit utsatta för våld inom familjen, direkt eller indirekt. Vanligen är det deras pappa som står för det våld som de kan vara rädda för eller ser som anledningen till umgängesstödet, men det finns en enstaka mamma. Liksom i enkätsvaren från boendeföräldrarna, framkommer i barnens svar missbruk i samband med våldet. Följande är exempel på svar från barnen:

Han har gjort mig illa och att han dricker. Sen vet han att han gör mig illa men han bryr sig inte, bara tänker på sig själv. Och han har bråkat och slagit min mamma mycket. Därför vill jag inte träffa honom.

För jag ville inte vara ensam med pappa för han är inte alltid snäll.

Han kan dessutom inte alltid hålla koll på sitt temperament.

Jag ville inte träffa min pappa för han drack för mycket och var elak.

För mamma slog mig.

Det som i domstolsbeslut kort formuleras som "djupgående konflikt mellan föräldrarna" visar sig ofta(st) rymma hot och våld, inte sällan i kombination med psykisk sjukdom och/eller missbruk. Det framgår inte alltid i akten om mannens hot och våld riktat sig mot kvinnan och om barnen varit vittne till våldet eller själva varit utsatta för våld. Enkätstudien bekräftade att hot och våld är vanligt, i sammanhang där umgängesstöd beslutas. Det förekommer också som skäl i både akt- och enkätstudien att det finns risk för att barnet förs ur landet. I några fall nämns misstankar om sexuella övergrepp. I enstaka fall handlar det om att barnet är litet och/eller inte känner sin pappa och därför behöver stöd i umgänget.

Det är intressant att ställa akt- och enkätmaterial till våra intervjuer med socialsekreterare inom familjerätten (Andersson & Bangura Arvidsson, 2006 a). De svarade ofta spontant att det är vilka familjer som helst som har umgängesstöd, något som kan förstås utifrån Erikssons och Dahlkild-Öhmans (2008) resonemang om att våldet tycks vara en icke-fråga inom familjerätten. Vid närmare eftertanke gav intervjupersonerna emellertid flera exempel på kumulativa problem och våld i aktuella familjer. Det framgick tydligt i både akt- och enkätmaterial att boendeföräldrar och barn var utsatta för våld och att det ofta var i kombination med andra typer av problem. Andra forskare har visat på en överrepresentation av sociala problem hos familjer, där vårdnad och umgänge krävt ett beslut i domstol (jfr Kock, 2000; Rejmer, 2003).

Hur utformas insatsen?

I akterna finns vanligen följande typ av information: "Enligt domstolsbeslut ska mamman ha ensam vårdnad om dottern och pappan rätt till umgänge sista lördagen i varje månad 12-16. Umgänge ska ske med kontaktperson." Domstolen har vanligen inga synpunkter på var umgänget ska äga rum. Det är upp till socialtjänsten att avgöra och det kan vara i barnets hem eller i umgängesföräldrarnas hem, på neutral plats, "på stan" eller i en lokal som familjerätten förfogar över. Ibland är umgänget omgärdat av särskilda restriktioner, vilket då framgår av akten, där det t.ex. kan stå följande:

Fadern ska tala svenska med barnen och avstå från att förhöra sig om mamman eller prata om föräldrarnas konflikt under umgänget. Två kontaktpersoner ska finnas med för trygghetens skull. Pappan ska komma till lokalen kl 9.00 och inte lämna förrän tio minuter efter att mamman och barnen lämnat den.

Kontaktpersonens uppgift kan vara formulerad på olika sätt i kontraktet, som framgår av akten. Det kan ingå i kontaktpersonens uppgift att vara förmedlingslänk mellan föräldrarna, stöd för barnet och/eller ha någon typ av kontrolluppgift, t.ex. se till att föräldrarna inte träffas i samband med umgänget, att pappan inte frågar barnet om bostadsadress eller förskolans namn och adress, att barnet inte dras in i samtal

om föräldrarnas konflikt, att pappan inte är alkoholpåverkad under umgänget, att tider hålls. Ofta är uppgiften formulerad i termer av att få barnet att känna sig tryggt under umgänget med fadern och att umgänget sker under former som är bra för barnet. Ibland finns ett tillägg, t.ex. om att kontaktpersonen har rätt att ingripa eller avbryta umgänget om det visar sig bli svårt för barnet, eller om att kontaktpersonen ska hjälpa till att återuppbygga kontakten mellan far och barn.

Boendeföräldrarnas svar på frågan om hur insatsen utformas visade att det ofta var umgänge varannan vecka, t.ex. tre timmar varannan lördag, eller mer sällan, t.ex. en gång i månaden. Mer omfattande umgänge var ovanligt. Följande utdrag är exempel på ett vanligt svar om hur det går till med kontaktperson närvarande under hela umgänget:

Jag lämnar Anna (dottern) på bestämd tid till kontaktpersonen. Sen kör hon till pappan. Ibland är det något särskilt de ska göra, men för det mesta är de i hans lägenhet. Det brukar ätas, spela spel och vara ute ibland. Kontaktpersonen har tillsammans med Anna (barnet) bestämt lite "utvägar" om det blir jobbigt. De har noga bestämt hur man gör vid.../ och hur delaktig kontaktpersonen ska vara vid umgänget. Kontaktpersonen lämnar Anna hos mej på bestämd tid och plats.

Enkätsvaren ger också exempel på umgänge i en för ändamålet avsedd lokal:

Fadern skulle enligt avtalet vara på plats kl. 12.00 och jag (modern) skulle vara på plats kl. 12.15. Detta p.g.a. att han inte skulle kunna söka upp mig i närområdet, hota eller misshandla mig. Fadern hade även besöksförbud mot mig. Jag ringde alltid strax efter kl. 12.00 för att försäkra mig om att han var där för att inte riskera en konfrontation. Väl inne (i lokalen) satt jag i byggnadens kök medan far och dotter befann sig i ett angränsande rum under umgänget. /.../ Jag och dottern lämnade (lokalen) 15 minuter innan fadern.

Domstolsbeslutet kan innebära antingen att kontaktperson ska vara med under hela umgänget eller medverka vid hämtning och lämning. Det visade sig i *aktstudien* att det allra vanligaste var övervakning/stöd under hela umgänget. I några fall var det enbart så i inledningsskedet och övergick senare till att kontaktpersonen medverkade vid hämtning och lämning av barnet. Det visade sig även i *enkätstudien* att övervakning/stöd under hela umgänget var det vanligaste. I de fall umgänget skedde på umgängescentral, utan att det fanns en individuellt utsedd kontaktperson för barnet, hade personalen ansvar för umgänget.

I *enkäten* till barnen var det en fråga som löd: "Berätta med egna ord, för oss som inte vet, hur umgänget brukar gå till. Ge gärna exempel på en gång när det blev särskilt bra och en gång när det blev dåligt." Några barn nöjde sig med att skriva kort om hur det går till, som till exempel: "[Kontaktpersonen] hämtar mig och sen åker vi hem till mamma (umgängesförälder). Vi gör saker och sedan lämnar hon (kontaktpersonen) mig hemma igen". Andra barn har även med någon synpunkt på vad som var bra och dåligt:

Kontaktpersonen hämtar mig hemma och skjutsar mig till en plats vi

kommit överens om med pappa, han väntar där. BRA: När vi sköt med laser, pappa klev fram och jag sköt. Jätteroligt. Dåligt: Det har inte hänt några dåliga/tråkiga saker. Gör något tillsammans t.ex. drakborgen – leker, äter eller fikar. Pappa går sedan till bussen och kontaktpersonen skjutsar hem mig.

Pappa bjuder på något att äta. Kontaktpersonen har med egen mat. Sedan gör vi något exempelvis plocka svamp, spela spel, titta på film /.../Dåligt: när kontaktpersonen gick på promenad när vi var hos farmor och farfar. Då blev jag rädd och undrade vad hon gjorde. Bra: en heldag på djurpark med den fjärde kontaktpersonen. Då hade vi himla kul.

Mamma och min "bonuspappa" kör mig och min syster till lokalen där min pappa och två personer från sociala väntar, jag brukar inte följa med in i lokalen. Tycker inte det har varit bra någon gång.

Barn tycks inte ha möjlighet att avsluta eller avböja fortsatt umgänge med kontaktperson, om de inte har rätt ålder, dvs. är tolv år eller äldre. Ett exempel från aktstudien:

Flickan vill inte längre träffa fadern, har egentligen aldrig velat och nu vägrar hon helt. Ärendet är nu i uppe i tingsrätten för att avsluta umgänget med kontaktperson. Eftersom flickan snart är tolv år förutsätts det att hennes åsikt tillmäts betydelse.

Insatsen är relativt noga reglerad med tydliga ramar kring tider, platser och vad umgängesföräldern får och inte får göra. Intentionen i lagtext och andra statliga dokument är att umgänget ska vara för barnets skull och barnets bästa ska vara avgörande (6 kap. 2a § 1 st. Föräldrabalken). Det finns inte någon åldersgräns för när barns vilja bör beaktas, utan det är ålder och mognad som ska avgöra den frågan. I såväl intervjuer som i akter och enkätsvar smyger sig emellertid formuleringar in som fokuserar på föräldrars rätt till, snarare än barns behov av, umgänge. Det finns anledning att fundera på vad som är barnens behov, när det i akten används formuleringar som pappans "rätt till umgänge". Våra studier ger ytterligare belägg för att rättens diskurs lätt blir en rätt som knyts till föräldern, inte till barnet, som t.ex. Heide Ottosen (2004) kommer fram till.

Vad betyder umgängesstöd för barn?

Detta avsnitt handlar om umgängesstödet betydelse för barnen, så som det uppfattas av boendeföräldrar. I aktstudien framgår inte umgängesstödet betydelse särskilt för barnen utan som en del i relationen mellan olika parter. Det är inte bara barnet som ska känna sig tryggt tillsammans med umgängesföräldern. Om inte endera föräldern känner sig trygg med arrangementet eller nöjd med kontaktpersonen, fungerar det inte väl.

Pär Sonesson
& COMPANY

JOUR- OCH FAMILJHEMSLÖSNINGAR
STÖD OCH BEHANDLINGSINSATSER
I ÖPPENVÅRD

RAMAVTAL FINNS

Växel: 08-410 600 01 (dygnet runt)
www.parsonesson.se

Operation Stormvarning

Öppenvårdsbehandling för unga människor
med utvecklat riskbeteende.

- Familjebehandling
- Individualbehandling
- Skola/yrkespraktik
- Aktiv fritid
- Familjehem vid behov

Kontakt:

Bengt Nilsson, bengt@stormvarning.com, tel: 042-21 22 91

www.stormvarning.com

Vardagar på Vårkullen Helger och lov i hemmet

www.varkullen.se

Vårkullens skolveckohem

Vasagatan 9B
521 43 Falköping
Tel/fax: 0515-190 80
E-post: info@varkullen.se

Då boendeföräldrarna i enkätstudien beskriver umgängesstödet betydelse för barnen går det inte att ange hur många som tycker att umgängesstödet har fungerat bra eller dåligt för barnen, eftersom det kan finnas både positiva och negativa inslag i samma svar och det kan ske förändringar över tid. Det är dock tydligt att boendeföräldrarna framhäver betydelsen av trygghet, vilket följande citat är typiska exempel på:

Det som är bra är att barnen kan känna sig trygga med umgängesstöd. De behöver inte känna sig rädda att pappan ska göra dem illa.

Det var en stor lättnad. Då umgänget kunde/ska ske med skydd så blev livet för [flickan] betydligt lättare. När det var kontaktpersoner hon kunde lita på till 100 % att de fanns där hela tiden så kunde hon ha något utbyte av det.

Många svar handlar om att umgängesstödet inte fungerade, att barnen kände sig rädda och ledsna även med umgängesstöd. Några exempel:

Redan efter två umgängeshelger svängde det och min dotter har därefter förlorat förtroendet för kontaktpersonen. [...] Hon vill inte träffa någon av dem – ser dem numera som en entitet (kontaktpersonen och pappan).

Första gångerna tyckte hon var mycket jobbiga, mest av rädsla för att pappa kanske skulle ge sig på kontaktpersonen och hon skulle stå där själv med honom. [...] Vid dålig kontaktperson mårde [flickan] dåligt flera dagar före och en vecka efter umgänge.

Barnet var ledset, satt i min famn, ville ej gå ifrån mig, ändå tar de pojken som då börjar gallskrika, går in till pappan och lämnar honom. Efter en stund får jag tillbaka pojken som fortfarande gallskriker, sedan vill han inte alls släppa mig mer. [...] Det är] först nu pojken släpper mig, har gått där sedan han var 10 mån. Nu är han 2 år.

I analysen av boendeföräldrarnas svar blev det tydligt att vi måste skilja på betydelsen av umgängesstödet och betydelsen av umgänge. Umgängesstödet kan uppfattas positivt, att barnen känner sig trygga, men umgänget som negativt, barnen är rädda för pappa. Om varken umgängesstöd eller umgänge fungerar, blir barnet ännu mer utsatt (jfr Birnbaum & Alaggia, 2006). Då en dom om umgänge ska verkställas har boendeföräldrar och barn dock föga att säga till om. Boendeföräldrar kan dömas till vite, om de vägrar lämna ut barnet.

Hur ser barnen själva på umgängesstödet?

Barnens egna enkätsvar visar att barnen överlag är positiva till kontaktperson som umgängesstöd, även om de motsätter sig umgänget. Följande utdrag är exempel på när barnen tycker att stödet fungerar bra:

Bra och tryggt att [kontaktpersonen] är med.

Jag har övervakare för att mamma slår mig så jag älskar min övervakare då kan jag träffa mamma utan att vara rädd.

Jag tyckte det var bra att jag inte skulle vara ensam med honom.

Det blev bra för då blev det inte bråk när pappa kom och hämtade oss.

Kontaktpersonen var toppen. Hämtning och lämningsgrejen var ett jävla slöseri med tid enligt mig. Jag hade hellre sagt upp kontakten redan då (13-14 år).

Tio barn hade erfarenhet av en eller flera kontaktpersoner och ett barn hade umgänge i umgängeslokal med personal. Sex av barnen hade bara erfarenhet av en kontaktperson och två hade haft två olika kontaktpersoner, men det fanns också de som hade erfarenhet av tre, fyra eller fem. Alla hade något att berätta om sina kontaktpersoner, särskilt de som kunde jämföra, t.ex.

Nina är snäll. Inger är lika som Nina. Allan var bara med en gång. Håkan var också bara med en gång.

Den första var jättebra men hon behövde sluta. Den andra var oduglig. Hon stod i ett hörn och var spänd. Den tredje var tråkig, ingen bra kompis. Den fjärde var den bästa för hon lyssnade bra, var snäll, var sig själv och bra kompis. Den femte (nu) är helt okey.

1:a någon udda person jag aldrig träffat förut som uppträdde kasst och bara gömde sig undan. 2:a en person jag kände från annat sammanhang och hade god kontakt med.

Det framkommer i barnens enkätsvar att det är tryggt och bra att ha en kontaktperson, men att omsättningen kan vara stor. Det finns ingen samlad bild av hur ofta kontaktpersoner byts ut, men vi vill fästa uppmärksamheten på att utbytbarheten kan vara ett problem. Både vår tidigare intervjustudie med professionella och aktstudien visar att det är viktigare att kontaktpersonen fungerar för föräldrarna än för barnen, föga uppmärksamhet riktas mot relationen mellan kontaktperson och barn. I intervjuer med kontaktpersoner framgår att de visserligen själva lägger vikt vid sin relation med barnen, men att deras uppgift är att ha en neutral och passiv roll. De bekymrar sig för att föräldrarnas konflikt kan skymma sikten för att umgänget är till för barnens skull (Bangura Arvidsson, 2009).

Vad betyder umgänget för barnen?

Vid vår läsning av *akterna* fann vi inte särskilt mycket om hur barnen uppfattade umgänget. Det framgick dock att det kan ha både positiv och negativ betydelse. Rädsla, besvikelse eller att umgänget inte fungerar som det är tänkt överväger. Det kunde t.ex. stå: "Vi uppfattar att pojken är glad för att hälsa på och vara med pappa." - "Umgänget med pappan har inte fungerat helt bra och flickan har till slut vägrat träffa honom." - "Pojken besviken på sin pappa som inte skötte umgänget." - "Modern har blivit orolig när hon upptäckt blåmärken och andra märken på pojkens kropp efter umgänge, pojken har också blivit räddare." I en akt framgick att trots att psykolog och familjerätt hade föreslagit ett uppehåll i umgänget, eftersom pojken inte mårde bra av det, dömdes till fortsatt umgänge (med kontaktperson). Den information om barnen som finns i akten kan komma från olika berörda parter, som ser olika på insatsen, vilket följande utdrag är ett exempel på:

Enligt kontaktpersonen har flickan varit nöjd under umgänges-tillfällena, hon tycks ha längtat efter att träffa fadern, han leker fint med henne. [Kort därefter ställer mamman in umgänget.] Enligt modern hade flickan varit orolig, drömt mardrömmar och visat starka tecken på rädsla.

I enkätstudien har boendeföräldrarna inte många positiva kommentarer om umgängets betydelse för de egna barnen. Det finns dock exempel på barn som är glada och tycker det är bra och roligt att träffa umgängesföräldern eller att de blir mer positiva efter hand. Det var klart vanligare att boendeföräldrarna såg negativa reaktioner hos barnen före, under och/eller efter umgänget. De beskriver det med uttryck som att det är "jättejobbigt" för barnet att åka dit, att barnet är ängsligt och oroligt före och efter umgänget. Det finns flera starka uttalanden om umgängets negativa betydelse, vissa handlar om barnets negativa känslor gentemot pappan, om rädsla och bristande tillit, t.ex:

[Umgänget] är mot deras vilja. [...] Det finns en anledning till att barnen är rädda för sin pappa och kallar honom vid namn istället för att säga pappa.

Men min son ville inte alltid följa med och träffa sin pappa, litade inte så bra på honom.

Barnen har mått och mår mycket dåligt över denna situation. Vad de mår dåligt över är bl.a. att de känner sig tvingade att träffa en person som de inte ser som sin pappa. Sedan tycker de det är jobbigt att träffa en person som har gjort så mycket hemskt mot dem.

Andra enkätsvar handlar om framför allt yngre barn, som är oroliga före och efter umgänget, visar starka separationsreaktioner, ökar sitt anknytningsbeteende gentemot sin mamma, är gnälliga och skriker, sover dåligt på grund av mardrömmar, t.ex:

Hon har vid flera tillfällen när man sagt till henne "idag ska du träffa pappa" lagt sig raklång på golvet och skrikit "jag vill inte till pappa!" [...] Efter umgänget har hon ibland varit påverkad, varit väldigt orolig och sökt närhet och bekräftelse, orolig för att jag (modern) skall gå iväg.

Min dotter vill inte träffa sin pappa [...] skriker och gråter hysteriskt vid överlämnandet och klamrar sig fast vid mig krampaktigt. [...] Är döds-trött och apatisk i timmar/dagar efteråt [...] Vid senaste umgänget vägrade hon kliva ur sin vagn först tre timmar på lördagen och sedan sex timmar på söndagen samt vägrar äta, utan att umgänget avbryts! Efter det var hon helt upp-och-ner-vänd.

Innan umgänget ca 2 dygn börjar oron. Troligen smittar min oro av sig. Efteråt så är [dottern] helt slut men har jättesvårt att komma till ro. Tar 1½-2 timmar natta henne, sen skriker hon i sömnen så man får väcka henne och trösta eller så vaknar hon och skriker. Är så ca en gång i timmen hela natten. Sen är hon helt slut på söndagen och gråter och är som ett frimärke på mig.

Det finns också exempel på när situationen har präglats av svåra separationsreaktioner till en början men som ur mammans synpunkt blivit bättre efterhand:

[...] Dottern verkade inte vilja umgås med sin far de första 6 månaderna på [umgängescentrat] och verkade i det närmaste rädd för honom och skrek tills hon hostade och höll på att spy i ca 30 minuter tills vi fick avbryta umgänget. [...] Umgänget började utvecklas till det bättre efter ca 6 månader, dottern blev mer och mer villig till att gå in till fadern och leka,

men sprang alltid in i köket för att försäkra sig om att jag (modern) fortfarande var kvar.

Även om boendeföräldrarna är tveksamma till umgänget och ser negativa reaktioner hos barnen, känner de att de måste "peppa" och motivera sina barn till att träffa den andra föräldern. Det kan vara direkt uppmuntran att åka men också mer indirekt, genom att boendeföräldern t.ex. låter bli att berätta negativa saker om umgängesföräldern för sitt barn, något som kan uttryckas så här: "Min vackra dotter vet ingenting om sin fars vrede eller sjukdom."

Boendeföräldrarna ombads värdera hur viktigt de ansåg att det är/var för barnen att träffa den andra föräldern. Värderingen av umgänget varierar från uppfattningen att barnen mår märkbart bättre sedan de slutat träffa sin pappa till att pappa är så viktig att ingen kan ersätta honom. De flesta svar innehåller både tankar om att det generellt sett är bra och att det i det individuella fallet är dåligt, vilket t.ex. uttrycks på följande sätt:

Generellt tycker jag det är bra för barn att träffa båda sina föräldrar men det beror på hur föräldrarna är. Är de tillräckligt dåliga är det bättre att inte ses alls. Det handlar inte om barns rätt till umgänge som det så fint heter, utan föräldrars, och barn körs över helt.

Även om det är bra för ett barn att känna båda sina föräldrar – det är absolut min grundinställning – så får det inte ske på bekostnad till vad som helst [...] Idag anser jag inte att [dottern] nödvändigtvis måste ha ett umgänge med en person som upprepade gånger visat sig kunna göra psykisk skada.

50 % bra om de kommer nära varandra och alla sköter sig. 50 % dåligt. Barnet upplever otrygga förhållanden, mår dåligt. Fortsätter misshandel, misstro, ska de skita i att träffa dem.

En del skriver att det inte behöver vara så ofta men att det är viktigt att barn känner till sina rötter, vet vem fadern är och "inte glorifiera en bortavarande förälder" eller "skuldbelägger sig själv". Kontakt är viktigt att upprätthålla men i individuella fall kan det vara skadligt, vanliga tillägg var av typen:

Att till vilket pris som helst ha kontakt och umgänge med fadern har inget egenvärde, om det finns en risk för att barnet far illa. Det är barnets bästa, inte faderns bästa som skall tas hänsyn till.

Kan man med skydd få en något positiv bild av sin pappa så har man igen det i sin utveckling. Men fungerar det inte utan [flickan] mår för dåligt är det inte värt det och då får det hellre vara.

Det fanns boendeföräldrar som enbart svarade utifrån den specifika situationen och var mer entydigt negativa:

Jag tycker man har förbrukat rätten till att få vara barnets förälder efter man slagit, skrikit o burit sig fruktansvärt illa åt.

Vi har inte längre de problemen med barnen nu när de inte träffar sin pappa. Barnen är mycket gladare nu, kissar inte ner sig längre.

Det var inte lika vanligt, men det fanns boendeföräldrar som betonade

vikten av umgänge generellt utan att framhålla negativa aspekter i enskilda fall:

Pappa är viktig ingen kan ersätta honom. Viktigt för barnet att ha en manlig roll i sitt liv och de älskar båda föräldrarna oavsett vad.

Barnen har bara en mamma och en pappa. Detta kan inget ersätta.

Mor och far – bägge viktiga för ett barn. Men om inte barnet får träffa sin far följer det nog med hela livet.

Enkätsvaren visar att de flesta föräldrar i princip delar den generella synen i samhället om att det är viktigt för barn att ha tillgång till båda sina föräldrar, även om de inte bor tillsammans. Det kan innebära att de känner att de måste motivera sina barn till ett umgänge som både de och barnen är tveksamma till. En del mödrar beskrev små barns starka känslomässiga reaktioner på ett sätt som överensstämmer med andra beskrivningar av yngre barns separationsreaktioner inför det främmande eller farliga (jfr Andersson, 1984). Det är vanligen barnens mamma som är boendeförälder och här kan vi ansluta oss till det som annan forskning pekar på, nämligen att ansvar för barns relation till fadern i stor utsträckning läggs på mödrar (Eriksson, 2003; Höjer & Röbbäck, 2007; Regné 2006).

Hur ser barnen själva på umgänget?

Av barnens svar att döma tycker somliga att umgänge är bra, andra tycker det är okej, medan några hellre hade avstått. Här nedan har vi tagit med något citat från alla barnen, som ger uttryck för hur de ser på umgänget. De flesta skriver specifikt om umgängessituationen. Det finns bara ett genomgående positivt svar: "Vill ha pappas mobilnummer. Tråkigt att de inte bor tillsammans. Men det är bra med umgänget som det är nu." De andra barnen är tveksamma eller direkt negativa:

Inte roligt för jag vill inte träffa han något mer.

Dåligt, vill inte träffa han alls.

Det var dåligt att han inte lyssnade när jag sa att jag inte ville. Jag ville inte att han skulle krama och pussa mig men det gjorde han ändå.

Det känns superjobbigt, jag gillar inte det här. Jag vill bestämma själv och att ingen kunde tvinga mig att gå dit.

Jag tycker inte om honom (pappa) och vill inte gå dit.

Det är inte så jätteroligt. Det gör ont i magen när jag ska träffa min pappa för jag tänker på allt dumt han har gjort.

Det är dåligt och jobbigt. Jag önskar att han aldrig hade varit så dum mot mamma, mig och min lillasyster.

Problemet är inte att mina föräldrar inte kommer överens utan att "min pappa" är en idiot!

Några av barnen har enbart, eller som tillägg till sin egen konkreta situation, uttryckt sig mer generellt om umgängesstöd, som de inte tycker är så viktigt. Framför allt framgår att de tycker att vuxna måste lyssna mer och ta större hänsyn till barns egna åsikter: "Dom som bestämmer ska tänka mer på vad barnen vill"; "Vill man inte så vill man inte." Barnen ger tydligt uttryck för att det hade blivit tal om umgänge i mindre omfattning om vuxna hade lyssnat mer på dem och på barn över-

huvudtaget. Av de elva barnen var det fyra som inte alls tyckte att det var viktigt att träffa pappa och fyra som inte var lika negativa men ändå inte såg det som särskilt viktigt att träffa sin pappa eller i ett fall mamma. Tre barn lade större vikt vid att träffa sin pappa. Här följer citat från alla barnen, från minst till högst positiv värdering av umgänget:

Det är inte så roligt att träffa min pappa, han är inte min familj längre.

För han tog inte hand om oss, han var inte snäll och han slog oss och så. Jag har det mycket bättre nu när jag inte träffar han alls.

För i mitt läge är "min pappa" korkad och jag gillar inte fraternisera med korkade personer.

Det är svårt att förklara men jag vill absolut inte gå dit.

Därför att jag vill vara med mamma [boendeförälder].

För att vissa barn tycker det är bra och vissa inte, men jag tycker inte det är viktigt.

Roligt att träffa mamma [umgängesförälder] men jag blir inte jätteledsen när jag inte gör det.

Ibland är det bättre att inte ha någon kontakt alls, i alla fall om det bara blir skit när man träffas.

Han är min pappa. Jag vill träffa honom. Men jag kan inte förlåta honom för det han gjort, så det skulle ändå inte vara jätteviktigt att träffas. Jag skulle inte gråta om det inte gick, men det är kul när det fungerar.

Jo, för att ibland har det varit bra hos pappa och ibland inte alls bra.

Pappa är rolig, hittar på roliga saker tillsammans. Roligt att köra Go-cart med pappa.

När vi ser på vad barnen uttrycker i enkäten kan vi finna några liknande teman, som Forsberg och Pösö (2008) fann, nämligen att de ger uttryck för rädsla eller ambivalens, tar på sig ansvar eller kan känna glädje över umgänget. Vi vill fästa uppmärksamheten på att flera barn uttryckte att de inte tycker att umgänge är så viktigt, men att de uppfattar att deras röster inte hörs. Barnens svar bekräftar resultaten från forskning, som visar att barns röster inte kommer fram i så stor utsträckning när det gäller familjerättsliga frågor (t.ex. Dahlstrand 2004; Ekbom & Landberg, 2007; Höjer & Röbbäck 2007; Perry & Rainey 2007). Vi tror att det gäller särskilt om barnens inställning går emot generella uppfattningar om barns bästa.

Diskussion om umgänge och umgängesstöd

När vi började intressera oss för övervakat umgänge eller umgängesstöd för barn, visste vi inget om insatsen. Det visade sig inte heller finnas tidigare forskning, som kunde ge information. Därför valde vi en explorativ ansats i vårt forskningsprojekt, som vi delade upp i olika delprojekt med fokus på olika berörda parter perspektiv. Efter att ha tagit del av socialsekreterares och kontaktpersoners erfarenheter, ville vi studera konkreta fall, så som de presenteras i sociala akter. Det är vanligt att i forskning använda sociala akter för att få veta något om utsatta barn, den sociala barnavårdens insatser och/eller utfall (se t.ex.

Lundström, 2008). Vi gick sedan på spaning efter föräldrars och barns erfarenhet av umgängesstöd. I den här artikeln har vi fört samman aktstudien och den enkätstudie, som riktade sig till boendeföräldrar och barn. Genom denna kombination av två olika datakällor kan gemensamma mönster öka trovärdigheten i den bild, som vi fått fram.

Boendeföräldrar har här skriftligt gett sin syn på insatsens betydelse för barnen. Såväl i forskning som i professionellt arbete är det vanligt att vända sig till föräldrar, när man vill veta något om barnen. Man kan reflektera över i vad mån boendeföräldrars, här vanligen mödrars, synpunkter på umgängesstöd är tillförlitliga, när de har en sammansatt eller negativ syn på umgänge. Sådana tvivel har kanske bidragit till att det finns stora kunskapsbrister om hur barnen har det i familjer, där umgängesfrågan inte kan lösas i samförstånd. Hur ska man veta att mamman, som oftast är boendeförälder, inte baktalar pappan, som oftast är umgängesförälder? Hur ska man kunna fästa tilltro till en mammas utsagor om att barn far illa i umgänge? Vi har valt att lyfta fram boendeföräldrars perspektiv utan att ta ställning till huruvida det återspeglar "verkligheten", eftersom vi menar att det återspeglar deras "verklighet". När vi konsekvent använder det könsneutrala begreppet boendeföräldrar, kan det dölja det faktum att de allra flesta är mödrar. Det hade varit relevant med ett tydligare genusperspektiv, men vi ville inte bortse ifrån att det också fanns några pappor, som var boendeföräldrar.

Det är en generell "sanning" att det är i enlighet med barns bästa att ha kontakt med båda sina föräldrar, även om dessa inte bor tillsammans (jfr Amato, Meyers & Emery, 2009; Öberg & Öberg, 1992). I internationell jämförelse framstår den svenska staten som särskilt angelägen om båda föräldrarnas omsorg om och ansvar för barn (jfr Hobson, 2004). Det återspeglas t.ex. i föräldraförsäkringen, i att gemensam vårdnad är regel även om föräldrarna inte är eller har varit gifta med varandra, i kommunal familjerådgivning och domstolens beslut i familjemål. I extrema situationer och förlopp framträder tydligare värderingar och tankemönster som mer djupgående genomsyrar samhället (jfr Andersson & Swärd, 2008; Bangura Arvidsson, 2003). Umgängesstöd är inte särskilt vanligt, men insatsen har intresserat oss som en yttersta markering av hur långt barns behov av den förälder, som de inte bor hos, sträcker sig – eller hur långt denna förälders rätt till sina barn sträcker sig – när staten, via domstol och socialtjänst, har att fälla avgörandet.

Både svensk och internationell forskning har visat att i konfliktfyllda umgängesärenden ingår ofta berättelser om våld och hot, men att det kan ses som moderns vapen i konflikten, hennes "obstruction and hostility" (Radford et al. 1997, s. 476). I vår aktstudie framkom i påtagligt många fall att våld förekommit och att fadern dömts och straffats för våld och misshandel av modern. När vi fogar samman akt- och enkätstudien förstärks intrycket av att våld och hot är vanligt – i de fall där umgängesstöd är aktuellt. Det är då vanligen riktat mot mödrarna och inte mot barnen och utgör inget hinder för barnens umgänge med fadern. Vi kan, som Eriksson och Dahlkild-Öhman (2008), tolka det så att våldet i familjerättsliga konflikter är en icke-fråga och den viktiga frågan är bibehållen kontakt, om än med umgängesstöd. Det kan fungera väl och det är uppenbart, utifrån våra studier, att umgänges-

stöd fungerar som en trygghet för både mamma och barn. Det var också tydligt att mödrarna kände som sitt ansvar att se till att barnen ville träffa sin pappa, att uppmuntra barnen till umgänge och ta hand om deras (smärtsamma) reaktioner före och efter. Mödrars känsla av ansvar för barnets relation till fader, så som det har framkommit i annan forskning, stärktes i vår enkätstudie (jfr Höjer & Röbbäck, 2007; Eriksson, 2003).

Även om umgängesstöd är tänkt för barnets skull är det lätt att förväxla med faders rätt. Umgängesstöd blir aktuellt när pappan vill eller gör anspråk på att få ha kontakt med sitt barn. Det är inte så att barnet mot pappans vilja kan göra anspråk på att få ha kontakt med sin pappa. Det ligger nära till hands att associera till situationen för barn i familjehem. Där är också bibehållen kontakt med biologiska föräldrar generellt sett i enlighet med barns bästa (se t.ex. Andersson 1995, 2009) men kan förväxlas med biologiska föräldrars rätt till kontakt med sina barn i familjehem. Även där tänker professionella och forskare att det är till barnens bästa på lång sikt – även om det inte ter sig så i den aktuella situationen. Det gäller att som vuxen rannsaka sin bild av barn som "being" eller barn som "becoming", sin syn på barndom som viktig medan den pågår eller som förberedelse för vuxenlivet (se t.ex. Qvortrup, 1994; Corsaro, 2005). Det är också uppenbart att beslut om kontakt följer ett mönster som är kopplat till frekvens och inte till relationens kvalitet (jfr Sobolewski & King, 2005). Kontakt definieras t.ex. i domar i termer av frekvens och följer en norm utan att ta hänsyn till det som den brittiska forskaren Judy Dunn och kollegor (2004) uttrycker som "emotional closeness and psychological significance of their relationship" (s. 553).

Hur ser då barn själva på kontakt med den förälder, som de inte bor hos, när förhållandena är så speciella att umgängesstöd krävs? Det har varken professionella eller forskare ägnat särskild möda att ta reda på. Trots en ökad uppmaning att göra barn delaktiga i frågor som rör dem, så finns i det här sammanhanget flera hinder. Umgängesstöd gäller ofta barn som är för små för att ha en åsikt, som kan tillmätas betydelse. I svår konflikt mellan föräldrar, ska barn skonas från att ta ställning. Om barn har en bestämd uppfattning, som går i linje med moderns och på tvärs mot faderns, kan barnet uppfattas som "hjärntvättat" av modern (jfr Forsberg & Pösö, 2008). I vår egen studie var det inte så många barn som svarade på enkäten eller var stora nog att kunna svara, men det var ett observandum för oss att de i lägre grad än sina mödrar ansåg att det var viktigt att träffa sin pappa (i ett fall mamma). I aktstudien framkom också att det fanns barn som inte ville träffa sin pappa (undantagsvis mamma). Tänk om det är så att det ur barns synpunkt inte är viktigt att träffa en förälder, som de inte har en hållbar relation till? Ska de då tillåtas avstå eller få hjälp att förbättra relationen, snarare än följa en norm om kontaktfrekvens?

Efter beslut om umgängesstöd tycks det vara lätt hänt att barnen inte får hjälp att handskas med de svårigheter, som de möter i samband med umgänget. Det förefaller oss orimligt att lägga hela ansvaret på boendeföräldern att bistå barnen i den situation som föreligger, när umgängesstöd är aktuellt. Den samhällsdiskurs som entydigt talar för att barn har rätt att träffa den förälder, som de inte bor, innebär för yngre barn också en skyldighet. Utifrån våra studier frågar vi oss –

måste detta ske till varje pris? Vi efterlyser fler studier som följer upp barn i familjerättsliga konflikter och problematiska umgängesfrågor och som förmår tränga djupare i hur situationen kan te sig för barn långt ner i åldrarna.

Referenser

- Amato, Paul R., Meyers, Catherine E. & Emery, Robert E. (2009) Changes in non-resident father – child contact from 1976 to 2002. *Family Relations*, vol. 58, 41-53.
- Andersson, Gunvor (1984) *Små barn på barnhem*. Lunds universitet: Psykologiska institutionen.
- Andersson, Gunvor (1995). *Barn i samhällsvård*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Gunvor (2009) Foster children: a longitudinal study of placements and family relationships. *International Journal of Social Welfare*, vol. 18, 13-26.
- Andersson, Gunvor & Bangura Arvidsson, Maria (2006 a) *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset, skriftserie 2006:2.
- Andersson, Gunvor & Bangura Arvidsson, Maria (2006 b) Umgänge till varje pris? *Socionomen*, nr 5, del 2, *Socionomens Forskningssupplement*, nr 19, 5-17.
- Andersson, Gunvor & Swärd, Hans (2008) Etiska reflektioner. I: Meeuwisse, A., Swärd, H., Eliasson-Lappalainen R. & Jacobsson, K. (red.) *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bangura Arvidsson, Maria (2003) *Ifrågasatta fäder. Olika bilder av fäder till socialt utsatta barn*. Lund: Socialhögskolan.
- Bangura Arvidsson, Maria (2009) Aktiv passivitet. Om kontaktpersoners roll och förhållningssätt till pappor, mammor och barn i umgängestvister. *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 1, 3-19.
- Birnbaum, R. & Alaggia, R. (2006) Supervised visitation: A call for a second generation of research. *Family Court Review*, vol. 44, 1, 119-134.
- BO Barnombudsmannen (2007) *Upp till 18 – fakta om barn och ungdomar*. Stockholm: Barnombudsmannen rapporterar BR 2007:04.
- Bäck-Wiklund, Margareta (2003) Familj och modernitet. I: Bäck-Wiklund, M. & Johansson, T. (red.) *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Corsaro, William F. (2005) *The sociology of childhood*. Thousand Oaks: Pine Forge Press
- Dahlstrand, Lotta (2004) *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala universitet: Juridiska fakulteten.
- Dunn, Judy, Cheng, Helen, O'Connor, Thomas G. & Bridges, Laura (2004) Children's perspectives on their relationships with their non-resident fathers: influences, outcomes and implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 43, no. 3, 553-566.
- Ekblom, Inger & Landberg, Åsa (2007) "Innerst inne var man rädd..." *Barn och föräldrars röster om att ha umgänge tillsammans med kontaktperson*. Stockholm: Rädda Barnen och Socialstyrelsen.
- Eriksson, Maria (2003) *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäders våld*. Stehag: Förlags AB Gondolin.
- Eriksson, Maria & Näsman, Elisabet (2007) Delaktighet i familjerättsprocesser för barn som upplevt pappas våld mot mamma. *Socionomen*, nr 6, *Socionomens Forskningsupplement*, nr 22, 78-89.
- Eriksson, Maria & Dahlkild-Öhman, Gunilla (2008) Motstridiga förståelser av risk och riskbedömningar i familjerätts sammanhang. I: Eriksson, M; Källström Cater, Å; Dahlkild-Öhman, G; Näsman, E. (red.) *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*. Malmö: Gleerups.
- Forsberg, Hannele & Pösö, Tarja (2008) Ambiguous position of the child in supervised meetings. *Child and Family Social Work*, vol. 3, nr 1, 52-60.
- Heide Ottosen, Mai (2004) *Samvær til barnets bedste? Om regler og praksis på samværsområdet*. København: Socialforskningsinstituttet 04:04.
- Hobson, Barbara (2004) Pappavänligt samhälle: faderskap, papparoll och pappor i välfärdssamhället. I: Florin, C & Bergqvist, C (red.) *Framtiden i samtiden. Könrelationer i förändring i Sverige och omvärlden*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Hydén, Margareta & Hydén, Lars-Christer (2002) *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Höjer, Ingrid & Röbäck, Karin (2007) *Barn i kläm – hur uppmärksammas barn i mål om verkställighet av umgänge?* Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Koch, Katrin (2000) *Når mor og far møtes i retten – barnefordeling og samvær*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, NOVA Rapport 13.
- Lundström, Tommy (2008) Aktforskning. I: Meeuwisse, A, Swärd, H, Eliasson-Lappalainen, R & Jacobsson, K (red.) *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Perry, Alison & Rainey, Bernadette (2007) Supervised, supported and indirect contact orders: Research findings. *International Journal of Law, Policy and the Family*, vol. 21, 21-47.
- Qvortrup, Jens (1994) Childhood matters: An Introduction. I: Qvortrup, J, Bardy, M, Sgritta, G, Wintersberger, H (red) *Childhood matters. Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot: Avebury.
- Radford, Lorraine, Hester, Marianne, Humphries, Julie & Woodfield, Kandy-Sue (1997) For the sake of the children: The law, domestic violence and child contact in England. *Women's Studies International Forum*, vol. 20, no. 4, 471-482.
- Regné, Margareta (2006) *Familjebilder. Om klientfamiljer, kontaktfamiljer och idealfamiljer*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete.
- Rejmer, Annika (2003) *Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadstvister med utgångspunkt från barnets bästa*. Lunds universitet: Sociologiska institutionen, Lund Studies in Sociology of Law, nr 16.
- Resetar, Branka & Emery, Robert E. (2008) Children's rights in European legal proceedings: Why are family practices so different from legal theories? *Family Court Review*, vol. 46, no. 1, 65-77.
- Sobolewski, Juliana M. & King, Valerie (2005) The importance of the coparental relationship for nonresident fathers' ties to children. *Journal of Marriage and Family*, vol. 67, December, 1196-1212.
- Scott, Jacqueline (2004) Children's Families. I: Scott, J, Treas, J & Richards M (eds.) *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. London: Blackwell Publishers.
- Singer, Anna (2000) *Föräldraskap i rättslig belysning*. Uppsala: Iustus Förlag.
- Socialstyrelsen (2004) *Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängedomar 1999 respektive 2002*. www.socialstyrelsen.se. Publicerad november 2004.
- SOU 2005:43 *Vårdnad – Boende – Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar*. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- SOU 2007:52 *Beslutanderätt vid gemensam vårdnad m.m.* Stockholm: Statens Offentliga Utredningar/Fritzes.
- Öberg, Bente & Öberg, Gunnar (1992) *Pappa, se mig! Om förnekade barn och maktlösa fäder*. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Aggression Replacement Training (ART) i Sverige – evidensbaserad socialtjänst i praktiken?

Aggression Replacement Training (ART) är ett manualbaserat preventionsprogram för ungdomar med beteendeproblem. Syftet med den här översiktsartikeln är att beskriva i vilken omfattning och form ART finns att tillgå inom socialtjänstens öppenvård i Sverige. Artikeln innehåller också en genomgång av primärstudier när det gäller effekterna av ART. Kartläggningen, som baseras på uppgifter från 102 stadsdelar och kommuner i Sverige, visar att drygt hälften av kommunerna i urvalet och 80 procent av storstadsdelarna erbjuder ART som öppenvårdsinsats. Majoriteten av den ART-träning som erbjuds ligger dock långt från den ursprungliga metodens manual. Genomgången av primärstudierna visar att forskningsstödet för ART är svårtolkat och motsägelsefullt. Starkast stöd har metoden i studier gjorda av programutvecklarna själva. Så länge det saknas studier av oberoende forskare kan vi inte med rätta kalla det förmodligen mest spridda manualbaserade preventionsprogrammet i Sverige för en evidensbaserad metod.

av Catrine Kaunitz och Anna Strandberg

Ungdomar med beteendeproblem som t ex aggressivitet och kriminalitet är en stor grupp inom den sociala barnvården, och många av de metoder som diskuteras inom socialt arbete för att förebygga och behandla rör dessa ungdomar. Intresset för metoder och behandlingsinsatser med vetenskapligt stöd har under de senaste åren vuxit i Sverige. Framför allt har heldygnsvården hamnat i fokus och alltmer tvivel riktas mot de kostsamma placeringarna. Trots diskussionen och ny forskning om bristerna när det gäller behandlingseffekter (t ex Vinnerljung, Öhman & Gunnarsson 2004), har antalet barn och ungdomar som placeras fortsatt att öka (Socialstyrelsen 2006b). Parallellt har dock en utveckling av öppna behandlingsinsatser, så kallade hemmaplanslösningar skett i kommunerna, vilka framställs både nationellt och lokalt som ett alternativ till placering (Forkby 2005; Socialstyrelsen 2006b). I sökandet efter effektiva behandlingsmetoder har också intresset för manualbaserade preventionsprogram från främst USA vuxit, och stora förhoppningar har funnits på program som till exempel Multisystemiskterapi (MST). Ett annat amerikanskt manualbaserat program för ungdomar med beteendeproblem är Aggression Replacement Training (ART) (Goldstein, Glick & Gibbs 1987). I Sverige används metoden bland annat som programverksamhet inom socialtjänstens öppenvård, på många av statens institutionsstyrelses (SiS) ungdomshem och inom kriminalvården. Mycket talar för att ART är den mesta spridda manualbaserade metoden i Sverige idag. Metoden saknar varumärkesskydd vilket delvis kan förklara den snabba spridningen. Det innebär också att ingen har ansvar för hur och var metoden används. Ett vanligt fenomen när det gäller manualbaserade metoder är bristande programtrohet (eng *implementation fidelity, adherence*), det vill säga hur likt programmet genomförs i förhållande till den ursprungliga programdesignen (Mihalic, Irwin, Fagan, Ballard & Elliott 2004; Gotham 2004). När en metod överförs till en annan tradition och kulturell miljö är det vanligt att de delar som verkar mest passande och lätta att använda sig av plockas ut. Att värdera effekterna av behandlingsmetoden blir därmed omöjligt, vilket i sin tur kan hota metodens rykte. Det är därför av intresse att kartlägga användandet av ART i Sverige. Den här artikeln innehåller en beskrivning av ART vad gäller bakgrund och innehåll samt en kartläggning av i vilken omfattning och form ART finns att tillgå som bistånd eller service inom socialtjänstens öppenvård. ART marknadsförs som ett evidensbaserat program, och beskrivs som verkingsfullt i översikter av behandlingsprogram (t ex Lipsey, Landenberger & Wilson, 2007). Men i likhet med många andra behandlingsmetoder saknas en grundlig genomgång av primärstudierna. Artikeln avslutas därför med en systematisk forskningsöversikt av ART.

Aggression replacement training (ART)

Metoden utvecklades under 1980-talet av psykologerna Arthur Goldstein, Barry Glick och John C. Gibbs, alla med många års erfarenhet

av arbete med utagerande unga på institution i New York (Goldstein et al 1987). Enligt metodutvecklarna är aggression ett beteendemässigt, kognitivt och emotionellt fenomen och behandling med målsättningen att minska aggressivitet bör omfatta alla dessa aspekter. ART består därför av tre behandlingskomponenter: social färdighetsträning (beteende), ilskekontrollträning (emotion) och träning i moraliskt tänkande (kognition). Enligt manualen genomförs ART som en gruppverksamhet under 10 veckor. Varje vecka består av tre lektioner, en i sociala färdigheter, en i ilskekontroll och en i moraliskt resonerande. Lektionerna varar 45-50 minuter och leds av speciellt utbildade ART-instruktörer.

ART bygger på principer om beteendemodifiering – att minska oönskade beteenden och ersätta dem med önskade – och kognitiv beteendeterapi. Goldstein och kollegor utgick ifrån sina tidigare positiva erfarenheter när det gäller träning av ungdomars prosociala färdigheter (Goldstein, Sherman, Gershaw, Sprafkin & Klein, 1980; Goldstein, Sherman, Gershaw, Sprafkin & Glick, 1978), när de utvecklade den del av ART som kallas social färdighetsträning eller interpersonell färdighetsträning (eng *skillstreaming*). Teoretiskt har metoden sina rötter inom pedagogik och psykologi. Albert Bandura (1973) räknas som en av föregångarna inom området. Förenklat beskrivet går metoden ut på att behandlare/tränare aktivt lär ut önskvärda beteenden och målsättningen är att den unge ska förbättra sin förmåga att hantera olika typer av sociala (interpersonella) situationer. Ungdomarna får först se lyckade exempel på beteenden (modellering), där gruppleadaren förevisar färdigheten genom att rollspela en för ungdomarna relevant situation där färdigheten kan komma till användning. Ungdomarna får sedan under vägledning öva och repetera situationen (rollspel). På det följer uppmuntran och feedback på rollspelet (återkoppling) samt slutligen t ex hemuppgifter för att överföra färdigheten till sociala situationer utanför träningsrummet (överföringsträning).

Den metod (ACT) som ART bygger sin ilskekontroll på utvecklades av Eva Feindler (1986), som i sin tur använde tidigare forskning om ilskekontroll och förebyggande av stress (Novaco, 1975; Meichenbaum, 1977). Ilskekontrollen är ART:s emotionella komponent vars målsättning är att lära ungdomarna självkontroll och att bättre kunna hantera ilska och aggression. I ilskekontrollen lär sig deltagarna att identifiera vilka situationer som brukar leda till aggressiva utbrott, känna igen tecken på att en sådan situation är på väg, och olika tekniker att hantera ilska.

Moraldelen i ART (Gibbs, Potter & Goldstein 1995) bygger bl a på Kohlbergs (1973) teorier om moralisk utveckling och mognad. Målsättningen är att öka den moraliska förmågan med hjälp av moraliska dilemman som presenteras och diskuteras. Enligt Kohlberg utvecklas moraliskt resonerande successivt genom olika stadier – utveckling från ett stadium till ett annat sker genom att individen exponeras för resonemang från andra som befinner sig på ett högre stadium – vilket ger upphov till en inre konflikt som blir en drivkraft för utveckling. Ungdomarna tränas på så sätt i förmågan att kunna fatta mogna beslut i sociala situationer – t ex vikten av att hålla löften, tala sanning och att hjälpa andra.

ART i Sverige

ART introducerades i Sverige under slutet av 1990-talet då Arthur Goldstein bjöds in att föreläsa av det statliga ungdomshemmet Sundbo. Goldstein och hans metod inspirerade och lockade, och många valde att utbilda sig direkt hos programutvecklarna. På flera håll i landet började verksamheter kring ART växa fram. Sedan dess har ett med tiden ökande antal socialarbetare, behandlingsassistenter, lärare och fritidspedagoger utbildat sig till ART-tränare och ingenting tyder på att intresset håller på att avta. Till en början användes metoden främst inom socialtjänstens öppenvård och på några institutioner för ungdomar. Under senare år har ART i allt större omfattning börjat användas även inom andra verksamheter som t ex skolan. ART är också ett av 12 brotts- och missbruksrelaterade behandlingsprogram som ackrediterats av kriminalvården i Sverige (www.kvv.se). Ackrediteringen innebär att en oberoende forskarpanel bedömt att programmet har påvisbara effekter på risken för återfall i brott. Till skillnad från andra manualbaserade metoder (t ex MST) saknar varumärket ART licens i Sverige vilket innebär att det står vem som helst fritt att utbilda i metoden och kalla sig expert på området. Efter Goldsteins död har kollegan Barry Glick fått varumärket registrerat i USA.

Sundbo är fortfarande en av huvudaktörerna när det gäller ART i Sverige och institutionen hade ett nära samarbete med Goldstein fram till hans död. Sedan 2001 har personal från Sundbo utbildat runt 700 lärare, socialarbetare och andra i ungdomsvårdsbranschen i ART. Idag använder knappt hälften av Statens Institutionsstyrelses 35 ungdomshem ART i någon form (personlig kontakt med Leg psykolog Bengt Daleflod, projektansvarig för ART inom SiS, 2007-11-26). ART är också en av hörnstenarna i Multifunktionell behandling – en försöksverksamhet som utgår från en kunskapsöversikt av Tore Andreassen (2003) – framtagen på uppdrag av Statens Institutionsstyrelse, Centrum för utvärdering av socialt arbete (numera IMS) och norska Barn- och Familjedepartementet. Med kunskapsöversikten som grund har en institutionsmodell skapats som ska användas på två platser i Sverige och fem i Norge. Parallellt görs en implementerings- och evalueringsstudie av modellen.

Ett annat exempel är Malmöbaserade UngdomsAlternativet/UngArt (UA). Ett privat företag som sedan 1997 säljer tjänster till t ex kommuner. Grundarna har lång erfarenhet av arbete på ungdomsinstitutioner men var inte nöjda med de resultat man uppnådde med ungdomarna där. Efter att ha kommit i kontakt med ART genom Arthur Goldsteins föreläsningar i Skandinavien utbildade man sig hos Goldstein, Glick och deras medarbetare i USA. Det behandlingsprogram som UA erbjuder har utvecklats i nära samarbete med metodens skapare (Ungdomsalternativet/UngArt 2006). UngArt har enligt egen uppgift fram tills idag utbildat runt 1 000 personer i Sverige, 500 i Norge och 500 i Polen i ART-metoden. UngArt sökte 2006 varumärkesskydd för ART i Sverige men fick avslag med hänvisning till att metoden redan var alltför etablerad i landet.

Förutom ovanstående exempel har en rad företag etablerat sig som utövare av metoden och utbildare av ART-tränare. OASENS barnhem är ett exempel. Oasen som är ett HVB-hem hade också ett

nära samarbete med Goldstein under åren 1997-2002, och har byggt stora delar av sin verksamhet runt ART (www.oasen.com). Det var till exempel Oasen som översatte och gav ut ART-manualen 1998. A.R.T-institutet i Uppsala (www.artinstitutet.se), HVB-hemmet Vilhelmsro i Tranås och Alba-camp Gården/Jopiso AB (www.albacamp.com) är andra exempel på verksamheter som organiserar och marknadsför sin verksamhet runt ART. På marknaden finns också en rad enmansföretag som erbjuder ART-träning och utbildning, ofta med en mycket modifierad variant av ART som exempelvis ART i individuell form.

Företrädare för ART i Sverige hade alltså ett tätt samarbete med den numera avlidna skaparen av metoden och andra amerikanska forskare/metodutvecklare efter honom. Flera är också styrelsemedlemmar i ICART (International Center for Aggression Replacement Training), en internationell intresseorganisation för ART som för övrigt bildades i Malmö 2001. Skilda meningar runt varumärkesfrågan har dock gjort att de största aktörerna runt ART i Sverige idag inte längre samarbetar.

ART som öppenvårdsinsats

Svensk social barnavård

Det saknas heltäckande statistik över den sociala barnavården i Sverige. Lokala studier indikerar dock att en förhållandevis stor andel barn och ungdomar årligen blir föremål för socialtjänstens intresse. Runt 6 procent av landets tonåringar utreds årligen av socialtjänsten (Cocozza, 2003; Kaunitz, Andrée Löfholm & Sundell, 2004; Wiklund, 2006; Socialstyrelsen 2006b). Men det är betydligt färre som förmedlas insatser; uppskattningsvis runt 70 000 barn och unga per år (Wiklund 2006). Med insats avses alla åtgärder som socialtjänsten genomför i syfte att förändra eller förbättra enskilda klients eller gruppers situation (Bergmark & Lundström 2000). De insatser som förmedlas sker dels som placeringar på institution/familjehem och dels som öppenvårdsverksamhet i olika former. Under 1990-talet skedde en kraftig ökning av antalet placerade barn/unga. År 2005 var 20 300 barn och unga placerade i heldygnsvård någon gång under året. Ungdomar mellan 13 och 17 år står för den största ökningen. Idag är två av tre barn/unga som placeras tonåringar och den vanligaste orsaken är beteendeproblem (Socialstyrelsen 2006b).

Traditionell institutionsvård är en kostsam behandlingsform och ett stort ingrepp i individens liv. Mycket litet av den vård som förmedlas i Sverige är utvärderad och stora svårigheter är förknippade med behandlingsformen. Drop-outs – behandlingar som oplanerat avbryts i förtid – är t ex ett vanligt problem, vilket framförallt gäller tonåringar med beteendeproblem. En svensk studie av en kohort dygnsvårdsplacerade barn mellan 13 och 16 år visar att runt hälften av placeringarna avbröts i förtid (Vinnerljung, Sallnäs & Kyhle Westermarck 2001). Ungefär lika stor andel återkommer i vård inom två år efter avslutad placering (Vinnerljung et al 2004).

I Sverige förs som tidigare nämnts endast begränsad statistik om

social barnavård. Ett problem är oklarheter när det gäller vad som omfattas i de begrepp som används vid inrapporteringen. Enligt Socialstyrelsen (2006a) hade 28 500 barn och unga beslut om minst en öppenvårdsinsats den 1 november 2005. Ungdomar i åldern 13-17 år är den största gruppen och kontaktperson/familj är de vanligaste insatserna (Socialstyrelsen 2006b). En lokal inventering från Stockholm där den myndighetsutövande delen (aktualiseringar och beslut) av socialtjänstens arbete under det första kvartalet 2002 till 2004 dokumenterats, visar att de flesta insatserna handlar om någon form av öppenvård; ungefär sju av tio barn som fick insats. Vanligast är kontaktperson/familj, stödsamtal och familjepedagog/-behandling (Kaunitz et al 2004).

Det finns få beskrivningar av målgruppen som får öppenvårdsbehandling inom socialtjänsten. Thorbjörn Ahlgrens aktstudie (2007) av socialtjänstens öppenvårdsbehandling för ungdomar i åldern 13-20 i Jönköping, visar att det inte är någon homogen grupp och att det inte finns några tydliga kännetecken för de ungdomar som får öppenvårdsinsats. Ungdomarna är oftast mellan 14 och 17 år. Andelen pojkar och flickor är ungefär lika stor. Omgivningens oro för ungdomens problembeteende är den vanligaste orsaken till aktualisering.

Programverksamhet

Enligt Socialstyrelsen (2006b) är strukturerade öppenvårdsprogram den öppenvårdsinsats som ökat mest mellan 1998 och 2005. Med strukturerade öppenvårdsprogram avses verksamhet som syftar till att påverka barnets eller familjens kunskaper, färdigheter, och/eller beteenden genom ett på förhand framtaget program. Insatsen ges inom en tidsperiod och med ett bestämt antal timmar i veckan. Runt 8 000 barn och unga i Sverige uppges ha fått programverksamhet 2005. Förutom ART är program för unga lagöverträdare, verksamhet för barn/unga med missbrukande föräldrar eller haschavvänjningsprogram exempel på annan programverksamhet. Hur många barn och unga som genomgår ART-träning inom socialtjänstens öppenvård i Sverige är omöjligt att säga. Socialstyrelsens kartläggning (2006c) med syfte att kartlägga repertoaren av öppenvårdsinsatser i Sverige, visar att 37 procent av urvalet på 106 kommuner hade tillgång till ART som öppenvård. För närvarande har landets länsstyrelser regeringens uppdrag att under åren 2006 och 2007 genomföra tillsyn av

socialnämndernas verksamhet för barn och ungdomar. I uppdraget ingår bland annat att kartlägga och redovisa pågående öppenvårdsverksamheter för barn och unga. Av de länsstyrelser som hittills avrapporterat är ART den i särklass vanligaste programverksamheten för ungdomar med beteendeproblem (Länsstyrelserna i Jönköping 2007, Jämtland 2006, Halland 2007, Stockholm 2007 & Kronobergs län 2006)

Kartläggning av ART i Sverige

För att få en bild av i vilken utsträckning ART finns att tillgå och erbjuds som bistånd eller service inom socialtjänstens öppenvård kontaktades samtliga stadsdelar i Stockholm, Göteborg och Malmö (n 49). För övriga Sverige gjordes ett slumpmässigt urval (n 56) av Sveriges samtliga kommuner baserat på Sveriges Kommuner och Landstings kommungruppsindelning. Därmed omfattas totalt 104 stadsdelar och kommuner i kartläggningen. En kommun och en stadsdel svarade inte trots upprepade försök på telefon och e-mail. Undersökningen baseras därför på 102 kommuner/stadsdelar. Socialtjänstens Individ- och Familjeomsorg kontaktades (företrädesvis via telefon eller mail) för att identifiera lämplig uppgiftslämnare, det vill säga en person som har god kännedom om öppenvårdsverksamheten. Intervjun följde en mall med tre teman i fokus; förekomst, målgrupp och programintegritet. Kartläggningen genomfördes mellan januari och juni 2006. För sammanställning av resultat se tabell 1.

Av de 102 stadsdelar och kommuner som besvarat frågorna uppgav 67 (65 procent) att de regelbundet tillhandahåller ART som bistånd eller service inom socialtjänstens öppenvård. Siffran inkluderar både de som uppgav att de har ART i egen regi (n 45) och de som köper in från privata vårdgivare (n 22). Det innebär att två av tre kommuner arbetar med ART i egen regi. I en majoritet av fallen tillhörde ART socialtjänstens öppenvård. Resterande tillhörde vanligtvis fältverksamhet eller utredande socialsekreterare på ungdomsgrupp. Kartläggningen visar att ungdomarna som får ART via socialtjänstens öppenvård vanligtvis är mellan 13 och 18 år. Det handlar oftast om en pojke med aggressivitetsproblematik och/eller kriminalitet. Annan problematik som kommunerna uppgivit är droger, psykiska problem, relationsproblem eller skolproblem.

Catrine Kaunitz

är socionom och doktorand vid institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet, samt utredare på IMS, Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, Socialstyrelsen.

Anna Strandberg

är fil mag. i psykologi och doktorand vid institutionen för Folkhälsovetenskap, Karolinska institutet samt forskningsassistent på STAD, Stockholm förebygger Alkohol och Drogproblem.

Tabell 1 ART som öppenvårdsinsats i Sverige.

	N	ART	%	ungd/år
Storstäder	48	39	81	255
Förortskommuner/ pendlingskommuner/ större städer	21	13	57	119
Glesbygdskommuner/ varuproducerande kommuner	14	4	28	20
Övriga kommuner	20	11	55	52
Antal	102	67	65	446

ART enligt manualen?

Enligt den ursprungliga manualen (Goldstein et al 1987) är ART en 10-veckors gruppövning med tre lektioner i veckan, en i vardera ilskekontroll, sociala färdigheter och moralträning. I klinisk verksamhet är det vanligt med modifiering och få utövare av manualbaserade metoder följer manualen till 100 procent. Leg Psykolog Bengt Daleflod som är medarbetare på Sundbo och styrelsemedlem i ICART har skapat följande minimikriterier för att ett program ska kunna sägas vara ART; alla tre modulerna (social färdighetsträning, ilskekontroll och moralträning) bör ingå och insatsen bör bestå av minst 20 sessioner. Rollspel är en viktig komponent i ART och program utan rollspel är därför inte ART. Sociala färdigheter måste systematiskt förstärkas och motiveras och det måste finnas metoder för generalisering och vidmakthållande i den unges naturliga miljö (t ex hemuppgifter samt att föräldrar och lärare involveras och utbildas) (personlig kommunikation med Bengt Daleflod 2006-01-10). Kartläggningen visar att 39 av 67 (58 procent) kommuner/stadsdelar som uppgav att de tillhandahåller ART som öppenvårdsinsats till ungdomar, erbjuder en insats som innehöll alla tre delarna (ilskekontroll, sociala färdigheter och moralträning), 32 (48 procent) arbetade med ART som gruppmetod, 17 (25 procent) hade 20 eller fler träffar i sitt ART-program och 11 (16 procent) hade tre eller fler träffar i veckan. Samtaget visar studien att endast sex av 67 (9 procent) kommuner/stadsdelar – inklusive de som köper tjänsten externt – erbjuder metoden enligt minimikraven.

Sammanfattningsvis visar kartläggningen att ART erbjuds som öppenvårdsinsats i mer än hälften av kommunerna i urvalet och i 80 procent av stadsdelarna i storstäderna. Majoriteten (90 procent) av ART-träningen motsvarar inte de krav som företrädare för metoden satt upp. Det som under namnet ART erbjuds hos kommuner och stadsdelar är följaktligen något som ligger långt från den ursprungliga metodens manual.

Forskning om ART

Översikten är dels en genomgång av primärstudier och metaanalyser (där ART går att urskilja som sammanhållet program), och dels en redovisning av i vilken omfattning ART förekommer i internationella översikter av verksamma behandlingsprogram.

Metod

I översikten ingår experimentella och kvasiexperimentella studier – med minst en jämförelsegrupp – som utvärderar ART för målgruppen unga med beteendeproblem. Både publicerade och opublicerade studier ingår. I de fall som det inte gått att få fram originalartiklar från studierna redovisas resultat från abstracts. Studierna som ingår i översikten är genomförda från 1987 och framåt.

Sökstrategier

För att identifiera relevanta studier har information hämtats från tillgängliga sammanställningar, bibliografier, personliga kontakter med metodutvecklare, forskare, och referenser i primärstudier. Vid sökningar i databaser (Psychart, Psychinfo, Social services abstract, Social science citation index och Medline) har följande sökord använts; Aggression Replacement Training, ART, anger control, social skills och skill streaming.

Inklusion av studier

Eftersom ART enligt manualen är en multimodal metod är endast studier som utvärderar ART:s alla tre delar inkluderade. Metoden utarbetades ursprungligen för ungdomar och vi har därför valt att bara ta med studier som utvärderar metoden för den målgruppen (11 till 21 år). Experimentell och kvasiexperimentell metod med minst en jämförelsegrupp anses som standard (t ex Shadish, Cook & Campell 2002), och av den anledningen är bara studier som uppfyller dessa krav inkluderade. För att kunna bedöma en studies kvalitet anses information om inklusion/exklusion, design, setting, bortfall, programtrohet, utfallsmått och resultat vara av stor betydelse. Detta visade sig dock vara ett stort problem när det gäller studier av ART eftersom det i princip saknas studier med fullständig information på samtliga aktuella områden. Översikten innehåller därför studier där viktig information saknas. Publicerat material är kompletterat med personlig kontakt med forskarna, men i vissa fall saknas fortfarande väsentlig information (se tabell 2).

Sökresultat

Tio publicerade studier av ART som uppfyller inklusionskriterierna identifierades; fem av programkonstruktörerna, två övriga amerikanska, en svensk och två norska. Utöver dessa 10 studier fann vi också referenser till en peruansk studie (Anicama-Gomez 1996). Studien är en effektutvärdering av ett ART-program för högriskungdomar (12-16 år) i skolmiljö. Vi har inte lyckats hitta publikationen eller nå författaren, och information från abstracts är bristfällig. Fem opublicerade doktorsavhandlingar som uppfyller inklusionskriterierna har också identifierats. Trots flera försök har vi inte lyckats nå författarna och

resultaten redovisas därför från abstracts. Nedan följer en sammanfattning av de inkluderade studiernas design och resultat. För en mer utförlig beskrivning av studierna (text utfallsmått och uppföljningstid) se tabell 2.

1. Utvärderingar av programkonstruktörerna

De fyra studier som Goldstein och medarbetare genomfört på ART citeras och beskrivs främst i en rad böcker men också i några artiklar (text Goldstein, A. P., Glick, B., Reiner, S., Zimmerman, D. L., Country, T. M., & Gold, D., 1986; Goldstein & Glick 1987; Glick & Goldstein; 1987; Goldstein, Glick, Irwin, Pask-McCartney & Rubuma 1989; Goldstein & Glick 1994; Goldstein, Glick, Carthan & Blancero 1994; Goldstein, A. P., Glick, B. & Gibbs, J.C., 1998; Goldstein & Martens, 2000; Goldstein, Nensén, Daleflod & Kalt 2004). I samtliga publikationer är studiernas design och resultat relativt knapphändigt beskrivna och det saknas information om väsentliga delar av resultaten. För att få svar på en del av dessa frågor har vi haft personlig kontakt med Barry Glick och på så sätt kompletterat det publicerade materialet. Det saknas dock fortfarande tillräcklig information för att bedöma studiernas kvalitet.

1.1 *Goldstein & Glick (1987)* Den första studien genomfördes på en öppen institution för kriminella pojkar mellan 14 och 17 år i New York State. 60 ungdomar randomiserades på grupp-nivå. En grupp fick ART enligt manualen (n 24), en kontrollgrupp fick en kortvariant av ART (n 24) och en grupp fick ingen behandling alls eller korta motiverande samtal (n 12). Resultaten visar att båda ART-grupperna i jämförelse med kontrollgruppen, signifikant tillägnade sig fem av 10 sociala färdigheter som ingår i ART. När det gäller moraliskt resonerande uppvisades inga skillnader mellan ART och kontrollgrupp. ART-gruppen uppvisade dock signifikant färre utagerande beteenden på institutionen. Efter posttest skapades nya ART-grupper av kontrollgrupperna och man jämförde deras incidentrapporter under den tiden de fick ART med den tiden de var kontrollgrupp. Både antalet incidenter på institutionen och allvaret i dem påverkades signifikant av ART-behandlingen. Sex månader efter att ART implementerats på institutionen gjordes en uppföljning av 54 utskrivna ungdomar, ART (17) och kontroll (37), för att se hur väl ungdomen lyckats återanpassa sig i samhället (skola, arbete, familj, umgänge, kriminalitet och sammantagen bild). Det visade sig att ungdomarna som fått ART fungerade signifikant bättre på alla utom två samhällsområden (skola och arbete). I några av publikationerna där studien beskrivs framkommer att det var delvis andra ungdomar som följdes upp än de som randomiserades till studien.

1.2 *Goldstein & Glick, (1987)* I studie nummer två användes samma design men målgruppen var ungdomar mellan 13 och 21 år (n 51) på en låst anstalt för pojkar dömda för grovare brott än i den tidigare studien. Det framgår inte i någon publikation hur ungdomarna fördelades eller vad kontrollgruppen fick för behandling. Resultaten visade att ART ökade ungdomarnas kompetens i fem av 10 sociala färdigheter. Till skillnad från den tidigare studien uppvisades också signifikant positiva resultat på måttet för moralisk mognad. Inga skillnader mellan grupperna uppvisades när det gäller utagerande beteende på

institutionen och det gjordes ingen uppföljning efter utskrivning.

1.3. *Goldstein & Glick (1989)*. Syftet med den tredje studien var att titta på utfallet av ART efter att ungdomarna skrivits ut från institution och att undersöka effekterna av att erbjuda ART – inte bara till ungdomar utan också till föräldrar och andra familjemedlemmar. 84 ungdomar som skrivits ut randomiserades till tre olika grupper. Av praktiska skäl var det dock ibland nödvändigt att göra undantag i randomiseringsprocessen. I en grupp fick ungdomarna och deras familjer ART (n 13), i en grupp fick bara ungdomarna ART (n 39) och en kontrollgrupp fick ingen ART (n 32). Resultaten visar att båda ART-grupperna signifikant ökade sina sociala färdigheter generellt i förhållande till kontrollgruppen. Det var ingen signifikant skillnad mellan ART-grupperna. När det gäller utagerande beteende uppvisade ART-grupperna signifikant färre utageranden när det gäller svar på mindre provokationer (text orättvis behandling) men inte på svåra provokationer (svek eller fysisk misshandel). Sex månader efter utskrivning från institutionen samlades data om återfall i kriminalitet in. Det visade sig att 22 ungdomar (26 procent) hade återfallit i brott (återarresteringar) varav åtta från ART-grupperna (15 procent). Om man tar bort de 19 ungdomar i ART-gruppen som var placerade i "group home", hade 24 procent återfallit i ART-gruppen och 44 procent i kontrollgruppen. Skillnaden var signifikant.

1.4. *Goldstein & Glick (1994)*. Goldstein och hans medarbetare genomförde också en studie av ART där deltagarna var manliga och kvinnliga gängmedlemmar (14-19 år) i Brooklyn, New York. Tio gäng randomiserades på grupp-nivå mellan ART (n 38) och kontrollgrupp (n 27). Det saknas uppgifter om vad kontrollgruppen fick för behandling. När det gäller samtliga kategorier av sociala färdigheter visade för- och eftermätningar på signifikant förhöjda nivåer till fördel för ART-gruppen. Däremot fanns inte någon statistiskt säkerställd skillnad när det gäller ilskekontroll. Samhällsanpassning och återarresteringskontroll gjordes åtta månader efter inklusion till studien. Av fem sociala utfallsmått var endast arbetsanpassning signifikant till förmån för ART. Åtta månader efter inklusion hade fem av 38 i ART-gruppen återarresterats (13 procent) och 14 av 27 (52 procent) i kontrollgruppen. Skillnaden var signifikant.

1.5 *Leeman, Gibbs & Fuller (1993)*. Forskarna genomförde en studie av ART i kombination med en annan gruppmetodik "Equipping Youth to Help One Another"(EQUIP). Gruppformatet är en modifierad form av Positive Peer Culture (Vorrath & Brendtro, 1985), som bygger på att ungdomar som själva varit antisociala leder grupper och därmed hjälper andra ungdomar. I det ursprungliga PPP formatet hålls möten varje dag i veckan (1-1.5 timme per dag) . I EQUIP byts två möten per vecka ut mot komponenterna som ingår i ART. Interventionen ska vara sex månader lång och bestå av 270 h.

I studien av EQUIP ingick 57 pojkar (15-18 år) dömda för medelsvåra brott. Nyinskrivna ungdomar på institutionen randomiserades mellan EQUIP (n 20) och två kontrollgrupper (n 37). En kontrollgrupp (n 19) fick "ordinarie behandling" och en grupp (n 18) fick "ordinarie behandling" och fem minuters motiverande samtal. Som utfallsmått användes återfall i kriminalitet, droger, uppförande på institutionen, moralisk och social förmåga. Resultaten visar signifikanta skillna-

der till EQUIP:s fördel när det gäller sociala färdigheter och beteende på institutionen (och signifikanta korrelationer mellan sociala förmågor och uppförande) men ingen skillnad när det gäller moraliskt resonerande. Sex och 12 månader efter frigivning följdes återfall i kriminalitet upp, i form av återkallande av villkorligt frigivande eller omhändertagning. Efter sex månader fanns ingen signifikant skillnad mellan behandling och kontroll. Vid 12-månadersuppföljningen fann man en signifikant skillnad till ART-gruppens fördel; 15 procent hade återfall i kriminalitet i ART-gruppen, 35 procent i den kontrollgrupp som fått motiverande samtal och 40 procent i gruppen utan behandling.

2. Andra studier

2.1 Barnoski (2004). ART var en av fyra metoder som valdes ut för den systematiska jämförelse av kostnadseffektiviteten i olika preventionsprogram för kriminella ungdomar som genomfördes i Washington State, USA (Outcome Evaluation of Washington States Research-based Programs for Juvenile Offenders). Målsättningen med projektet var att hitta kostnadseffektiva evidensbaserade program för kriminella ungdomar. ART implementerades i 26 ungdomsdomstolar och 1 229 dömda ungdomar (övervägande pojkar med en medelålder på 15 år), randomiserades mellan ART (704) och väntelista (525). När pro-

grammen fyllts upp fick resterande ungdomar domstolens ordinarie påföljder. Randomiseringsprocessen skilde sig åt mellan domstolarna och forskarna reserverar sig för att undantag har gjorts. Som enda utfallsmått användes återfall i kriminalitet. Vid sexmånadersuppföljningen fanns inga skillnader mellan grupperna. Vid 18-månadersuppföljningen hade 46 procent i ART-gruppen återfallit och i kontrollgruppen 49 procent. Skillnaden var inte signifikant. Resultaten visar dock på en statistiskt signifikant skillnad om behandlingen delas in i grupper utifrån hur väl tränarna följt manualen; kompetent (n 501), icke-kompetent (n 203) och kontrollgrupp (n 525). I den kompetenta ART-gruppen återföll 19 procent i någon form av brottslighet, 26 procent i den icke-kompetenta ART-gruppen och i kontrollgruppen 25 procent.

2.2 Coleman, Pfeiffer & Oakland (1992) Forskarna ART-utbildade personalen på ett behandlingshem för barn och unga med beteendestörningar i Texas, USA. 52 ungdomar i åldern 13-18 år randomiserades mellan ART (n 36) och kontrollgrupp (n 16). ART-gruppen fick 50 timmar ART under en 10-veckorsperiod. Kontrollgruppen fick "vanlig behandling", det vill säga skola och "yrkesvägledande samtal". Utfallsmått var huruvida deltagarna i ART-gruppen utvecklade sina kunskaper om delarna som ingår i ART och deras beteende på institutionen

Tabell 2 Experimentella studier av Goldstein och medarbetare

författare	plats	N	kön/ålder	design	behandling	ART
Goldstein, Glick et al (1987)	Öppen institution New York state	60	Pojkar 14-17 år	RCT gruppnivå	1. ART (24) 2. Kort motivationsinstruktion (24) 3. ingen behandling (12)	Enligt manualen
Goldstein, Glick et al (1987)	Låst institution New York State	51	Pojkar 13 - 21	RCT gruppnivå	1. ART 2. Kort motivationsinstruktion 3. ingen behandling	Enligt manualen
Goldstein, Glick, Irwin, Rubama & Pask (1989)	Eftervård/ öppenvård New York	84	Pojkar & flickor utskrivna från institution (ungdomsfängelse)	Delvis RCT	1. ART+ familje- ART (13) 2. ART (39) 3. Ingen behandling (32)	Två ggr/v. 25 lektioner. FamiljeART en gång/v.
Goldstein & Glick mfl (1994)	Gängmedlemmar i New York. Öppenvård	60	Pojkar & flickor	RCT gruppnivå	1. ART (sex gång) 2. Ingen behandling (sex gång)	Två ggr/v. 32 lektioner
Leeman, Gibbs & Fuller (1993)	Anstalt i mellanvästern USA	57	Pojkar 15-18 år dömda för medelsvåra brott	RCT	1. ART/EQUIP 2. Motiverande samtal 3. Ordinarie behandling	1 h/dag. 5 dgr/v i under i genomsnitt 8 mån

(minskad förekomst av incidenter). Forskarna fann inte några skillnader mellan ART- och kontrollgrupp när det gäller observerbart beteende. Däremot ökade ungdomarna i ART-gruppen sina kunskaper om tre av tio sociala färdigheter (hålla sig borta från slagsmål, hantera slagsmål och be om ursäkt).

2.3 *Gundersen & Svartdal, (2006)*. I en norsk studie deltog 49 pojkar och 16 flickor (n 65) mellan 11 och 17 år med varierande grad av beteendeproblem. Barnen delades in i mixade grupper efter problemnivå och ålder och grupperna randomiserades mellan ART (n 47) och kontroll (n 18). Den slumpmässiga fördelningen av grupperna är inte helt genomförd – undantag från randomiseringen gjordes ibland av praktiska skäl. Utfallsmått var förbättrad social förmåga och minskade beteendeproblem. Den yngsta ART-gruppen (under 13 år) uppvisade signifikanta förbättringar efter interventionen när det gäller sociala färdigheter och minskade beteendeproblem i jämförelse med kontrollgruppen. När det gäller tonåringar fanns inga signifikanta förändringar på några variabler.

2.4 *Holmqvist, Hill & Lang (2005)*. I en svensk kvasiexperimentell studie av ART jämfördes 50 pojkar (medelålder 17 år) dömda till tvångsvård på tre statliga institutioner. 19 pojkar var placerade på en institution som arbetade med ART och 31 på två institutioner med behand-

lingsmodeller med grund i objektrelationsteori och utvecklingspsykologi. Effekten av behandlingen mättes med data om kriminalitet (lagföringsregister och misstankeregister). Bortfallet av ungdomar är stort. Två år efter vårdtidens slut hade de flesta av pojkarna återfallit i någon form av kriminalitet; endast tre av de 29 som följts upp hade inte blivit polisanmälda eller dömda. Det fanns inte någon signifikant skillnad i kriminalitet mellan de som fått ART och övriga ungdomar.

2.6 *Moynahan (2005)*. Preliminära resultat. I ytterligare en norsk studie i skolmiljö deltog 39 barn och unga (både pojkar och flickor). Deltagarna rekryterades utifrån lärarnas bedömning av elevernas problembeteenden och avsaknad av sociala förmågor. Ungdomarna randomiserades till ART eller till kontrollgrupp; i ungdomsgruppen (14-20 år) (n 14) fick sju ART och sju fungerade som kontrollgrupp. ART-tränarna/lärarna rapporterade sociala förmågor och problembeteenden före och efter insatsen. Tonåringarna i ART-grupperna uppvisade inga signifikanta förändringar i för- och eftermätning när det gäller sociala förmågor eller problembeteenden. När det gäller barngrupperna uppvisade ART-grupperna dock signifikanta förändringar när det gäller både sociala förmågor och problembeteenden. Resultaten beskrivs som signifikanta men analysmodellerna väcker frågor eftersom de inte granskat interaktionseffekterna.

	programtrohet	utfallsmått	uppföljstid	resultat
		Färdigheterna som ingår i ART. Beteende på institutionen. Fungerar i samhället efter utskrivning.	Pre-post. Samhällsanpassning efter 3 mån.	Sign förbättringar ART> kontroll 5/10 sociala färdigheter och signifikant färre utageranden i ART-gruppen. Inga förbättringar moral. Signifikant bättre samhällsanpassning ART> kontroll 4 av 6 områden.
		Färdigheterna som ingår i ART. Beteende på institutionen.	Pre- och posttest.	Sign. förbättringar ART>kontroll fyra av 10 sociala färdigheter. Ingen skillnad utagerande beteende. Signifikant ART>kontroll moraliskt resonerande.
		Färdigheterna som ingår i ART. Återfall i kriminalitet.	Pre-post. Kriminalitet fyra mån efter utskrivning.	Jmf på gruppnivå. Sign skillnader ART> kontroll (färdigheter och lättare provokationer). Signifikant lägre återarrestering i ART-grupperna.
	Forskarna var med på lektioner. Veckosammanfattningar. Telefonhandledning.	Delarna som ingår i ART. Samhällsfungerande. Återfall i kriminalitet.	Pre- och post. Återfall i brott åtta månader efter pretest.	Ingen sign skillnad ilska. Signifikant skillnad ART> kontroll sociala färdigheter. Sign skillnad ART> kontroll en av sju samhällsområden. Sign skillnad ART> kontroll återarresteringar.
		Återfall i kriminalitet, droger, uppförande på anstalten, moralisk och social förmåga.	Pre- och posttest. 6 och 12 månader (kriminalitet).	Signifikanta förbättringar: sociala förmågor, uppförande på anstalten ART>kontroll. Återfall; signifikant lägre för ART-gruppen efter 12 mån.

3. Opublicerade avhandlingar

Fem opublicerade avhandlingar (Cecil, 1997; Cleare, 2001; Jones, 1990; Nodarse, 1998; Zimmerman, 1987) som behandlar ART metodens effekter för ungdomar identifierades. Informationen om studierna är hämtad från abstracts i Dissertation- Abstracts- International. I två av studierna framgår det inte hur många som deltog (Cleare, 2001; Cecil, 1997). I övriga studier deltog sammantaget drygt 100 personer. I de fem studier som hade observerbart utagerande beteende och minskad aggressivitet som utfallsmått uppvisade tre resultat som talade tre till ART-metodens fördel (Nodarse; Jones; Zimmerman). Positivt beteende ökade men negativt minskade inte i en studie (Cleare) och en studie kunde inte visa på någon skillnad mellan ART och kontrollgrupp (Cecil). När det gäller sociala färdigheter visade två av tre positiva resultat till ART:s fördel (Nodarse; Zimmerman). Moralisk mognad mättes innan och efter ART i två studier (Zimmermann; Jones). Ingen av studierna uppvisade några signifikanta skillnader mellan ART och kontrollgrupp.

Studier utan jämförelsegrupp och övriga studier

I översikter och böcker om ART förekommer ofta hänvisningar till två amerikanska studier (Nugent & Bruley 1998, Nugent, Bruley & Allen, 1999). Forskarna granskade journaler för 522 ungdomar som bott på institution under cirka ett och ett halvt år. Det konstaterades att förekomsten av brott mot regler och sociala normer, skada på andras egen-

dom och angrepp på andra ungdomar minskade under den treveckorsperiod som ungdomarna fick ART. Forskarna fann att när institutionen använt ART under längre tid uppnåddes effekter i form av minskat antisocialt beteende (17 procent). Exempel på andra studier som inte uppfyller inklusionskriterierna för översikten är Curulla, 1991, Barto-Lynch, 1995, och Dowden, Blanchette & Serin, 1999. Dessa utvärderingar av ART gäller vuxna på kriminalvårdsanstalter.

Metaanalyser

Ett sätt att skaffa sig kunskap om effektiva behandlingsprogram är att lägga samman resultat från enskilda studier och analysera dem tillsammans i så kallade metaanalyser. I många metaanalyser går inte ART att urskilja som enskilt program utan analyserna är gjorda på KBT-program generellt (Wagener, Tubman & Gil, 2004; National Institute of Health, 2004; Nation, Crusto, Wandersman, Kumpfer, Seybolt. Morrissey- Kane & Davino, 2003). Analyserna visar att effektiva preventionsprogram till stor del kännetecknas av samma saker; att insatserna styrs av en uttalad teori om vad som ökar respektive minskar risken för problembeteenden, att de kombinerar undervisning med träning av sociala färdigheter (t ex självkontroll) och att programmet är utvecklingsmässigt och sociokulturellt adekvat. Att metoder som bygger på KBT är mest verkningsfulla finns stöd för även i andra metaanalyser (Lipsey, 1992, 1999a, 1999 b & Wilson, Lipsey & Derzon (2003). I t ex Lipsey et al 2001 finns ART med som urskiljbart pro-

Tabell 3 Publicerade experimentella och kvasiexperimentella studier av ART

författare	plats	N	kön/ålder	design	behandling	ART
Coleman, Pfeiffer & Oakland (1992)	Institution för barn & unga med beteendeproblem i Texas, USA	39	Pojkar & flickor 13-18 år	RCT efficacy	1. ART 2. Ordinarie behandling	10 v enligt manualen
Barnoski (2004)	Washington state ungdomsdomstol	1229	Pojkar (80 procent) & flickor. Medelålder 15 år	RCT efficacy	1. ART 2. Ordinarie behandling.	10 v enligt manualen
Gundersen & Svartdal (2006)	Skola Rogaland, Norge	65	Pojkar & flickor 11-17 år.	Delvis RCT. Within-groups jmf. Pre-posttest	1. ART 2. Ordinarie insatser (inga alls)	24 ART-lektioner under 10 v
Holmqvist, Hill & Lang (2005)	Ungdomshem (LVU/LSU) Sverige	50	Pojkar. Genomsnitt 17 år	Kvasiexp	1. Institution m ART 2. Inst m andra behinriktningar	
Moynahan & Stromgren (2005)	Skola Norge	39	Pojkar & flickor 7-20 år	Delvis RCT	1. Förstärkt ART 2. ingen behandling	30 ART-lektioner

gram, och resultaten visar att risken för att återfalla i kriminalitet var betydligt mindre för ART-grupperna än för kontrollgrupperna. Analysen bygger på Goldsteins egna studier och EQUIP-studien (Leeman 1993). I Landenberger & Lipseys metaanalys från 2005 och Lipsey et al 2007 finns ART också med och uppvisar höga effektstorlekar när det gäller återfall i kriminalitet. Analyserna bygger i båda fallen på Goldsteins egna studier, en opublicerad doktorsavhandling och Barnoski (2005).

Översikter

För att få en bild av i vilken omfattning ART finns med i internationella (amerikanska och engelska) översikter av preventionsprogram har vi gått igenom tio av de mest citerade översikterna. Genomgången gör således inte anspråk på att vara fullständig. ART omnämns i följande; Springer, McNeece & Arnold, 2003, Cigno & Bourn, 1998, Loeber & Farrington, 1998; Sherman, L. W., Farrington, D. P., Welsh, B. C. & MacKenzie, D. L. (Red.), 2002. Sammanfattningsvis beskrivs ART som ett program som uppvisar dubbeltydiga/ovissa men lovande resultat (Springer et al 2003 & Loeber et al 1998). I ett par översikter beskrivs metoden som ett multimodalt program som uppvisat positiva resultat (Sherman et al 2002; Cigno & Bourn 1998). I de aktuella översikterna hänvisas främst till Goldsteins egna studier.

I följande översikter förekommer inte ART; Ferrer-Wreder et al, 2005, Barrett & Ollendick, 2004, Durlak, 1997, Corcoran , 2000;

McAuley, Pecora & Rose, 2006. Det kan också vara värt att notera att ART inte finns med i den amerikanska organisationen Center for the Study and Prevention of Violence (www.colorado.edu/cspv/blueprints.matrix/matrix.pfd) sammanställning av myndigheters och andra organisationers rekommendationer över vad som är effektiva program, så kallade Blueprintprogram.

Sammanfattningsvis visar översikten att;

- Det vetenskapliga stödet för ART är svårtolkat och delvis motsäggelsefullt.
- Starkast stöd har metoden i studier gjorda av upphovsmännen själva.
- Bristande transparens utmärker – framförallt Goldsteins studier – men också övriga. Det saknas t ex uppgifter om effektstorlekar (alla studier utom Barnoski et al 2005, Coleman et al 1991 & Leeman et al 1993), programtrohet i mer avancerad form (alla studier utom Barnoski 2005 & Gundersen 2006) och bortfall (alla utom Coleman et al 1991 & Leeman et al 1993).
- I flertalet studier finns frågetecken kring hur randomiseringen har gått till och flera studier är randomiserade på grupp nivå (Goldstein 1987, 1994) och undantag har gjorts (Goldstein et al 1989, Barnoski 2005, Gundersen 2006 & Moynahan 2005).
- Flera studier har kort uppföljningstid (Goldstein et al 1987, Coleman et al 1991, Gundersen 2006 & Moynahan 2005). Ingen av Goldsteins studier har en uppföljningstid på över åtta månader.

programtrohet	utfallsmått	uppföljstid	resultat
Forskarna deltog två ggr och gav feedback. Loggböcker (inga analyser finns)	Färdigheterna som ingår i ART. Kunskaper och beteende på inst.	Pre- och posttest	Signifikanta skillnader när det gäller <i>kunskap</i> om sociala färdigheter. Inga andra skillnader.
Checklistor	Återfall i kriminalitet	6, 12 och 18 månader	Signifikanta skillnader (24 procent) i återfall om ART utförs mycket kompetent eller kompetent.
	Förbättrad social förmåga. Minskade beteendeproblem	Pre- och posttest	Inga signifikanta förbättringar /skillnader tonåringar.
	Fortsatt kriminalitet	Två år efter utskrivning	Ingen skillnad ART-kontroll
	Förbättrade sociala färdigheter, minskade beteendeproblem	Pre- och posttest	Inga signifikanta förbättringar /skillnader ungdomar.

- Målgruppen är knapphändigt beskriven i samtliga studier förutom Holmqvist et al 2005 och Moynahan 2005.
- Kontrollgruppen har i flera studier inte fått någon behandling alls (Goldstein et al 1987, 1994, Gundersen 2006 & Leeman et al 1993), och i de studier där kontrollgruppen fått behandling saknas det utförlig beskrivning av vilken (Barnoski 2005, Coleman et al 1991, Holmqvist et al 2005 & Moynahan 2005).
- Studierna är i stor utsträckning gjorda på små urval; i medeltal deltog 60 personer i Goldsteins studier. Om man tar bort Barnoski (2005), är medelantalet i övriga studier 50 personer.
- Genomgången visar att ART i relativt stor utsträckning finns med i metaanalyser och översikter

Översikten visar att forskningsstödet för ART är mer svårtolkat än vad det ibland framställs som i forskningsöversikter och metaanalyser (t ex Landenberger & Lipsey 2005; Lipsey et al 2007). Detta ska dock inte tolkas som att ART saknar vetenskapligt stöd. Däremot saknas det forskning som uppfyller de krav som ställs på utvärderingar som har till uppgift att värdera metoders effektivitet. Mot bakgrund av det som beskrivits är det viktigt att beakta möjligheten att studierna inte gör ART-metoden rättvisa.

Diskussion

Trots ett svårbedömt och motsägelsefullt forskningsstöd förefaller ART vara den manualbaserade metod som fått störst genomslag i Sverige. Men det arbetssätt som går under namnet ART förefaller ligga långt från den ursprungliga manualen, och trots den stora utbredningen när det gäller utbildade ART- instruktörer är det förmodligen få ungdomar – i alla fall inom socialtjänsten – som genomgår ”riktig” ART- träning. Den sista delen av artikeln ägnas åt en diskussion kring hur det kommer sig att ART fått ett sådant genomslag i Sverige och varför metoden används som den gör. Vidare diskuteras det svårtolkade empiriska underlaget för ART och vilka studier som kan anses vara de mest intressanta. Artikeln avslutas med några reflektioner kring ART som ett exempel på evidensbaserad socialtjänst i praktiken.

ART är spritt i Sverige

Många yrkesverksamma inom olika sektorer av ungdomsvårdsbranschen har utbildat sig till ART-tränare och metoden har sedan många år ett klart fotfäste i Sverige. Enligt kartläggningen erbjuds ART i mer än hälften av kommunerna i urvalet och i 80 procent av stadsdelarna i storstäderna. Den snabba spridningen har varit möjlig eftersom meto-

ART-Tränar-utbildning vecka 40

Alpklyftan

- Vi arbetar för att ge ungdomar och familjer ökade livschanser.

Vi erbjuder behandling i vårt **HVB-hem i Göteborg** och tar emot ungdomar mellan 14-20 år från hela Sverige. Vår behandling är baserad på systemisk metod och med ett kognitivt förhållningssätt.

Vår **öppenvård** arbetar med ungdomar som bor hemma eller behöver stöd med boende i träningslägenhet. Vår målgrupp är ungdomar i 12-21 års ålder och vi har kompetens och möjlighet att ge omfattande stöd till både familj och ungdom i form av öppenvård s.k. förstärkt kontaktmannaskap, utslussning från HVB, familjehem eller SIS.

Vi utbildar både professionella och våra ungdomar i **ART** som är en kognitiv beteendeterapeutisk metod inriktad på att förändra destruktiva beteenden.

Besök vår hemsida för mer information www.alpklyftan.com

Alpklyftan AB | 031- 508 100 | www.alpklyftan.com

FREDRIKS DAL

Högländets Utredningshem AB

Fredriksdal är ett kvalificerat utredningshem med tillstånd att ta emot 24 personer för boende och öppenvård. Vår målgrupp är familjer med barn i åldern 0-13 år, blivande föräldrar utan barn samt familjer i öppenvård som socialtjänsten bedömer är i behov av utredning och behandling.

Målgruppen utgörs av familjer med sociala problem samt barn och vuxna med psykologisk och psykiatrisk, inklusive neuropsykiatrisk problematik.

Vårt kännetecken är en hög kompetensnivå med ett utredningsteam som samarbetar under många år med utredningsarbete. Vi har socionomer, pedagoger, forskollärer, sjuksköterska, vuxenpsykiater, vuxenpsykolog och barnpsykolog i teamet samt barnpsykiater och barnläkare knutna till verksamheten.

Vi har även mycket erfarenhet av att utreda och behandla flyktfamiljer där vi även kan erbjuda traumaterapi i olika former.

Kontakta oss för mer information
tel. 0380 - 261 10
www.utredningshem.se

den saknar varumärkesskydd. Det står vem som helst fritt att kalla sig expert på området, erbjuda ART-träning till kommuner och stadsdelar, och utbilda fler ART-tränare. Men förmodligen har även andra faktorer haft betydelse när det gäller den snabba spridningen. Behovet av nya metoder med vetenskapligt stöd är stort inom socialtjänsten och ART fick snabbt mycket gott rykte i Sverige. Det finns en rimlighet i metodens utformning som kan tänkas tilltala många yrkesverksamma och dessutom har kognitiva metoder, multipla behandlingskomponenter, ilskekontroll och metoder som inriktar sig på att utveckla färdigheter empiriskt stöd (t ex MacKenzie 2000). Möjligen har också ekonomiska och praktiska faktorer haft betydelse; inga återkommande kostnader för licens och frihet att utforma metoden utifrån lokala behov.

ART i "urvattnad" version

Stora summor har spenderats på att utbilda bland annat socialarbetare i ART-metoden men det som – under namnet ART – erbjuds hos kommuner och stadsdelar är något som ligger långt från den ursprungliga metodens manual. Majoriteten (90 procent) av den ART-träning som ungdomarna får motsvarar inte de minimikrav som företrädare för metoden satt upp. Detta behöver inte nödvändigtvis betyda att den insats som erbjuds är dålig. Manualbaserade program har i likhet med all behandling sina brister och en viss modifiering av behandlingsmodeller är mer eller mindre nödvändig i klinisk verksamhet. Metoder behöver anpassas efter individer och förutsättningar men frågan är vilken kompetens och utbildning som krävs för att plocka, välja och göra om ett behandlingsprogram som är strukturerat enligt en viss modell?

Att det finns så många olika utbildningsföretag som gör anspråk på metoden – alla förmodligen med sina egna tolkningar av vad som är det korrekta sättet att arbeta enligt Goldstein och hans medarbetare – är möjligen en av orsakerna till att metoden används som den gör. Men framför allt kan bristen på systematisk implementering ha spelat en avgörande roll. För att nya metoder ska kunna upprätthålla behandlingskvalitet är en noggrann implementering och en seriös organisation avgörande (t ex Barnoski, 2004; Lipsey et al 2001). Socialtjänsten är traditionellt en beslutsfattande organisation och inte en behandlande och för många delar av socialtjänsten råder speciella omständigheter – t ex myndighetsansvar, hot om tvång och inte minst omotiverade klienter. Frågan är hur stor hänsyn som tas till dessa särskilda förutsättningar när nya metoder introduceras? Socialtjänsten är inte enbart en klinisk verksamhet utan har ett bredare ansvar som inte går att jämföra med t ex en psykiatrisk öppenvårdsmottagning. Möjligen får behandlingsarbetet inte de resurser eller den tid som krävs för att upprätthålla behandlingskompetens. Risken är att man utbildar personal i någon metod som verkar lämplig utan att implementera på något seriöst sätt. Ingen tid och inga resurser avsätts och möjligheterna att utöva de nya metoderna på ett kompetent sätt blir mycket begränsade. Det nya blir något som man förväntas göra lite vid sidan om och som ständigt trängs ut av den traditionella verksamheten. Enligt våra erfarenheter från arbetet med kartläggningen och i samband med den pilotstudie av ART inom socialtjänsten som Stockholms stads FoU-enhet startade under 2006 är ART ett exempel på detta. Många anställda har

gått ART-utbildning men det är få kommuner och stadsdelar som lagt ner pengar eller tid på att seriöst implementera och upprätthålla verksamhet och behandlingsintegritet. Istället bedrivs ART-träningen lite vid sidan om den ordinarie verksamheten och bygger mycket på den anställdes (ART-tränarens) eget engagemang. ART blir något som så att säga pressas in i den ordinarie verksamheten och när trycket från denna blir för stort riskerar ART-träningen att vara bland det första som prioriteras bort. Möjligheterna att utöva den nya metoden på ett kompetent sätt blir därmed mycket begränsade. Frågan är om inte ART är ett bra exempel på den "ytstandardisering" som Bergmark och Lundström (2006) talar om. Att nya begrepp får stor spridning behöver inte betyda att de representerar en gemensam praktik. Resultatet kan bli en anpassning till normativa krav från omvärlden utan att verksamheter faktiskt förändras (Brunsson & Jacobsson 2000). Därmed finns risken att satsningen på den evidensbaserade socialtjänsten inte resulterat i mer än en slogan (Chaffin 2004).

Svårtolkat forskningsstöd

Ett grundläggande problem i bedömningen av ART-metoden är att de flesta av studierna inte lever upp till gängse vetenskapliga krav. Det största problemet är att transparensen generellt är dålig – framför allt i Goldsteins egna studier – men också i övriga, vilket försvårar bedömningen. Starkast stöd har metoden i de undersökningar som är gjorda av metodutvecklarna själva. Det anses som standard att de som utvecklar metoden också är de första att utvärdera den och resultaten från dessa studier är i allra högsta grad relevanta. Eftersom det är svårt att bortse från programutvecklarnas egna intressen av att få programmet att framstå som framgångsrikt betraktas ofta sådan forskning med viss försiktighet. Petrosino och Soydan (2005) har med hjälp av metaanalys tittat på forskares inflytande när det gäller effektstorlekar av behandling för återfall i kriminalitet och särskilt metodutvecklarnas roll. Det visade sig att i 11 av 12 studier var effektstorlekarna större i studier gjorda av programutvecklarna själva. Enligt artikelförfattarna kan fenomenet betraktas på två sätt. Att programutvecklare helt enkelt fuskar med resultat är det cyniska förhållningssättet. Ett mer försökande sätt att se på saken är att tänka sig att det hela handlar om programtrohet och att programutvecklarna av naturliga skäl är de som är mest noggranna med detta. Metodutvecklarnas studier är inte betydelselösa men för att kunna säga att en metod är effektiv och redo att spridas och implementeras i klinisk verksamhet är det av största betydelse att dessa replikeras av oberoende forskare.

Med utgångspunkt i den forskning som finns idag när det gäller ART är bedömningen att störst vikt bör läggas vid två studier; Barnoski (2004) och Leeman et al (1993). Det stora antalet individer (n 1 229) som deltog i Barnoskis studie ger studien en särställning, och resultaten visar att under förutsättning att ART utförs enligt manualen kan metoden ha effekt när det gäller återfall i kriminalitet. Leeman et al (1993) kan förvisso inte räknas som en oberoende studie eftersom en av medförfattarna (Gibbs) var med och utvecklade ART men studien har den bästa transparensen av de studier som inkluderats. Leeman et al visar signifikanta resultat till fördel för EQUIP när det gäller det viktiga utfallsmåttet återfall i kriminalitet. Men när det gäller bedöm-

ningen av ART-metoden är det naturligtvis viktigt att komma ihåg att studien gäller ART som en integrerad del av en annan metod. Sammanfattningsvis visar dessa två studier, varav en har det största antalet deltagande individer och den andra den bästa transparensen, att ART kan ha effekter om metoden utövas helt enligt manualen alternativt kombineras med en annan metod (PPP).

Evidensbaserad socialtjänst i praktiken

De senaste åren har en utbyggnad av kommunernas öppenvård skett; omkring två tredjedelar av kommunerna i Forkbys kartläggning (2005) uppger att de har direktiv att använda öppenvård istället för vård utanför hemmet. Institutionsvårdens dåliga resultat och en önskan att minska de kommunala kostnaderna för barn- och ungdomsvården sägs enligt samma studie ligga bakom utvecklingen. Resonemanget om institutionsvårdens brister borde rimligen leda till att de alternativ som utvecklas i stället, är föremål för olika kontroller när det gäller effektivitet, och att de metoder man väljer att satsa på har vetenskapligt stöd. Men t ex Ahlgrens intervjustudie (2007) om hemmaplanslösningar visar att drivkraften för att utveckla lokala öppenvårdsbehandlingar snarare har varit att utveckla professionen och hitta alternativ till institutionsvård än att hitta metoder som har vetenskapligt

stöd. ART har framgångsrikt spridits som en evidensbaserad metod i Sverige, trots ett svårbedömt och motsägelsefullt forskningsstöd, och trots att det saknas effektutvärderingar för svenska förhållanden. Metoden används i Sverige i en urvattnad form som ligger långt från den ursprungliga manualen. Risken är stor att den positiva attityd som socialarbetare enligt undersökningar har till att forskningsbasera det sociala arbetet (t ex Lundström & Bergmark, 2007a) kommer att ge vika för besvikelse om det visar sig att metoderna som sägs vara evidensbaserade inte ger de resultat som vi önskar. En grundförutsättning är dock att metoderna används som de är tänkt att användas.

Trots invändningarna är det fortfarande mycket som talar till ART-metodens fördel. Forskning visar relativt samstämmigt att KBT-metoder har stöd när det gäller ungdomar med beteendeproblem som t ex kriminalitet (t ex Armelius, B-Å & Andreassen, T. H, 2007; Lipsey et al 2007). Det finns också skäl att betrakta multimodala metoder med inslag av färdighetsträning och ilskekontroll som verkkningsfulla (t ex Andreassen 2003). ART har således en god teoretisk grund men så länge det saknas kontrollerade studier av ART som enskild metod, gjorda av oberoende forskare, är det inte möjligt att med rätta kalla det mest spridda preventionsprogrammet i Sverige för en evidensbaserad metod.

Besök Hivportalen!

För dig som arbetar förebyggande med hiv/STI och sexuell hälsa

Hivportalen ger dig en överblick över det hiv- och STI-preventiva arbetet i Sverige.

Här hittar du:

- Fakta
- Metoder
- Nyheter
- Goda exempel
- Publikationer
- Lagar och riktlinjer

Välkommen till www.hivportalen.se

Referenser

- Ahlgren, T. (2007). *Ungdomsbehandling. Hemmaplanslösning som idé och praktik*. Rapportserie i Socialt Arbete. Nr 008, 2007, Mölndal: Växjö Universitet. Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete.
- Anicama-Gomez, J. Effects of an aggression replacement training (ART) program for the prevention of violence in high risk minors. *Psicologia contemporanea*. 1996; vol3 (2). 12-21.
- Andreassen, T. (2003). *Institutionsbehandling av ungdomar. Vad säger forskningen?* Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete, Statens institutionsstyrelse och Gothia.
- Armeliuss, B.-Å. & Andreassen, T.H. (2007) Cognitive-behavioral treatment for antisocial behavior in youth in residential treatment (review). The Cochrane Collaboration. John Wiley & Sons, Ltd
- Barnoski, R. (2004). *Outcome evaluation of Washington state's research-based programs for juvenile offenders* (Document Number: 04-01-1201). Available at: www.wsipp.wa.gov
- Barto Lynch, J. A. (1995). *The use of aggression replacement training with adult offenders: A program for violent and aggressive inmates*. Dissertation.
- Bandura, A. (1973) *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- Barrett, P.M, & Ollendick, T.H. (2004). *Handbook of interventions that work with Children and Adolescents*. From prevention to Treatment. Vivian Ward Psychology Publishing, London.
- Bergmark, Å. & Lundström, T. (2000). *Metoder i socialt arbete - vad är det?* I Meeuwisse, A., Sunesson, S. & Swärd, H. (Red.). Socialt arbete. En grundbok. Stockholm: Natur och Kultur
- Bergmark, Å. & Lundström, T. (2007a). Att studera rörliga mål- om villkoren för evidens och kunskapsproduktion i socialt arbete. *Socionomen, nr 3, Socionomens forskningssupplement*, nr 21, s.4-16
- Brunsson, N. & Jacobsson, B. (2000). *A world of standards*. Oxford: Oxford University Press.
- Bergmark, A. & Lundström, T. (2006). Mot en evidensbaserad praktik? Om färdriktningen i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 13, 99-113.
- Chaffin, M. & Friedrich, B. (2004). Evidence-based treatments in child abuse and neglect. *Children and Youth Services Review*, 26, 1097-1113.
- Cigno, K. & Bourns, D. (eds). (1998). *Cognitive-Behavioural Social Work in Practice*. Aldershot: Ashgate/Arena.
- Cocozza, M. (2003) *Anmälningsplikten som instrument för att identifiera barn som behöver samhällets skydd*. Linköping: Division of Child and Adolescent Psychiatry.
- Coleman, M., Pfeiffer, S. & Oakland, T. (1992). Aggression Replacement Training with Behaviorally Disordered Adolescents. *Behavioral Disorders*. Vol. 18. (1), 54-66
- Corcoran, J. (2000). *Evidence-based social work practice with families: A lifespan approach*. New York: Springer.
- Curulla, V.L. (1991). *Aggression replacement training in the community for adult learning-disabled offenders*. University of Washington
- Dowden, C., Blanchette, K., & Serin, R. C. (1999). *Anger management programming for federal male inmates: An effective intervention*. Research Report R-82. Ottawa, ON: Correctional Service of Canada.
- Durlak, J.A (1997). *Successful Prevention Programs for Children and Adolescents*. New York: Plenum
- Elliot, D.S. & Mihalic, S. (2004). Issues in disseminating and replicating effective prevention programs. *Preventions Science*, 5, 47-54
- Ferrer-Wreder, L., Stattin, H., Lorente, C.C. Rubman, J. & Adamson, L. (2005). *Framgångsrika preventionsprogram för barn och unga. En forskningsöversikt*. Stockholm. Gothia.
- Forkby, T. (2005). *Ungdomsvård på hemmaplan. Idéerna-Framväxten-Praktiken*. Göteborgs universitet.
- Feindler, E. L., & Ecton, R. B (1986). *Adolescent anger control: Cognitive-behavioral techniques*. New York: Pergamon
- Gibbs, J. C., Potter, G. B., & Goldstein, A. P. (1995). *The EQUIP program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer-helping approach*. Champaign, IL: Research Press.
- Glick, B. & Goldstein, A. P. (1987). Aggression replacement training. *Journal of Counselling - and - Development*. Vol 65 (7): 356-362
- Goldstein, A.P., Sherman, M.N., Gershaw, N.J., Sprafkin, R.P., & Klein, P. (1978). Training aggressive adolescent in prosocial behaviour. *Journal of Youth and Adolescence*, 7, (1), 73-92.
- Goldstein, A.P., Sherman, M.N., Gershaw, N.J., Sprafkin, R.P., & Glick, B. (1980). *Skillstreaming the adolescent*. Champaign, IL: Research Press.
- Goldstein, A. P., Glick, B., Reiner, S., Zimmerman, D. L., Coultry, T. M., & Gold, D. (1986). Aggression Replacement Training: A Comprehensive Interaction for the Acting-Out Delinquent. *Journal of Correctional Education*, 37, 120-126.
- Goldstein, A. P., Glick, B. & Reiner, S. (1987). *Aggression Replacement Training*. Champaign, IL: Research Press.
- Goldstein, A. P & Glick, B. (1994). Aggression Replacement Training: Curriculum and evaluation. *Simulation and Gaming*, 25, 9-27.
- Goldstein, A.P, Glick, B., Carthan, M., & Blancero, D. (1994). *The prosocial gang: Implementing aggression replacement training*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Goldstein, A. P., Glick, B. & Gibbs, J.C. (1998). *Aggression Replacement Training: A comprehensive intervention for aggressive youth (2nd ed.)*. Champaign, IL: Research Press.
- Goldstein, A.P, Glick, B., Irwin, M.J, McCartney, C. & Rubama, I. (1989). *Reducing delinquency: Intervention in the community*. New York: Pergamon.
- Goldstein, A.P, & Martens, B. (2000). *Lasting change: Methods for enhancing Generalization of Gain*. Champaign, IL: Research Press.
- Goldstein, A.P, Nensén, R., Daleflod, B. & Kalt, M. (editors). (2004). *New perspectives on aggression replacement training - Practice, Research and Application*. West Sussex; John Wiley & sons, Ltd.
- Gotham, H.J. (2004). Diffusion of Mental Health and Substance Abuse Treatments; Development, Dissemination, and Implementation. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11 (2), 160-176).
- Gundersen, K. & Svartdal, F. (2006). Aggression replacement training in Norway: outcome evaluation of 11 Norwegian student projects. *Scandinavian journal of educational research*, 50, 63-81.
- Holmqvist, R., Hill, T. & Lang, A (2005). *Utvärdering av behandlingen på tre ungdomshem*. Forskningsrapport nr 1, 2005. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.
- Kaunitz, C., Andréé Löfholm, C. & Sundell, K. (2004). *Social barnavård i Stockholms stadsdelar. En kvantitativ beskrivning av myndighetsutövande under 1:a kvartalet 2002, 2003 och 2004* (FoU-rapport 2004:5). Stockholms socialtjänstförvaltning: FoU-enheten.
- Kohlberg, L. (ed) (1973). *Collected papers on moral development and moral education*. Cambridge. MA: Harvard University, Center for Moral Education.
- Leeman, L.W, Gibbs, J.C & Fuller, D. (1993). Evaluation of a Multi-Component Group Treatment Program for Juvenile Delinquents. *Aggressive Behavior* Vol. 19. 281-292
- Landenberger, N.A. & Lipsey, M.W. (2005). The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta- analysis of factors associated with effective treatment. *Journal of experimental Criminology*, 1 (4), 451-476.
- Lipsey, M. W. (1992). *Juvenile Delinquency Treatment: A Meta-Analytic Inquiry into the Variability of Effects*. Ingår i F. T. Cullen & B. K. Appelgate (red). Offender Rehabilitation, Effective Correctional Intervention. Aldershot: Dartmouth.
- Lipsey, M. W. (1999a). Can rehabilitative programs reduce the recidivism of juvenile offenders? An inquiry into the effectiveness of practical programs. *Virginia Journal of Social Policy & the Law*, 6, 101-129.

- Lipsey, M. W. (1999b). Can intervention rehabilitate serious delinquents? *The Annals [of the American Academy of Political and Social Science]*, 564(July), 142-166.
- Lipsey, M. W, Chapman G. L & Landenberger N. A. (2001) Cognitive-Behavioral Programs for offenders. *The annals of the American Academy of Political and Social Science*, 578 (November) 144-157
- Lipsey, M.W., Landenberger, N.A., & Wilson, S.J. (2007) *Effects of Cognitive-Behavioral Programs for criminal offenders: A meta-Analysis of Controlled Intervention Studies*. Campell Collaboration systematic review.
- Loeber, R. & Farrington, D.P (Eds) (1998). *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Länsstyrelsen i Jämtlands län (2006). *Öppna insatser för barn och unga. En kartläggning av öppenvårdsinsatser i socialtjänstens barn- och Ungdomsvård i Jämtlands län*. (Dnr 701-5947-06). Länsstyrelsen i Jämtlands län.
- Länsstyrelsen i Kronobergs län (2006). *Barnuppdraget. Delrapport 1. Socialtjänstens öppenvård för barn och unga - sammanställning av enkät*. Meddelande nr 2006:27, Länsstyrelsen i Kronobergs län.
- Länsstyrelsen i Jönköpings län. (2007). *Socialtjänstens öppenvård för barn och unga samt hem för vård eller boende (HVB). Sammanställning av enkät*. Meddelande nr 2007:04. Jönköping: Länsstyrelsen i Jönköping.
- Länsstyrelsen i Hallands län (2007). *Barnuppdraget - Delrapport 1. Socialtjänstens öppenvård för barn och unga*. Meddelande 2007:19, Halmstad: Länsstyrelsen i Halland.
- Länsstyrelsen i Stockholms län (2007). *Kartläggning av insatser i öppna verksamheter i Stockholms län 2006*. Dnr 7012-06-049878. Länsstyrelsen i Stockholm.
- Novaco, R.W. (1975). *Anger control: The development and evaluation of an experimental treatment*. Lexington, MA: D.C.Heath.
- McAuley, C., Pecora, P. & Rose, W. (2006). *Enhancing the Well Being of Children and Families through Effective Interventions. International Evidence for Practice*. Jessica Kingsley Publishers: London.
- MacKenzie, D. L (2000). Evidence-Based Corrections: Identifying what works. *Crime and delinquency*, 46, 457-471
- Meichenbaum, D. H. (1977). *Cognitive behaviour modification: An integrative approach*. New York: Plenum
- Mihalic, S., Irwin, K., Fagan, A., Ballard, D., & Elliott, D. (2004). *Successful Program Implementation: Lessons From Blueprints*. U.S. Department of Justice. Juvenile Justice Bulletin, July 2004.
- Moynahan, L & Stromgren, B.(2005)Preliminary results of Aggression Replacement Training for Norwegian youth with aggressive behaviour and with a different diagnosios. *Psychology, Crime & Law*, 11 (4): 411-419
- Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K.L., Seybolt, D., Morrissey, Kane, E. & Davino, K. (2003). What works in prevention. Principles of effective prevention programs. *American Psychologist*, 6/7, 449-456.
- National Institute of Health (2004). *National institute of Health state-of-the-science conference statement*. www.concensus.nih.gov/ta/023/youthviolence DRAFTstatement/.
- Nugent, W. R & Bruley C. (1998). The effects of aggression replacement training on antisocial behaviour in a runaway shelter. *Research on Social Work Practice*, 8, 637-657.
- Nugent, W. R & Bruley, C. & Allen, P. (1999). The effects of aggression replacement training on male and female antisocial behaviour in a runaway shelter. *Research on Social Work Practice*, 9, 466.
- Petrosino, A. & Soydan, H. (2005). The impact of program developers as evaluators on criminal recidivism: Results from a meta-analysis of experimental and quasi-experimental research. *Journal of experimental criminology*, 1, 435-450.
- Shadish, W.R, Cook, TD & Campell D.T.(2002) *Experimental and Quasi- experimental Designs for Generalized Causal Inference*. Houghton Mifflin. Boston. New York.
- Sherman, L.W, Farrington, D.P, Welsh B.C & MacKenzie D.C (red) (2002). *Evidence-based Crime Prevention*. London: Routledge.
- Socialstyrelsen (2006a). *Barn och unga. Insatser år 2005*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2006b). *Social rapport 2006*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2006c). *Öppenvårdens former. En nationell kartläggning av öppna insatser i socialtjänstens barn- och Ungdomsvård*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Springer, D. W., McNeece, C. A., & Arnold, E. M. (2003). *Substance abuse treatment for criminal and juvenile offenders: An evidence-based guide for practitioners*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Ungdomsalternativet/UngART (2006). *Tanke, Handling, Konsekvens. ART och Ungdomsalternativet - träning för förändring*. Klippan: Ungdomsalternativet/UngART.
- Wagener, E.F., Tubman, J.G. & Gil, A.G. (2004). Implementing school-based substance abuse interventions: methodological dilemmas and recommended solutions. *Addiction*, 99 (suppl.2)106-119.
- Wiklund S., (2006), *Den kommunala barnavården – om anmälningar, organisation och utfall*. Stockholms Universitet.(akademisk avhandling) Stockholm: Stockholms universitet.
- Wilson, S.J., Lipsey, M.W. & Derzon, J.H. (2003). The effects of school-based intervention programs on aggressive behaviour: A meta-analysis. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 71, 136-149.
- Vinnerljung, B, Sallnäs, M & Kyhle Westermark, P (2001). *Sammanbrott vid tonårsplaceringar. Om ungdomar i fosterhem och på institutioner*. Stockholm. Socialstyrelsen.
- Vinnerljung, B., Öhman, M. & Gunnarsson, T. (2004) Återplaceringar av barn i dygnsvård: I-hur vanligt är det? *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 11:1, 54-75.
- Vorrath, H.H. & Brendtro, L.K. (1985). *"Positive Peer Culture"*. 2nd Ed. New York: Aldine.

Opublicerade avhandlingar

- Cecil, D. J.(1997). *A study of psychoeducational programs for troubled youth*. Dissertation –Abstracts-International –Section-A-Humanities-and-Social-Sciences. Volm.58 (6-A):2067
- Cleare, M-J.(2001). *Effects of social cognitive skills training with angry, aggressive adolescent females*. Dissertation –Abstracts-International –Section-B-The Sciences- and-Engineering. Vol 61 (9-B):5015
- Jones, Y.(1990). Aggression Replacement Training in a high school setting. Unpublished manuscript. Center for Learning and Adjustment Difficulties. Brisbane.Australia.
- Nodarse, M.V. (1998). The effects of Aggression Replacement Training on adolescents with an emotional handicap. Dissertation –Abstracts-International –Section B- The Sciences- and-Engineering. Vol 58 (11-B):6242.
- Zimmerman, D. (1987). The efficacy of Aggression Replacement Training with juvenile delinquents. Dissertation –Abstracts-International. Vol. 49 (6-B):2391.

Du är väl med i ditt fackliga yrkesförbund?

Akademikerförbundet SSR är det fackliga yrkesförbundet för dig som är akademiker i socialt arbete. Vi är partipolitiskt obundna men tar tveklöst ställning i de frågor som rör medlemmarnas utbildning, anställning, arbetsmarknad, möjligheter till fortbildning och professionella yrkesutövning.

Passion för profession, engagemang, mångfald, jämställdhet och jämlikhet är några nyckelord i förbundets värdegrund. De är vägledande för vårt arbete.

Vi ger dig råd och stöd i frågor som rör ditt jobb, som löner och villkor, arbetsmiljö och yrkesfrågor. Om det behövs blir du företräd av en facklig förtroendeman eller ombudsman.

Vår starka lokala organisation och våra kollektivavtal ger oss möjligheten att påverka löner och anställningsvillkor. Avtalet ger också bättre villkor än lagstiftningen vad gäller till exempel arbetstider, semester, uppsägningstid, försäkringar och pensioner. Kollektivet ger styrkan men individens rätt är målet.

I medlemskapet ingår också många förmåner – bland annat en inkomstförsäkring som ger betydligt mer än a-kassan. Läs mer om oss, medlemskapet och förmånerna på www.akademssr.se

Bli medlem idag på www.akademssr.se eller skicka in talongen.

Du kan också ringa 08-617 44 70. Välkommen!

Bli medlem nu!

- ☐ Jag vill bli medlem i Akademikerförbundet SSR
- ☐ Jag vill även bli medlem i Akademikernas Erkända Arbetslöshetskassa, AEA

Namn

Personnummer (10 siffror)

Telefon (dagtid)

E-post

Ort och datum

Namnteckning

Du behöver
inget frimärke,
vi betalar portot

 AKADEMIKER
förbundet SSR

SVARSPOST
110 263 900
110 30 Stockholm

Samhällsvårdade ungdomars kontakter med föräldrar och syskon

I artikeln presenteras en studie av föräldra- och syskonkontakter bland ungdomar i familjehem och HVB-vård. Det visar sig att större delen har någorlunda regelbunden kontakt med föräldrarna men många skulle vilja ha mer. Särskilt tydligt är det att ungdomarna vill ha mer kontakt med sina syskon. Resultaten visar också att en liten grupp ungdomar i familjehem kan beskrivas som "permanency-placerade"; de har ingen kontakt med sina föräldrar och de önskar inte heller få en sådan.

av Tommy Lundström och Marie Sallnäs

När socialtjänsten placerar barn och ungdomar i samhällsvård (familjehem eller institution) innebär det att de unga lever skilda från sina föräldrar och ofta också från syskon. Även om framförallt små barn under kortare perioder kan befinna sig i vård tillsammans med föräldrarna, kan man säga att själva kärnan i en placering är just att en eller flera av samhället utsedd person/er tar över den tillsyn och omsorg som föräldrar normalt sett står för. Ur barns och ungdomars synvinkel innebär detta att de dels skall relatera till dem som under vårdtiden träder i föräldrarnas ställe, dels till sina biologiska föräldrar. De skall ofta också förhålla sig till det faktum att eventuella systrar och bröder bor på annat håll. För unga i kortare tids vård är frågan rimligen mindre dramatisk än för dem som tillbringar hela eller stora delar av sin uppväxt i samhällsvård. Tanken att placerade barn och ungdomar i stort sett alltid far väl av att ha kontakt med sina biologiska föräldrar har under lång tid haft närmast paradigmisk status både i Sverige och i andra länder, men underlaget för detta paradigm har under senare år ifrågasatts (Quinton et al, 1997; Egelund & Hestbæk, 2003).

I vilken utsträckning denna tanke slagit igenom i praktiken, dvs. i vilken mån unga i familjehem och institutioner faktiskt har kontakt med sin biologiska familj under vårdtiden är mycket lite behandlat i svensk forskning. Det finns också dålig aktuell kunskap om hur barn och ungdomar i olika vårdmiljöer själva ser på och värderar sådana kontakter, samt hur det hänger samman med andra aspekter av deras liv. I denna artikel skall vi med hjälp av data från ett större forskningsprojekt om levnadsnivå bland ungdomar i dygnsvård, där vi också ställt frågor om föräldra- och syskonkontakter, belysa dessa frågor.

Den biologiska familjen och de samhällsvårdade barnen och ungdomarna

Placerade barns och ungdomars föräldrakontakter har ofta diskuterats utifrån barns anknytning till sina biologiska föräldrar. Mycket grovt säger den s.k. behovsteori att barn kan anknyta till andra vuxna än föräldrarna och att dessa vuxna, t ex fosterföräldrar, kan bli deras "psykologiska föräldrar" (Goldstein et al, 1978). Från en sådan synpunkt blir det viktigt för barn och ungdomar att knyta täta band med de psykologiska föräldrarna, något som inte får hindras av de biologiska föräldrarna. Ett relationsorienterat synsätt betonar istället vikten av den tidiga anknytningen och internaliseringen av föräldrarna som objekt, även om det rör sig om föräldrar med stora problem. Synsättet leder till slutsatsen att föräldrarna i princip inte kan ersättas av andra vuxna. För barn och ungdomar i samhällsvård innebär det att det är angeläget att regelbundna och täta kontakter med biologiska föräldrar upprätthålls (Fanshel & Shinn, 1978).

Värdegrunden för svensk socialtjänstlagstiftning vilar i princip på det senare synsättet. Föräldrar till placerade barn och ungdomar skall inkluderas i det sociala arbetet och kontakt skall underlättas. Svensk socialtjänst innefattar också principen att placeringar av unga i samhällsvård är tillfälliga i den meningen att de regelbundet skall omprövas. Möjligheten att avsluta placeringen så att barnet eller ungdomen

kan återvända till föräldrarna skall regelbundet övervägas. Detta skiljer Sverige från t ex Storbritannien och USA, som har en tydlig inriktning mot det man kallar "permanency planning", dvs. att vården skall tillförsäkra placerade barn och ungdomar en stabil uppväxtmiljö; en familj för livet (Barth, 1992; Barth et al, 1994, se också Vinnerljung, 1996; Andersson, 1998).

Frågan om föräldrakontakt för samhällsvårdade unga har ofta kopplats till barns identitetsutveckling. Utan föräldrakontakt försvåras en adekvat identitetsuppfattning och barn och ungdomar riskerar att känna sig övergivna och utan kontinuitet i tillvaron (se Egelund & Hestbæk, 2003). En inkluderande hållning till de biologiska föräldrarna kan också motiveras av mer pragmatiska skäl. Den gör det lättare för de inblandade parterna att samarbeta kring placeringen, vilket kan underlätta för barnet/ungdomen att acceptera placeringen (Quinton et al, 1997). Ett annat skäl till att upprätthålla föräldrakontakt under placeringstiden är tiden efter. Den dag barn/ungdomar lämnar vården är det de biologiska föräldrarna som åter tar vid. En kontinuerlig kontakt mellan de unga och föräldrarna under placeringstiden underlättar vid återflyttning. Det senare är viktigt både för yngre barn och för de ungdomar som lämnar samhällsvården av åldersskäl (Wade, 2008). Ett antal studier visar att de sistnämnda som unga vuxna kan stå mycket ensamma i livet. De är "utan familj" därför att vårdmiljön inte längre har några åtaganden och kontakten med de biologiska föräldrarna under vårdtiden varit svag eller helt bruten (se t ex Sinclair, 2005; Moyers et al, 2006). Enligt Fanshel's & Shinn's (1978) klassiska studie sker återflyttning till biologiska föräldrar snabbare om kontakten upprätthålls under vårdtiden (se också Sinclair, 2005).

I utländska studier finns uppgifter om hur ofta ungdomar i familjehem och institutioner träffar sina ursprungsfamiljer. Ett genomgående mönster är att barn och ungdomar har mer kontakt med mödrar än med fäder. Månatlig (minst) kontakt med mödrarna rapporteras för mellan 50 och 70 procent av placerade barn och ungdomar, medan motsvarande siffror för kontakt med fäderna är 25 till 50 procent (Cleaver, 2000; Chapman et al, 2004; Sinclair et al, 2005; Moyers et al, 2006). I några av studierna framgår att en avsevärd del av barnen och ungdomarna ser fram emot att träffa föräldrarna eller skulle vilja ha mer kontakt med föräldrarna (se t ex Cleaver, 2000 och Chapman et al, 2004).

Föräldrakontakters effekter på barns och ungdomars situation

När det gäller hur barns välbefinnande och välfärd påverkas av föräldrakontakter är bilden motsägelsefull. Ett antal studier pekar på positiva effekter som t ex bättre identitet och trivsel vilket leder till färre känslomässiga problem, bättre anpassning (i familjehem), mindre beteendeproblem och färre sammanbrott i vård (Egelund & Hestbæk, 2003). Quinton et al (1997) ifrågasätter emellertid i sin genomgång att det finns belägg för de ovan nämnda påståendena, bl. a. med hänvisning till brister i studiernas metodologi och urval. De menar att man inte tagit tillräcklig hänsyn till selektionsfrågan när man funnit samband mellan täta föräldrakontakter och snabbare hemflyttning. Täta föräldrakontakter kan vara ett utslag av att föräldrarna har mindre all-

varliga problem vilket leder till att barnet/ungdomen flyttar hem tidigare eller av att socialarbetare som uppmuntrar till kontakt också uppmuntrar till tidig hemflyttning. Författarnas forskningsgenomgång mynnar ut i slutsatsen att det inte finns någon säker kunskap om hur föräldrakontakt påverkar barnens och ungdomarnas utveckling och psykiska välbefinnande. Egelund & Hestbæk (2003) drar samma slutsats i sin översikt. Sinclair (2005) menar efter en genomgång av 16 brittiska studier att placerade unga ofta ser fram emot kontakt med sin biologiska familj och ofta vill ha mer kontakt. Författaren menar att kontakter kan vara värdefulla, men att det finns tillräckligt forskningsstöd för att säga att kontakt i vissa fall kan vara skadlig. Skadan är kopplad till kontakt med vissa personer (t ex en misshandlande styvfar) inte till kontakt med familjen i allmänhet. I en studie av tonåringar i familjehem fann Moyers et al (2006) samband mellan att ha god kontakt med någon familjemedlem och positivt utfall för ungdomarna, t ex välbefinnande, samtidigt som en majoritet av de unga hade familjekontakter som bedömdes som problematiska eller negativa.

På en punkt menar Egelund & Hestbæk (2003) att forskningen ger en tydligare och mer empiriskt välgrundad bild, nämligen i fråga om risk för sammanbrott i vården. Det finns grund för att påstå att föräldrakontakt under vårdtiden hänger samman med minskad risk för sammanbrott, ett nog så stort och vanligt problem i svensk såväl som i utländsk barnavård (Sallnäs et al, 2004; Vinnerljung & Sallnäs, 2008).

När det gäller de mer konkreta problem som kan uppstå i samband med kontakter mellan placerade unga och deras ursprungsfamilj har forskningen pekat på att barn kan hamna i en lojalitetskonflikt mellan fosterföräldrar (dessa resonemang gäller främst familjehemsplacerade unga) och biologiska föräldrar (Cleaver, 2000), att kontakt med föräldrarna innebär att tidigare problem aktualiseras (Sinclair & Gibbs, 1998, Macaskill, 2002), att barn som utsatts för övergrepp riskerar att bli fortsatt utsatta om kontakterna inte övervakas eller att de unga på annat sätt drabbas av de problem som gjorde att de placerades, t ex föräldrar som upprepade gånger sviker dem (Sinclair et al, 2004, 2005; Moyers et al, 2006). Forskningen pekar också ut som möjligt problem att det kan vara belastande för fosterföräldrarna att upprätthålla kontakten med placerade barns och ungdomars anhöriga (Quinton et al, 1997; Cleaver, 2000; Höjer, 2001).

Svensk forskning om föräldrakontakter

Svensk forskning som berör placerade barns och ungdomars föräldrakontakter är som nämnts mycket begränsad (se Vinnerljung, 1996 för genomgång av Barn-i-Kris-projektet och andra äldre studier). Andersson (1998) fann i en studie av 22 barn (10-11 år) i familjehem att samtliga hade kontakt med sin mamma, men bara hälften med sin pappa. Halva gruppen hade sin familjetillhörighet i fosterhemmet och hade glesare kontakter med föräldrarna. Den andra halvan rörde sig friare mellan fosterhem och biologisk familj, bodde ofta över hos mamman och ville hålla kvar både sina biologiska föräldrar (nästan alltid mamman) och fosterföräldrar/fostersyskon som sin familj. I en longitudinell studie av 20 unga i dygnsvård framkommer att en inkluderande hållning från fosterföräldrarna gentemot barnets biologiska familj gynade kontinuitet och trygghet hos barnen. De som i ung vuxen ålder

kunde anses ha trygga relationer till fosterfamilj och biologisk familj hade haft kontakt med sina föräldrar (Andersson, 1999, 2005, 2008).

I Höjers (2001) studie, byggd på enkät till fosterföräldrar, framkom att det var mycket vanligare med kontakt med modern än med fadern, cirka 37 procent hade kontakt en gång i månaden eller oftare med mamman, men bara 17 procent med pappan. Många saknade helt kontakt, 10 procent med mödrarna och 32 procent med fäderna. För en knapp tredjedel av barnen ansåg fosterföräldrarna att kontakten med modern fungerade bra, medan motsvarande siffra för fäderna var 16 procent. Med längre tid i vård följde också glesare kontakter. Majoriteten av fosterföräldrarna tyckte kontakten med barnets föräldrar inte hade påverkat deras eget liv eller hade inneburit något positivt. Det var vanligare att man såg en negativ inverkan av kontakter med fäderna än med mödrarna. I en senare studie av samma författare beskrivs de svårigheter biologiska föräldrar kan uppleva i den asymmetriska relation de befinner sig i när de skall upprätthålla kontakt med barn i familjehem (Höjer, 2007).

Forskning om syskonkontakter

Placerade ungas kontakter med syskon har inte – vare sig i Sverige eller annorstädes – lyfts fram på samma sätt som föräldrakontakterna. Några tidigare studier finns som pekar på betydelsen av att inkludera syskon och som också innehåller vissa uppgifter om hur ofta detta sker (Kosonen, 1996; Cleaver, 2000; Ulvik, 2002; Moyers et al, 2006, se även Egelund & Hestbæk, 2000). Enligt Sinclair et al (2005) träffade 45 procent av de unga sina syskon. Som helhet är dock syskonfrågan dåligt belyst och det är svårt att jämföra uppgifter eftersom syskonbegreppet definieras på olika sätt, liksom vad kontakt innebär. Syskonfrågan har inte varit föremål för samma paradigmatiska ställningstaganden som föräldrakontakter.

Ingen entydig bild

Sammantaget kan man konstatera att tidigare forskning visar att frågan om placerade ungas kontakter med sin ursprungsfamilj är komplex. "Kontaktparadigmets" giltighet har ifrågasatts, men det finns inte tungt forskningsstöd för att säga att föräldrakontakt är skadlig. Både svensk och utländsk forskning visar att kontakter med mödrarna är betydligt vanligare än med fäderna. Trots olikheter i barnavårdssystem och vårdformer tycks detta mönster för kontakt ha internationell giltighet. Studier pekar mot att de flesta placerade unga i princip önskar (mer) kontakt med sina ursprungsfamiljer. Detta innebär dock inte att kontakterna behöver vara konfliktfria eller att de unga önskar kontakt med alla familjemedlemmar.

Syfte

Syftet med denna artikel är att 1) utifrån placerade ungdomars uppfattning belysa i vilken utsträckning kontakter mellan unga i samhällsvård och deras biologiska familjer upprätthålls 2) att analysera vilka faktorer som samvarierar med föräldrakontakter samt sambandet mellan familjekontakter och ungdomars psykiska välbefinnande 3) att diskutera det svenska "kontaktparadigmet" i relation till ungdomarnas egna önskemål och uppgifter om hur kontakterna faktiskt ser ut.

Metod och material

Uppgifterna i föreliggande studie om ungdomars föräldrakontakter är hämtade från forskningsprojektet *Välfärd i samhällsvården? En levnadsnivåundersökning av barn och ungdomar i socialtjänstens dygnsvård* (se Sallnäs, et al kommande). I undersökningen har 272 ungdomar placerade i familjehem (n=125) och vid institutioner/HVB, hem för vård eller boende/ (n=147) svarat på frågor. För att individerna skulle ingå i undersökningsgruppen krävdes att de vid undersökningstillfället var placerade i familjehem eller HVB och att de hade en vårdtid i den aktuella typen av vårdmiljö om minst sex månader. Vi fick uppgifter från samtliga kommuner i tre mellansvenska län om vilka unga som vid förfrågan var placerade. Sammantaget var det 409 barn vid HVB och 1529 barn i familjehem. Samtliga ungdomar i HVB togs med i studien, men det var 188 som inte uppfyllde inklusionskriterierna (de var avflyttade, hade för kort vårdtid, visade sig vara placerade i dagverksamhet mm), vilket gav en nettopopulation om 221 HVB-placerade unga. Bland familjehemsungdomarna gjordes av forskningsekonomiska skäl ett slumpmässigt urval om 375 individer, varav 114 visade sig inte tillhöra undersökningsgruppen. Samplet blev 261 ungdomar placerade i familjehem.

Ursprungligen ingick även yngre barn (10-12 år) i studien, men pga. högt bortfall och svårigheter för vissa av de yngre att klara intervjuerna begränsades studien till att gälla ungdomar mellan 13 och 18 år. Av de 434 ungdomar som efter detta förfarande blev kvar, deltog 272 i undersökningen, vilket ger en sammanlagd svarsfrekvens på 63 procent. För att besvara de frågor som reses i denna artikel har vi exkluderat tre familjehemsplacerade ungdomar som visade sig sakna biologiska föräldrar som var i livet. Gruppen av familjehemsplacerade ungdomar kom därmed att bestå av 122 individer. Samtliga HVB-placerade unga hade någon förälder i livet och denna grupp reducerades därför inte i antal (n=147).

Att vi gjort ett urval av unga i familjehem (men inte av dem i HVB) innebär att vi, när vi behandlar den sammanslagna gruppen av samhällsvårdade ungdomar, måste simulera en grupp av familjehemsungdomar som överensstämmer med den ursprungliga populationen (före urvalet av en fjärdedel av placeringarna). Detta för att kunna generalisera våra resultat till populationen. Vi använder ett viktning förfarande som resulterar i en konstruerad grupp om totalt 644 individer. Viktning har inte gjorts vid regressionsanalys och signifikanstest.

Eftersom vi vänt oss till kommunerna i tre mellansvenska län begränsar sig våra generaliseringsmöjligheter till ungdomar placerade

av socialtjänsten i detta geografiska område. Det rör sig dock om tre län med en stor variation av kommun- och ortstyper, vilket talar för att resultaten sannolikt inte skulle bli mycket annorlunda om samhällsvårdade ungdomar från hela riket undersökts.

Bland ungdomar vid HVB har 69 procent svarat på våra frågor, medan samma siffra för familjehemsungdomarna är 56 procent. Bortfallet är något större för pojkar (39 %) än bland flickor (35 %), men uppvisar inget regelbundet mönster vad gäller ungdomarnas ålder. Bortfall i studier av unga i vård är ofta ett problem, vilket sannolikt är ett skäl till att så få större undersökningar av denna grupp gjorts (se t.ex. Sinclair et al, 2001, Sandbæk, 2004; Sallnäs, et al, kommande). Bortfallsrisken hänger dels samman med att det finns många "gate-keepers" som kan försvåra forskares tillträde, dels med svårigheter att förena god etik i barn- eller barndomsforskning (vilket bl. a. innebär att de unga ges en reell möjlighet att på grundval av begriplig information säga nej till att delta) med höga svarsfrekvenser (se t.ex. Morrow & Richards, 1996; Backett-Milburn, 2003; Curtis et al, 2004; Redmond, 2008). I vår studie informerades ungdomarna tydligt om vad studien gällde, hur den skulle genomföras, att deras deltagande var frivilligt och att de kunde avbryta intervjun när de ville. I de fall ungdomarna var under 15 år har vårdnadshavare samtyckt till att deras son/dotter deltog i studien, i annat fall var det ungdomarnas egen vilja som avgjorde. Vid de många direktkontakter vi hade med ungdomarna i studien uppfattade vi inte att de tyckte frågorna var känsliga eller integritetskränkande. Många var snarare positiva till att bli tillfrågade om olika aspekter av att befinna sig i samhällsvård.

I vissa avseenden skiljer sig vår undersökningsgrupp från samhällsvårdade ungdomar över lag. Vi har gjort ett tvärsnittsurval (vilket i sig ger en övervikt av långvariga placeringar jämfört med om man studerar nya placeringar under exempelvis ett år) och definierat populationen så att ungdomarna skall ha varit i vård minst sex månader (se tabell 1). Den totala gruppen samhällsvårdade ungdomar omfattar en betydligt större andel med korta placeringar, vare sig man tittar på statistik på årsbasis eller utifrån ett tvärsnitt (Socialstyrelsen, 2008).

Intervjuförfarandet har varit sådant att ungdomarna i hörlurar lyssnat på en cd-skiva där en röst läser frågor. De har fyllt i sina svar i ett formulär med fasta svarsalternativ. Vi har antingen besökt de unga i deras vårdmiljöer eller skickat skiva och svarshäfte till dem. De har i det senare fallet fått instruktioner om att sitta för sig själva när de svarar, för att undvika påverkan från personer omkring dem (se Jonsson

Tommy Lundström
är professor i socialt arbete vid
institutionen för socialt arbete
vid Stockholms universitet

Marie Sallnäs
är docent i socialt arbete vid
institutionen för socialt arbete
vid Stockholms universitet

et al, 2001 för beskrivning av intervjumetoden). Också personal vid HVB-hemmen och familjehemsföräldrar har fyllt i ett formulär med bakgrundsuppgifter om de placerade ungdomarna samt om vårdmiljöerna. I denna artikel är det emellertid ungdomarnas uppgifter om föräldra- och syskonkontakter och hur de ser på dessa som är centrum. Vi ser det som värdefullt att det är de placerade ungdomarna som får ange hur de mår, hur ofta de träffar sina föräldrar/syskon och hur de vill ha det med dessa kontakter. Det är inte ett okontroversiellt område och man kan tänka sig att bilden inte skulle bli densamma om t ex de vuxna i vårdmiljöerna tillfrågades om samma sak. Vi ansluter oss här till en i brittisk forskning mer omfattande tradition av att beakta "children's voices" i studier av unga i samhällsvård (Berrick et al, 2000; Gilligan, 2000; Heptinstall et al, 2001; Dance et al, 2005).

Frågorna om kontaktfrekvens och psykosomatiska besvär har ett sexmånaders-perspektiv på det sättet att de formulerats som "Hur ofta har du träffat x under de senaste sex månaderna?" eller "Under det senaste halvåret, hur ofta har du haft huvudvärk?". Det innebär att våra data belyser hur kontakterna sett ut under den närmast förflutna tiden. I den meningen ger våra resultat en slags ögonblicksbild och säger inget om hur det varit längre tillbaks i tiden. Fördelen med sättet att ställa frågorna är att problemet med rena minnesfel blir litet.

Några grundläggande uppgifter om ungdomarna och vårdmiljöerna

Redovisningen inleds med en genomgång av ett antal grundläggande uppgifter om undersökningsgruppen. Av Tabell 1 framgår att den köns-mässiga fördelningen är relativt jämn. Däremot är det vanligare att pojkar är placerade på HVB-hem medan flickorna dominerar familje-

hemsvården. Ungdomarnas genomsnittliga ålder är 16,1 år ($s=1,52$), men skillnaden mellan HVB- respektive familjehemsvård är stora också här. Det gäller framförallt åldersgruppen 13-14 som är relativt ovanligt förekommande i institutionsvården.

Omkring hälften av ungdomarna har minst en biologisk förälder med annan bakgrund än svensk. Det är något vanligare att ungdomar med utländsk bakgrund återfinns i familjehemsvården. Tittare man närmare på ungdomarnas bakgrund kan man notera att spridningen mellan olika länder och världsdelar är mycket stor. Vi har emellertid inte ansett det vara sig vara möjligt eller meningsfullt att göra en mer noggrann uppdelning i utländsk bakgrund. Barn och unga med utländsk bakgrund har länge varit överrepresenterade i den sociala barnvården (Lundström & Vinnerljung, 2001; Lundström & Sallnäs, 2003), men aktuell forskning visar att om man kontrollerar för socio-ekonomiska faktorer sänks eller elimineras denna överrepresentation (Vinnerljung et al, 2008; se också Franzén et al, 2008).

En viktig fråga när det gäller möjlighet till umgänge med föräldrar är naturligtvis avståndet mellan vårdmiljön och det biologiska hemmet. Personalen eller fosterföräldrarna har fått fylla i uppgifter om hur långt det är till det biologiska hemmet eller, om föräldrarna inte bor ihop, till var och en av dem. I det sistnämnda fallet har vi i första hand utgått från uppgifter om modern (eftersom vi via våra data vet att umgänge med modern är vanligare än med fadern). Som framgår av tabellen verkar den sk närhetsprincipen fått relativt stort genomslag. Över hälften av de placerade ungdomarna har mindre än tio mil till hemmet och skillnaderna mellan HVB- och familjehemsvård är inte särskilt stora. Noterbart är dock att så många som drygt en femtedel av ungdomarna, i både HVB- och familjehemsvård, har mer än trettio mil till sitt föräldrahem. Det är ett avstånd som oftast omöjliggör en resa över dagen. I avståndsavseende avviker vår undersökningsgrupp

Tabell 1. Grundläggande uppgifter om ungdomar med vårdtider över sex månader placerade i familjehem och HVB-vård ($n=242-269$, viktat $n=583-644$).

		Familjehem % ($n=111-122$)	Hvb % ($n=131-147$)	Totalt % viktade värden
Kön	Pojkar	45	59	48
	Flickor	55	41	52
Ålder	13-14 år	28	9	24
	15-16 år	31	44	34
	17-18 år	41	47	42
Utländsk bakgrund	Föräldrar födda i Sverige	46	51	47
	En förälder född utomlands	30	21	28
	Båda föräldrar f utomlands	24	28	25
Avstånd mellan föräldrar och Vårdmiljö	Mindre än tio mil	59	54	58
	Tio till 29 mil	20	24	21
	Trettio mil eller mer	21	22	22
Placeringstid i nuvarande vård	- 12 månader	6	44	14
	13 – 24 månader	11	34	16
	25 – 60 månader	28	17	26
	61 – månader	55	5	44

från den bild som ges i Vinnerljung et al (2001). Där befinner sig 80 procent av placerade tonåringar inom 10 mils avstånd från sin hemmiljö. I vår studie är motsvarande siffra 58 procent.

Placeringstiderna är långa (se ovan om urval). De barn som stannar i dygnsvård mer än sex månader tenderar med andra ord att bli där för längre perioder. Det gäller särskilt för familjehem där över hälften av ungdomarna bott i vårdmiljön mer än fem år (60 månader). Många av ungdomarna i familjehemsvård har tillbringat stora delar av sin uppväxt där. Här är skillnaderna mellan vårdformerna naturligt nog mycket stora. Den genomsnittliga vårdtiden för HVB-ungdomarna är 20 månader ($s=18$) alltså knappt två år, motsvarande värde för familjehemsungdomar är 82 månader ($s=59$), dvs nästan sju år.

Syskon- och föräldrakontakter

Inledningsvis presenteras resultat avseende de placerade ungdomarnas syskonkontakter. Vi behandlar därefter föräldrakontakterna samt sambandet mellan kontakter med den biologiska familjen och ungdomarnas värdering av sina psykosomatiska besvär. Avslutningsvis görs en analys av vilka faktorer som samvarierar med liten eller ingen föräldrakontakt.

Många placerade unga har en komplicerad familjesituation. Det går knappast att tala om deras familjer som en enhet med två föräldrar och syskon (se Andersson, 1998). Vi har följt principen att låta ungdomarna själva avgöra vilka som kan betraktas som deras "riktiga" föräldrar och syskon.

Kontakten mellan ungdomarna och deras syskon

Ungdomarna har tillfrågats om hur ofta de träffat sina "riktiga" (biologiska) syskon under de senaste sex månaderna. Här kan ingå såväl halvsyskon som helsyskon. Drygt nittio procent av ungdomarna uppger att de har syskon. Uppgifterna är i paritet med vad som framkommit i ett antal brittiska studier (Kosonen, 1996).

Det är relativt vanligt att ungdomarna har daglig kontakt med syskon åtminstone om de är placerade i familjehem (se tabell 2). I många fall handlar det naturligtvis om syskon som är placerade i samma vårdmiljö. Över hälften (55 procent) har något så när regelbunden kontakt, om man med det avser minst någon gång i månaden eller oftare. Kontaktfrekvensen tycks emellertid vara något högre (66 procent) bland HVB-ungdomarna än bland dem som är placerade i familjehem (51 procent). Det verkar således som det är mer ovanligt att placera syskongrupper på HVB-hem, medan regelbunden kontakt är vanligare vid HVB-hemmen.

Det är förhållandevis få av ungdomarna, en av tio, som inte alls har någon kontakt med syskon. Men också här skiljer sig vårdformerna åt. I familjehemmen är det tolv procent av ungdomarna som uppgivit att de helt saknar kontakt, medan motsvarande siffra för HVB-ungdomarna är fem procent. Det som börjar skönjas är en grupp ungdomar som mer eller mindre helt och hållet saknar kontakt med sina biologiska familjer. Den bilden förstärks när vi senare granskar ungdomars kontakter med sina föräldrar.

Ungdomarna har också tillfrågats om de vill ha mer kontakt med sina syskon (ej i tabell). Drygt hälften (55 procent) av dem som har syskon har markerat detta alternativ. Endast en handfull (mindre än en

Tabell 2. Kontaktfrekvens mellan ungdomar och deras syskon under det senaste halvåret ($n=264$, viktat $n=629$).

	Familjehem % ($n=119$)	Hvb % ($n=145$)	Totalt % (viktade värden)
Varje dag	19	5	16
Vecka	11	18	13
Månad	21	43	26
Halvår	26	21	25
Ingen kontakt	12	5	10
Har inga syskon	11	8	10

procent) önskar färre kontakter, resten (44 procent) tycker att det är lagom. Skillnaderna är emellertid stora mellan vårdformerna. Bland HVB-ungdomarna vill nära två tredjedelar (67 procent) ha mer kontakt, medan motsvarande siffra för unga i familjehem är 51 procent ($p=0.000$). Sambandet mellan hur sällan man träffar sina syskon och hur ofta man önskar träffa dem, tycks vara närmast linjärt: Ju mer sällan man träffar dem ju oftare har man markerat att man vill ha mer kontakt. Hur man än ser det är det anmärkningsvärt många som inte är nöjda med sina syskonkontakter. Särskilt påtagligt är detta inom HVB-vården, men också det faktum att hälften av familjehemsungdomarna önskar mer syskonkontakter borde leda till eftertanke.

Kontakten mellan ungdomarna och deras föräldrar

Vi skall nu gå över till ungdomarnas föräldrakontakter. I tabell 3 redovisas hur ofta ungdomarna själva uppgett att de haft kontakt med sina föräldrar, antingen mamma eller pappa eller båda två, under det senaste halvåret. Man kan konstatera att det är relativt ovanligt med ett tätt umgänge åtminstone för de ungdomar som vistas i familjehem. Endast 13 procent av dessa ungdomar träffar någon av sina föräldrar varje vecka. Räkner man emellertid månadsvis umgänge som regelbundet är det mer än hälften i gruppen som helhet som träffar sina föräldrar på sådana villkor. Den möjligen mest slående uppgiften är att en relativt stor grupp av ungdomarna uppgivit att de inte har någon kontakt med sina föräldrar, varken med mamma eller med pappa. För gruppen dygnsvårdade ungdomar som helhet har var femte uppgivit att de helt saknat kontakt under de senaste sex månaderna och för de familjehemsvårdade ungdomarna är motsvarande siffra nära en på fyra.

Tabell 3. Kontaktfrekvens mellan ungdomar och deras föräldrar under det senaste halvåret ($n=266$, viktat $n=635$).

	Familjehem % ($n=120$)	Hvb % ($n=146$)	Totalt % (viktade värden)
Varje vecka	13	27	16
Varje månad	36	51	39
Varje halvår	28	16	25
Ingen kontakt	23	6	20
	100	100	100

Det är betydligt vanligare att ungdomarna träffar mödrar än fäder, men skillnaderna är inte så stora. Ungdomarna i vår studie träffar sina mödrar varje månad eller oftare i 46 procent av fallen, medan motsvarande siffror för fäderna är 34 procent (skillnaderna är signifikanta $p=0.000$). Omkring en tredjedel av ungdomarna har uppgivit att de inte har någon kontakt med fäderna, en knapp fjärdel saknar kontakt med mödrarna.

Minst vanligt är det att ungdomar i familjehem träffar sina fäder, en knapp tredjedel (31 procent) har uppgivit att de träffar fäderna minst en gång i månaden. Jämför man våra resultat med Höjers (2001) undersökning som gäller barn i alla åldrar är kontaktfrekvensen i vår studie vad gäller bägge föräldrarna högre. Särskilt tydligt är detta för kontakter med fäderna. En förklaring till skillnaderna kan vara att undersökningarna avser olika ålderskategorier. Man kan emellertid inte utesluta att skillnaderna också har att göra med att det över tid har blivit vanligare med umgänge med mödrar och fäder (Höjers data samlades in 1997). Dansk forskning pekar mot en ökning av kontakterna mellan placerade unga och deras föräldrar, men jämförelsen gäller mellan 1980-talet och 1990-talet (se Egelund & Hestbæk, 2003). Att placerade unga har mer kontakter med mödrar än fäder, framkommer i stort sett entydigt i såväl den svenska som utländska forskningen.

Vi har också frågat ungdomarna om de vill ha mer kontakt med sina biologiska föräldrar, om de tycker det är lagom eller om de skulle vilja ha mindre kontakt. Det visar sig att så många som 52 procent av hela gruppen skulle vilja ha mer kontakt med sin mor eller far. Av Tabell 4 framgår emellertid att bland dem som träffar sina föräldrar mycket sällan (någon gång i halvåret) eller aldrig är det en majoritet (60 procent, viktat värde) som inte vill ha mer kontakt eller som tycker att de har lagom mycket kontakt. Märkligt nog är förhållandet omvänt bland dem som har jämförelsevis mycket kontakter. Här är det 55 procent som skulle vilja utöka kontakterna ytterligare. Det tycks som om vi har att göra med två grupper som är ungefär jämnstora, dels de ungdomar som har mycket kontakter och vill ha mer, dels de som har få kontakter men som är relativt nöjda med detta förhållande.

Tabell 4. Förhållandet mellan kontaktfrekvens och huruvida ungdomarna önskar mer kontakt med sina föräldrar, procent viktade värden, procent ($n=266$, viktat $n = 635$).

Önskan om kontakt med mor eller far	Kontaktfrekvens	
	Varje månad eller oftare	Någon gång i halvåret eller aldrig
Lagom eller mindre kontakt	45	60
Mer kontakt	55	40
Summa	100	100

$P=0,037$

Att det finns en grupp som har glea föräldrakontakter och inte heller efterfrågar mer kontakt leder in på frågan om man bland de ungdomar som är placerade en längre tid, särskilt i familjehemsvård, återfinner en mindre grupp som lever under förhållanden som kan jämföras med den typen av permanency placement som utgör en del av exempelvis amerikansk fosterhemsvård (Barth, 2002).

Ungdomarna har tillfrågats om de önskar bo med sina föräldrar. Påståendet de skulle ta ställning till löd: "Jag önskar att jag bodde hos min 'riktiga' mamma/pappa" och hade fyra svarsalternativ med "stämmer precis" och "stämmer inte alls" i ytterändarna. Bland de barn som är placerade i familjehem är det vanligt att man markerat "stämmer inte alls", dvs. man har ingen önskan att bo med vare sig mor eller far. Mellan en fjärde- och en tredjedel (29 procent) av dem som träffar föräldrarna sällan uppger att de inte heller önskar att de bodde med dem. Det är troligt att svaren på dessa frågor är relaterade till hur man trivs i familjehemmet. Vi har därför brett ungdomarna att också ange i vilken grad de instämmer i påståendet "Jag tycker jag har det bra där jag bor nu", med svarsalternativen "stämmer precis" och "stämmer inte alls" som respektive yttersta värden. Om man för samman de tre frågorna – om kontaktfrekvens, om man vill bo med föräldrarna och om hur man tycker att man har det i fosterhemmet – kan man konstatera att en fjärdedel (25 procent) av ungdomarna i familjehem inte träffar föräldrarna regelbundet, inte vill bo med dem och tycker att de har det bra i familjehemmet.

Det tycks med andra ord finnas en grupp familjehemsungdomar med mer eller mindre helt avskurna föräldrakontakter och som finner sig väl till rätta i familjehemmet. Man kan tala om en form av familjehemsvård som av ungdomarnas svar att döma liknar permanenta placeringar. Det finns en relativt stark tendens i vårt material att fler ungdomar i den äldre åldersgruppen (17-18 år) svarat så att de tillhör "permanency-kategorin". För ungdomar i slutet av tonåren kan det ligga nära till hands att inte vilja bo med sina föräldrar, även om man har en god relation. Ålder måste dock ses som mindre kopplad till att sakna föräldrakontakt eller att värdera familjehemmet positivt. Andelen ungdomar i det som kan benämnas "permanency-liknande" förhållande hänger också samman med vårdtid. Drygt två tredjedelar av dem hade bott mer än fem år i fosterhemmet, men det var mycket ovanligt att de varit placerade mindre än två år. Det skall understrykas att majoriteten av de långtidsplacerade familjehemsungdomarna, tre av fyra, inte faller inom gruppen "permanency-liknande" placeringar, som vi definierat den.

Vi har också en mycket stor grupp som vill ha mer kontakt med sina föräldrar, det gäller nära hälften av undersökningsgruppen som helhet (både familjehems och HVB-placerade). Orsakerna till att de vill ha mer kontakter kan naturligtvis vara flera – förutom det självklara att de faktiskt vill träffa sina föräldrar oftare. Ungdomarna kanske trivs dåligt där de bor eller så längtar de helt enkelt efter att flytta hem. Det sistnämnda understryks av att det är en relativt stor grupp (28 procent) som svarat "stämmer precis" på frågan om de önskar bo hos mamma eller pappa eller båda två. Det är emellertid vanligare (47 procent) att HVB-ungdomarna vill bo med föräldrarna än att familjehemsungdomarna vill det, liksom att de som vill bo hemma framförallt återfinns bland dem som har regelbunden kontakt med sina föräldrar.

Psykosomatiska besvär och kontakt med ursprungsfamiljen

Intressant nog går det att återfinna samband mellan å ena sidan ungdomarnas uppgifter om psykosomatiska besvär och å andra sidan om de

vill ha mer kontakt med föräldrar och syskon. Ungdomarna har på en femgradig skala som sträcker sig från "varje dag" till "mer sällan (än en gång i månaden) eller aldrig" fått ange hur ofta de under det senaste halvåret haft huvudvärk, ont i magen, svårt att somna, känt sig stressade, varit trötta under dagarna i skolan och sovit dåligt på natten. Dessa items har vägts samman i ett index med 1 som (teoretiskt) värde för de som mår bäst i dessa avseenden och 5 som värde för de som mår sämst. I andra sammanhang har visats att det finns tydliga skillnader mellan dygnsvårdade ungdomar och en grupp "normalbarn" för de variabler som ingår i detta index. De dygnsvårdade barnen har genomgående sämre värden på de olika variablerna (Sallnäs et al, kommande).

Resultaten för barn i dygnsvård presenteras i Tabell 5 uppdelat på önskan om kontakt med syskon respektive föräldrar.

Tabell 5. Index för psykosomatiska besvär och önskan om kontakt med föräldrar (viktat $n=639$) och med syskon (viktat $n=562$).

	Medelvärde för "vill ha mer kontakt"	Medelvärde för "vill ej ha mer kontakt"
Med föräldrar	2,8	2,6
Med syskon	2,8	2,5

Av tabellen framgår att de som vill ha mer kontakt med sina föräldrar och med syskon också är de som mår sämst ($p=0,04$ respektive $p=0,000$).

Skillnaderna i medelvärde är inte särskilt stora, men man kan ändå tolka ungdomarnas önskan om mer kontakt med ursprungsfamiljen (och sambandet mellan detta och psykosomatiska besvär) som en slags signal om att allt inte står rätt till. Antingen så att ungdomarna faktiskt "borde" ha mer kontakt med föräldrar och syskon eller att deras önskan kan vara ett uttryck för upplevda brister i vårdmiljön. Noterbart är att motsvarande skillnad i ungdomarnas bedömning av sina psykosomatiska besvär inte går att återfinna för kontaktfrekvens. Det tycks med andra ord inte finnas något belägg för att psykosomatiska besvär hänger samman med om man faktiskt träffar sina föräldrar/syskon ofta eller sällan. I den meningen får det svenska kontaktparadigmet inget stöd. Våra resultat liknar bl a de som Sinclair et al, (2005) och Moyers et al (2006) kommit fram till. Den senare fann samband mellan goda kontakter och bättre situation för de unga, medan kontakter i sig inte spelade den rollen eftersom de också kunde vara negativa.

Vad är det som påverkar omfattningen av föräldrakontakt?

Så här långt har vi kunnat konstatera en påtaglig variation i hur ofta ungdomarna har kontakt med sin biologiska familj. Vi har också sett att önskan om kontakt ser olika ut bland olika grupper av ungdomar. Vilka faktorer är det då som har betydelse för kontakter mellan de pla-

cerade ungdomarna och deras biologiska föräldrar? ¹⁾ I syfte att kunna besvara denna fråga har vi med hjälp av logistisk regressionsanalys undersökt vad som samvarierar med föräldrakontakt. Genom att använda en multivariat regressionsmodell kan man pröva en enskild variablers påverkan med kontroll för övriga variabler som ingår i analysen. Rent tekniskt innebär detta att vi skapat en dikotom utfallsvariabel där vi delat in föräldrakontakt i dem som har liten (en gång i halvåret eller ingen kontakt, 35 procent, ej viktat) respektive dem som har regelbunden kontakt (en gång i månaden eller oftare, 65 procent, ej viktat). I modellen frågar vi oss vilka faktorer det är som påverkar om man har liten eller ingen föräldrakontakt. Det kan vara värt att påminna om att vi inte har tillgång till några data om föräldrarna eller om de av socialtjänsten angivna skälen för att ungdomarna hade placerats. Sådana fakta skulle kunna antas förbättra regressionsmodellens förklaringskraft. Vi har valt att i analysen endast inkludera variabler av tämligen robust karaktär, det vill säga det handlar dels om bakgrundsvariabler för ungdomarna, i detta fall kön, ålder och utländsk bakgrund, dels vårdform (HVB eller familjehemsvård) och avstånd mellan vårdmiljön och biologiska föräldrar.

Tabell 6. Samband mellan bakgrundsvariabler och liten eller ingen kontakt mellan dygnsvårdade ungdomar och deras biologiska föräldrar, logistisk regressionsanalys, $n= 228$.

	P=	Oddsquot
Kön		
- Pojke		1
- Flicka	0,53	1,21
Ålder		
- 13- 14 år		1
- 15-16 år	0,60	0,79
- 17-18 år	0,19	1,80
Utländsk bakgrund:		
- båda föräldrar födda i Sverige		1
- En förälder född utomlands	0,28	0,66
- båda föräldrar födda utomlands	0,50	0,76
Vårdform		
- HVB		1
- Familjehem	0,00	4,22
Avstånd mellan föräldrar och vårdmiljö		
Mindre än tio mil		1
Tio till 29 mil	0,75	1,14
Trettio mil eller mer	0,00	4,46
Nagelkerke = 0,23		

¹ Det har inte varit möjligt att på motsvarande sätt analysera kontakt med syskon. Det har bland annat att göra med frånvaro av data om avståndet till syskonen.

Av Tabell 6 framgår att ungdomarnas kön, ålder och etniska bakgrund spelar mycket liten roll för kontaktfrekvens. Möjligen finns ett mycket svagt men långt ifrån signifikant samband mellan ålder och kontaktfrekvens, på så sätt att de äldsta ungdomarna tenderar att ha något mindre kontakt med sina föräldrar. Det faktum att starka samband saknas mellan dessa bakgrundsvariabler och kontaktfrekvens kan kanske förvåna. Man skulle t.ex. kunna förvänta sig att föräldrakontakten för ungdomar med utländsk bakgrund skulle vara av mindre omfattning än för svenska, eftersom kontakterna med vårdmiljön borde kunna påverkas av språkproblem. Ingenting tyder emellertid på att så skulle vara fallet. På samma sätt skulle man kunna tänka sig att kön skulle spela större roll genom att flickor och pojkar inte sällan omhändertas för olika typer av problem (Lundström & Sallnäs, 2003).

Vårdform spelar däremot stor roll för kontaktfrekvensen. Det är betydligt vanligare att ungdomar i familjehem sällan eller aldrig träffar sina föräldrar, än att de som vistas på institutioner saknar föräldrakontakter. Att ungdomar i institutionsmiljö har tätare och mer regelbunden kontakt med sin biologiska familj än de i familjehem är i linje med tidigare dansk, brittisk och amerikansk forskning (Christoffersson, 1993; Colton 1998; Masson & Harrison, 1999; Chapman et al, 2004; Egelund et al, 2004).

Rent principiellt, med svensk lagstiftning som utgångspunkt, borde möjligheten till umgänge se lika ut oberoende av vårdform. Man kan dock tänka sig att det vid HVB finns större möjligheter och mer öppenhet för besök av föräldrar. Det är också ett faktum att svenska institutioner i mycket liten utsträckning tar emot barn för placeringar under hela uppväxten. Kontakt med den biologiska familjen blir mer eller mindre en nödvändighet för de ungdomar där man planerar för återflyttning till föräldrahemmet. Familjehemmen å andra sidan kan i högre utsträckning antas ta emot placeringar där tanken är att de i praktiken skall fungera som en ersättning för föräldrarna. Det har inte varit möjligt att ta med vårdtid i regressionsmodellen eftersom den variabeln är starkt korrelerad med vårdform (se Tabell 1). Det avspeglar att vårdform och vårdtid hänger samman i svensk barnavårdspolitik. Detta skall inte leda till slutsatsen att vårdtid saknar betydelse för föräldrakontakt. Modellen har också prövats enskilt för de olika vårdformerna. Om man i en sådan uppdelning lyfter in vårdtid visar det sig att denna variabel tycks kunna ha betydelse för föräldrakontakt, men sambanden är inte signifikanta.²⁾

Avståndet mellan vårdmiljön och föräldrahemmet verkar spela en avgörande roll för kontaktfrekvensen. Det är inte förvånande, liknande resultat har visats i studier från andra länder (Cleaver, 2000, Sinclair et al, 2005). I vår undersökning är det framförallt de riktigt långa avstånden (mer än 30 mil) som försvårar umgänge. En naturlig fråga som vi inte kan besvara i denna studie är i vilken grad valet av vårdmiljö (1) styrs av tankar om att umgänge inte är önskvärt eller i vart fall inte har hög prioritet eller (2) om det faktum att man valt en vårdmiljö långt borta väsentligen så att säga ex post facto inneburit att umgänget faktiskt inte kan fungera, trots att det varit önskvärt. I

vart fall understryker avståndets inverkan på umgänget betydelsen av att undersöka i vilken grad valet av vårdmiljö styrs av permanency-idéer.

Sammanfattning och diskussion

I studien har knappt trehundra samhällsvårdade ungdomar gett sin uppfattning om hur ofta de träffar sina ursprungsfamiljer och hur de vill ha det med dessa kontakter. Det är den första svenska undersökningen där de ungas egna uppgifter om dessa frågor inhämtats i större skala.

Ungdomarnas kontakter med sin ursprungsfamilj

I kort sammanfattning kan ungdomarnas kontakter med sina föräldrar och syskon beskrivas på följande sätt:

- Mer än hälften av ungdomarna hade någorlunda regelbunden kontakt med föräldrar, vilket inte hindrar att ungefär lika många skulle vilja ha mer kontakt. Ungdomarnas kontakter med mödrarna var frekventare än med fäderna.
- Drygt hälften hade kontakt med sina syskon. Ju mer sällan man träffade systrar och bröder desto vanligare var det att man ville ha mer kontakt. Ungdomarnas önskan om syskonkontakt var entydig på ett sätt som skiljde den från hur de såg på kontakter med föräldrarna.
- En grupp ungdomar hade varit i stort sett helt utan kontakt med sin biologiska familj under det senaste halvåret. Var femte hade inte haft kontakt med föräldrarna och var tionde saknade kontakt med syskon. Bland de ungdomar som träffade sina föräldrar mycket sällan var det cirka hälften som var nöjda med detta och som inte hade någon önskan om att ändra förhållandena. En dryg fjärdedel av unga med glesa föräldrakontakter hade heller ingen önskan om att bo med föräldrarna.
- Sammantaget kan man tala dels om en större grupp ungdomar med regelbunden föräldrakontakt men som vill träffa far och mor oftare, dels om en grupp ungdomar med mer eller mindre avbruten kontakt och som inte heller önskar kontakt. Bland dem som varit länge i familjehemsvård kristalliserades ut en grupp om cirka en fjärdedel, som kan betecknas som "permanency-liknande". Ungdomarna hade vare sig kontakt eller ville bo med föräldrarna och de värderade familjehemmet högt.

Studien visar att det "kontaktparadigm" som i princip gäller i svensk lagstiftning och ideologi i relativt stor utsträckning tillämpas och är i linje med många av ungdomarnas önskan. Också bröder och systrar omfattas ofta av kontakterna. Det var emellertid påfallande många ungdomar, särskilt vid HVB-hemmen, som inte var nöjda med sina syskonkontakter. Våra data säger inget om bakgrunden till skillnaden mellan önskad och faktiskt föräldra- och syskonkontakt. Det kan handla om att ungdomarna har orealistiska förväntningar som familjen inte kan eller vill leva upp till eller om att man från socialtjänstens och vårdmiljöernas sida inte hjälper till ytterligare kontakt. Att så många skul-

2 Bristen på signifikans kan ha att göra med den låga statistiska "power" som uppstår när materialet delas upp i mindre grupper.

le vilja ha mer familjekontakter talar emellertid för att det utifrån ungdomarnas egen uppfattning finns mycket att förbättra.

Den grupp familjehemsplacerade ungdomar vi kallat "permanency-liknande" tycks, åtminstone om man frågar ungdomarna själva, inte riktigt passa in under kontaktparadigmet. Det kan vara så att de har anpassat sig till en verklighet där de inte fått hjälp att upprätthålla sina föräldrakontakter och att de därför inte sett några alternativ till en distanserad hållning till föräldrarna. Men man måste också vara öppen för att det bland dessa ungdomar finns de som genuint önskar att de biologiska föräldrarna inte bara har utan skall ha en marginell roll i deras liv. Förutsättningen för att de skall ha någon familjetillhörighet, eller ännu hellre det Triseliotis (1989) kallar "en familj för livet", är emellertid att relationerna i familjehemmen fungerar och att de gör det långsiktigt.

Att ungdomarna har mer kontakter med mödrar än med fäder (särskilt i familjehemmen) kan handla om de ungas egen önskan eller om att fäder är mindre engagerade och/eller har sådana problem att de inte kan upprätthålla kontakt. Men det kan också tolkas som att socialtjänsten/vårdmiljöerna är "mödrainriktade" och inte betraktar fäder som lika viktiga. Flera analyser av svensk barnvård har visat att omsorg om barnen ofta kopplas till moderskap (och skuldbelägger mödrar när det är problem med barnen) medan fäder marginaliseras (Andersson & Sallnäs, 2007). Skillnaden i kontakt med mödrar respektive fäder tycks inte vara kopplade till typ av barnavårdssystem, eftersom samma mönster visas i studier från länder som har en annan inriktning på sin barnavård. Det innebär ingen friskrivning för det sociala arbetet, utan visar att man särskilt behöver uppmärksamma ungdomarnas kontakter med fäder och i den mån de unga vill det hjälpa till att öka dem.

Vad påverkar kontaktfrekvens?

- Våra resultat visar att vårdformen har betydelse för ungdomarnas kontakter. Det var betydligt vanligare att inte ha familjekontakter bland ungdomarna i familjehem än bland dem i HVB-vård. Också regelbunden kontakt förekom oftare vid HVB-placeringar än i familjehemmen.
- Långt avstånd mellan vårdmiljön och det biologiska hemmet hade också betydelse. Däremot uppvisade kön, ålder och etnicitet inga signifikanta samband med hur ofta ungdomarna träffade sina föräldrar.

Vårdformens betydelse kan vara en effekt av att HVB-placeringar har en tydligare karaktär av mellanspel och också innebär kortare vårdtider. Man kan också tolka resultaten som att HVB-miljöer är öppnare än familjehem, vilket underlättar kontakter med ungdomarnas familjer. Biologiska föräldrar kan uppleva ett tydligare konkurrensförhållande i relation till familjehemsföräldrar än till institutionspersonal. Ett argument som framförts i diskussionen om användandet av HVB/institutioner är just att institutionen kan vara en neutral plats när barn och föräldrar skall ha kontakt (Socialstyrelsen, 1990; Sallnäs, 2000).

Att kontakterna med ursprungsfamiljen påverkas av hur långt det är att åka, skall inte förringas i betydelse. På vilken geografisk plats ung-

domar i samhällsvård placeras har rimligen att göra med vilka vårdalternativ som står till buds och vilka övervägande socialtjänsten gör om lämpligheten av olika familjehem och HVB. Om man ser kontakterna med ursprungsfamiljen som betydelsefulla ger denna studie stöd för den närhetsprincip som finns nedlagd i lagstiftningen.

Kontaktfrekvens och ungdomarnas psykosomatiska besvär

Vi fann, i strid med det svenska kontaktparadigmet, inget samband mellan ungdomarnas psykosomatiska besvär och kontaktfrekvens. Däremot mår de ungdomar som önskar mer kontakt med ursprungsfamiljen sämre än de andra. Kanske är det senare ett uttryck för att vissa ungdomar känner sig övergivna i vårdmiljön och tänker sig att detta skulle avhjälpas om de fick mer kontakt med mor eller far. Resultaten tyder på att kontaktfrekvens i sig inte är det betydelsefulla. Det kan finnas kontakter som påverkar ungdomarna negativt (och som slår igenom i en sådan här analys) eller det kan på annat sätt vara så att det är kvaliteten och arten av kontakt som är viktig (se Sinclair et al, 2005; Moyers, et al 2006). Att önskemål om mer kontakt hänger samman med psykosomatiska besvär, visar att ungdomarnas egna uppfattningar om hur väl deras familjekontakter är tillgodosedda är betydelsefulla.

Kontaktfrekvens och förändring över tid

Det är viktigt att understryka att vår studie bygger på förhållandena vid undersökningens genomförande och sex månader bakåt. Det är troligt att kontaktfrekvens och ungdomarnas önskemål om mer/mindre kontakt, liksom viljan att bo med föräldrarna förändras under placeringens gång. Det är också viktigt att komma ihåg att studiens resultat om sambanden mellan kontakt och psykosomatiska besvär gäller en viss tidpunkt. Kanske påverkar kontaktmönstret ungdomarnas välbefinnande på längre sikt, men det kan vi inte säga något om. Det kan också vara så att hur ungdomarna mår påverkar hur benägna både de själva och familjen är att hålla kontakt, liksom hur man från socialtjänstens och vårdmiljöernas sida agerar.

Våra resultat om "permanency-liknande" familjehemsplaceringar behöver inte tolkas som att någon av de inblandade parterna initialt hade tänkt att vården skulle pågå mycket länge. För vissa av dessa ungdomar kan familjehemsvården från början vara tänkt som kortvarig, men har förlängts och utvecklats till att bli mer eller mindre permanent. Om man vid placeringens inledning hade frågat ungdomarna om deras uppfattning om familjekontakter kanske svaren hade blivit annorlunda. Det är också möjligt att agerandet från föräldrar, vårdmiljöer och socialtjänst är olika över tid, vilket har konsekvenser för hur ungdomarna ser på sin situation i samhällsvården. För att veta hur det förhåller sig med sådana omständigheter behöver man följa placeringar över tid.

Avslutning

Att man inte har säker vetenskaplig grund för att säga att föräldrakontakter har positiva effekter är inget argument för att inte arbeta för

kontakter. Utgångspunkten för det sociala arbetet bör rimligen vara att barn och ungdomar i samhällsvård har rätt till kontakt med sina föräldrar och vice versa. Våra resultat pekar emellertid mot att det finns en mindre grupp ungdomar som i den situation de befinner sig inte vill eller kan ha föräldrakontakter (eller syskonkontakter) eller önskar ha glesa sådana. Hänsyn bör rimligen tas till dessa ungdomars uppfattning och vilja. Det går lika lite i dessa sammanhang som i andra, att betrakta samhällsvårdade ungdomar som en homogen grupp. Flera forskare pekar på betydelsen av att kontinuerligt gå igenom hur familjekontakterna ser ut och hur de fungerar. Det understöds av denna studie, men vi kan också tillfoga betydelsen av att fråga ungdomarna själva om hur de vill ha det. Samma pojke eller flicka kan ha vissa familjekontakter som fungerar väl, medan kontakt med andra i familjen har mer negativa inslag (Sinclair, 2005; Moyers et al, 2006). Om kontakten i några fall anses negativ ska inte ungdomarna behöva utsättas för den eller i vart fall bör den diskuteras noga. På samma sätt kan ofta positiva kontakter behöva underhållas och utvecklas. Moyers et al (2006) fann i sin studie att socialarbetare ofta lägger ner betydande arbete på familjekontakter för yngre placerade barn, medan tonåringar ofta förväntas klara sina kontakter på egen hand. Våra resultat talar för att också ungdomar har många otillfredsställda behov och önskningar som rör deras kontakter med syskon och föräldrar och att det sociala arbetet har en viktig roll att spela i dessa frågor.

Referenser

- Andersson, G (1998) Föräldrakontakt och familjetillhörighet ur fosterbarns perspektiv. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 5, 3-23.
- Andersson, G (1999) Children in residential and foster care – a Swedish example. *International Journal of Social Welfare*, 8, 253-266.
- Andersson, G (2009) Foster children: a longitudinal study of placements and family relationships. *International Journal of Social Welfare*, 18, 13-26.
- Andersson, G & Sallnäs, M (2007) Svensk barnavårdsforskning – en översikt över ett och ett kvarts års forskningsproduktion. *Socionomen, 6, Socionomens forskningssupplement*, 22, 10-34.
- Backett-Milburn, K, Cunningham-Burley & Davis J (2003) Contrasting lives, contrasting views? Understanding of health inequalities from children in different circumstances. *Social Science & Medicine*, 57, 613-623.
- Barth, R (1992) Child welfare services in the United States and Sweden: Different assumptions, laws and outcomes. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 1, 36-42.
- Barth, R, Courtney, M, Berrick Duer, J & Albert, V (1994) *From Child Abuse to Permanency Planning: Child Welfare Services Pathways and Placements*. New York: Aldine de Gruyter.
- Berrick, Duerr J, Frach, K & Fox, A (2000) Assessing children's experiences of out-of-home care. Methodological challenges and opportunities. *Social Work Research*, 24, 119-127.
- Chapman, M, Wall, A & Barth, R (2004) Children's Voices: The Perception of Children in Foster Care. *American Journal of Orthopsychiatry*, 74, 293-304.
- Christoffersson, M (1993) *Anbragte børns livsforløb: En udnærsøkelse av tidligere anbragt børn og unge født i 1967*. Köpenhamn: Socialforskningsinstituttet.
- Cleaver, H (2000) *Fostering Family Contact*. Norwich: The Stationary Office.
- Colton, M (1998) Foster and residential children's perception of their social environments. *British Journal of Social Work*, 19, 217-233.
- Cortis, N (2007) What do service users think of evaluation? Evidence from family support. *Child and Family Social Work*, 12, 399-408.
- Curtis, K, Roberts, H, Copperman, J, Downies, A & Liabo, K (2004) 'How come I don't get asked no questions? Researching 'hard to reach' children and teenagers. *Child and Family Social Work*, 9, 167-175.
- Dance, C & Rushton, A (2005) Joining a new family. The views and experiences of young people placed with permanent families during middle childhood. *Adoption & Fostering*, 29, 18-28.
- Egelund, T & Hestbæk, A-D (2003) *Anbringelse af børn og unge uden for hjemmet. En forskningsoversigt*. Köpenhamn: Socialforskningsinstituttet.
- Egelund, T, Hestbæk, A-D & Andersen, D (2004) *Små børn anbragt uden for hjemmet: En forløbsundersøgelse af anbragte børn født i 1995*. Köpenhamn: Socialforskningsinstituttet.
- Fanshel, D & Shinn, E (1978) *Children in Foster Care: A longitudinal investigation*. New York: Columbia University Press.
- Franzén, E, Vinnerljung, B & Hjern, A (2008) The epidemiology of out-of-home care for children and youth: a national cohort study. *British Journal of Social Work*, 38, 1043-1059.
- Gilligan, R (2000) The importance of listening to the child in foster care. I Kelly, G & Gilligan, R (red.) *Issues in Foster Care: Policy, Practice and Research*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Goldstein, J, Freud, A & Solnit, A J (1978) *Barnets rätt eller rätten till barnet?* Stockholm: Natur och Kultur.
- Heptinstall, E, Bhopal, K. & Brannen, J. (2001) Adjusting to a foster family Children's perspective. *Adoption & Fostering*, 25, 6-16.
- Höjer, I (2001) *Fosterfamiljens inre liv*. Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet.
- Höjer, I (2007) *Föräldrars röster – hur är det att ha sina barn placerade i fosterhem. Brukare och forskare samverkar, skriftserie 2007:2*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Jonsson, J, Östberg, V, Evertsson, M & Brolin Loftman, S (2001) *Barns och ungdomars välfärd. (SOU 2001:55)* Kommittén Valfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- Kosonen, M (1996) Maintaining sibling relationships - neglected dimensions in child care practice. *British Journal of social work*, 26, 809-822.
- Lundström, T & Sallnäs, M (2003) Klass, kön och etnicitet i den sociala barnavården. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 10, 193-213.
- Lundström, T & Vinnerljung, B (2001) Omhändertagande av barn under 1990-talet. I Szebehely, M. (red.) *Välfärdstjänster i omvandling (SOU 2001:52)*. Antologi från Kommittén välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- Lundström, T (2000) Om kommunernas sociala barnavård. I Szebehely, M. (red.) *Välfärd, vård och omsorg (SOU 2000:38)*. Antologi från Kommittén välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- Macaskill, C (2002) *Safe Contact? Children in Permanent Placement and Contact with Birth Relatives*. Lyme Regis: Russel House Publishing.
- Mason, J & Harrison, C (1999) Rebuilding partnership with parents of looked-after children. I Mason, J, Harrison, c & Pavlovic, A (red.) *Lost and Found: Making and remaking working partnerships with parents of children in the care system*. Aldershot: Ashgate.
- Morrow, V & Richards, M (1996) The Ethics of Social Research with Children: An Overview. *Children & Society*, 10, 90-105.
- Moyers, S, Farmer, E & Lipscombe, J (2006) Contact with Family Members and its Impact on Adolescents and Their Foster Placements. *British Journal of Social Work*, 36, 541-559.

Quinton, D, Rushton, A, Dance, C & Mayes, D (1997) Contact Between Children Placed Away from Home and their Birth Parents: Research Issues and Evidence. *Clinical Child Psychology & Psychiatry*, 2, 393-414.

Quinton, D, Selwyn, J, Rushton, A & Dance, C (1999) Contact Between Children Placed Away from Home and their Birth Parents: Ryburn's 'Reanalysis' Analysed. *Clinical Child Psychology & Psychiatry* 4, 519-531.

Redmond, G (2008) *Children's perspectives on economic adversity: a review of the literature*. Sydney: The Social Policy Research Centre, University of South Wales, Sydney.

Ryburn, M (1999) Contact Between Children Placed Away from Home and their Birth Parents: A Reanalysis of the Evidence in Relation to Permanent Placements. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 4, 505-518.

Sallnäs, M (2000) *Barnavårdens institutioner: framväxt, ideologi och struktur*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Sallnäs, M, Vinnerljung, B & Kyhle Westermarck (2004) Breakdown of teenage placements in Swedish foster and residential care. *Child and Family Social Work*, 9, 141-152.

Sallnäs, M, Wiklund, S & Lagerlöf, H (kommande) *Social barnavård i ett välfärdsperspektiv – resurser i familjehem och institutioner*.

Sandbæk, M (2004b) Barn i inntektsfattiga familjer. I Sandbæk, M (red.) *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Nova Rapport 11/2004. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Sinclair, I (2005) *Fostering Now: Message from Research*. London: Jessica Kingsley

Sinclair, I & Gibbs, I (1998) *Children's Homes: A study in diversity*. Chichester: John Wiley and sons Ltd.

Sinclair, I, Wilson, K & Gibbs, I (2001) "A life more ordinary" What children want from foster placements. *Adoption & Fostering*, 25, 17-26.

Sinclair, I, Wilson, K & Gibbs, I (2004) *Foster placement: Why They Succeed and Why They Fail*. London: Jessica Kingsley.

Sinclair, I, Wilson, K & Gibbs, I (2005) *Foster children: Where They Go and How They Get on*. London: Jessica Kingsley.

Socialstyrelsen (1990) *Vård utom hemmet. SoS-rapport 1990:4*. Stockholm.

Socialstyrelsen (2008) *Statistik Socialtjänst 2008: 9. Barn och unga – insatser år 2007*. Stockholm.

SOU 2000:77 *Omhändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga*. Stockholm: Fritzes.

Triseliotis, J (1989) Foster care outcomes: an review of key research findings, *Adoption & Fostering*, 13, 5-17.

Ulvik, O S (2002) Barnevernsbarns kontakt med sine foreldre - en diskusjon av kunnskapssituasjonen. *Nordisk Sosialt Arbeid*, 2, 66-75.

Vinnerljung, B (1996) *Svensk forskning om fosterbarnsvård: En översikt*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete/CUS och Liber Utbildning.

Vinnerljung, B, Sallnäs, M & Kyhle Westermarck, P (2001) *Sammanbrott vid placeringar av tonåringar i dygnsvård* CUS/Socialstyrelsen. Stockholm.

Vinnerljung, B, Franzén, E, Gustafsson, B & Johansson, I-M (2008) Out-of-home care among immigrant children in Sweden: a national cohort study. *International Journal of Social Welfare*, 17. DOI: 10.1111/j.1468-2397.2008.00568.x.

Vinnerljung, B & Sallnäs, M (2008) Into adulthood: a follow-up study of 718 young people who were placed in out-of-home care during their teens. *Child & Family Social Work*, 13, 144-155.

Wade, J (2008) The Ties that Bind: Support from Birth Families and Substitute Families for Young People Leaving Care. *British Journal of Social Work*, 38, 39-54.

SOCIONOMENs
**Forsknings-
Supplement**

Box 128 00 112 96 Stockholm Tel. 08-617 44 37 E-post lena.engelmark@akademssr.se www.socionomen.nu

Noterat

Under denna vinjett försöker vi spegla något av vad som är på gång inom forskning och utveckling i socialt arbete. Denna gång behandlas fyra ämnen. Först noterar vi att rektorn vid Lunds universitet nyligen tagit ett initiativ för att utveckla innovativa strategier på hemlöshetsfrågan, något som sannolikt kan komma att få betydelse för innovationer i socialt arbete mera generellt. Därefter frågar vi oss varför hemlösheten får så stor uppmärksamhet just nu och till och med håller på att flytta in i de fina salongerna, inte bara i rektorsrummen, utan frågan behandlades vid ett flertal seminarier vid Almedalsveckan på Gotland i år, och kommer upp på bok- och biblioteksmässan i höst i Göteborg. Utbildningsradion har vidare under lång tid arbetat med en serie TV-program som kommer att sändas till hösten, för att ta några exempel. Vi gratulerar också tre personer som fått pris i socialt arbete och till slut presenteras en unik forskningsrapport om en grupp barnhemsbarn som följts under en tid av 25 år.

Har du någon viktig fråga som du tycker är värd att notera så hör gärna av dig till forskningssupplementets redaktör.

Innovationer i socialt arbete

Vid årsskiftet fick Lunds universitet professor Per Eriksson som ny rektor. Han har bl.a. varit professor vid Tekniska Högskolan i Lund och generaldirektör vid forskningsrådet Vinnova. Vinnovas ansvar är innovationer kopplade till forskning och utveckling. Bl.a. stödjer man forskning inom programmet "Innovationer för framtidens hälsa." Ett av den nya rektorns initiativ är idén om att utveckla ett samhällsvetenskapligt innovationscenter vid Lunds universitet, vilket är en nyhet eftersom innovationstänkandet inte haft så stort genomslag i den moderna samhällsvetenskapen. Inom teknik och naturvetenskap har det varit mer naturligt att använda innovativa strategier för att lösa olika problem eller för att utveckla tekniska och medicinska produkter.

Vid Almedalsveckan på Gotland i början av juli i år hade Lunds universitet ett seminarium om idén att tillämpa innovativa strategier på hemlöshetsfrågan som ett led i att bygga upp ett samhällsvetenskapligt innovationscentra. Initiativet ställer frågor om det går att bygga upp ett program om "innovationer för framtidens sociala arbete". Det är dock viktigt att det både inom forskning och praktik förs en diskussion om möjligheter och risker med innovationer inom socialt arbete.

Innovationer har sannolikt tidigare rönt en viss misstänksamhet inom det samhällsvetenskapliga området, även om inställningen håller på att svänga något. Misstänksamheten har säkert att göra med de välfärdspolitiska reformer som kom under 1930- och 1940-talen där man genom social ingenjörskonst, byggd på rationellt vetenskapligt förnuft, ville planera bort människors olycka och allehanda sociala problem. Särskilt makarna Myrdal menade att resultat från de moderna vetenskaperna som sociologi, psykologi, psykiatri, socialmedicin och kriminologi skulle kunna användas i reformarbetet. Som Yvonne Hirdman har konstaterat i boken *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik* (Carlssons, 1990) sågs politik och vetenskap som en nödvändig symbios för att kunna förverkliga den nya sociala ingenjörskonsten. Enligt Hirdman sågs idéerna om "att lägga livet tillrätta" som en rörelse ovanifrån och nedåt där människor fick inordna sig i leden.

De som arbetar med välfärdspolitiska innovationer i dag har i regel vänt på perspektivet och ser innovationer som en rörelse nerifrån och uppåt. Istället för att kränka människor med en pekfingerspolitik eller tvinga dem att omvandla sig betonar man vikten av brukarmedverkan och vill låta olika intressenters perspektiv komma till tals. Man vill motverka myndighetsförtryck och tvång. Samtidigt finns det naturligtvis svårigheter med att tillämpa innovationsstrategier i verksamheter inom socialt arbete som är starkt politiskt styrda där det kan förekomma konfrontationer mellan olika idéer och logiker. Det finns inte heller inom forskarsamhället någon enighet om orsakerna till olika samhällsproblem eller hur de skall lösas. Samhällsforskningens grundläggande roll att ifrågasätta och kritiskt granska kan komma i konflikt med vad praktiken uppfattar som ekonomiskt och politiskt möjligt för stunden.

En idé

Lunds universitet har tillsatt en arbetsgrupp för att vidareutveckla rektors idé om innovationer inom hemlöshetsområdet. "Universitetet har naturligtvis inte någon möjlighet att på egen hand bedriva innovationsverksamhet, däremot skall ett universitet sprida forskningsresultat, stimulera till en kritisk debatt, presentera möjligheter till lösningar av olika samhällsproblem och visa vad man har åstadkommit i andra delar av världen" enligt Marcus Knutagård som bl.a. arbetar med att förverkliga rektors initiativ. Enligt Knutagård vill man också generera mer kunskap om de svårigheter och dilemmen ett sådant här projekt kan medföra.

Idéerna kommer att diskuteras vidare vid en konferens den 6 november i Lund i år där universitetets rektor står som inbjudare och värd. Inbjudna är bl.a. socialministern, olika riksdagsmän, representanter för forskningsråden, svenskt näringsliv, centrala myndigheter, representanter för Sveriges Kommuner och Landsting, samt en rad ytterligare myndigheter och organisationer. Representanter för brukarorganisationer medverkar aktivt i planeringen och under konferensen, konstaterar Knutagård.

Vad innebär egentligen innovationer och hur skiljer de sig från alla andra nya strategier som, t.ex. kunskapsbaserad socialtjänst, evidensbaserat arbetssätt och olika utvärderingsstrategier? Enligt nationalencyklopedin (nätopplagan) betyder innovation att åstadkomma något nytt och närmare bestämt "förlopp vilket idéer, beteenden och tillvägagångssätt vinner insteg i ett samhälle och sedan sprids där". Forskningsresultat eller uppfinningar är i sig inte innovationer, utan blir det först när de tas i bruk. Kort sagt innebär det att omsätta teoretisk kunskap i praktisk vardag för att utveckla en verksamhet eller för att lösa olika problem, vilket innebär att forskare, brukare, praktiker, politiker och andra intressenter måste arbeta nära varandra. Tanken är att verksamheten som skall utvecklas bygger på forskningsresultat och regelbundet utvärderas.

Inom hemlöshetsforskningen har man, enligt Marcus Knutagård, börjat generera en mer grundläggande social förståelse för olika hemlöshetsförlopp som gör att forskningen kan erbjuda kunskaper som kan ha betydelse för att förebygga och komma tillrätta med olika typer av hemlöshet. Det finns många intressanta utländska försök som vi kan dra lärdom av och inte minst börjar vi se utvärderingsresultat från de svenska statliga satsningarna på olika försöksprojekt runt om i landet. Det finns också likartade nordiska erfarenheter som det kan vara av vikt att ta tillvara när man skall utforma ett tänkande omkring den framtida svenska hemlöshetspolitiken, konstaterar Knutagård.

Framför allt börjar man, både i den internationella och i den svenska forskningen, få kunskaper om vad som inte fungerar för att komma tillrätta med hemlösheten. I forskarsamhället finns en kritik mot härbärgen, akutboende, kategoriboenden eller vad amerikanska forskare har kallat hybridboenden eftersom de står i stark motsättning till vad som i övrigt är önskvärt i samhället som "ett hem", "ett tryggt boende", "ett normalt liv" osv. Att den här typen av boenden inte löser problemen med samhällets hemlöshet, utan i stället riskerar att permanenta den har varit känt sedan mycket länge. När man under 1970-talet lade ner en rad stora härbärgen, inte bara i Sverige utan också på andra ställen i Europa, hänvisade man ofta till Erving Goffmans (1973, orig. 1961) klassiska skrift om institutionslivets negativa konsekvenser och hur man riskerar att hospitalisera människor. Senare har forskare talat om de senaste decenniernas politik med en återuppbyggnad av härbärgena som "de marginella rummens politik" som riskerar att skapa marginella människor. I Sverige har en majoritet av landets kommuner inrättat en sekundär bostadsmarknad med härbärgen, kategoribostäder, sociala kontrakt, träningslägenheter osv.

I flera andra länder har man försökt att bryta principen med att placera människor i boenden vid sidan av den ordinarie bostadsmarknaden. I stället har man tillförsäkrat de hemlösa ett eget kontrakt på den ordinarie bostadsmarknaden, där man samtidigt sett till varje individs behov och byggt upp stödsystem för dem som behövt hjälp i sitt boende. I Skottland, för att ta ett exempel, har man genom lagstiftning tillförsäkrat människor rätten till egna bostäder. Innovativa försök där man sett egen lägenhet som något primärt och grundläggande för hemlösa har med goda resultat prövats i bland annat Hannover och New York och på en del andra platser i USA. I USA har man kallat arbetssättet för "Housing First".

Universitetets idé är att man prövar detta arbetssätt i Sverige genom några fullskaleförsök, kallade Bostadsgarantin. Försöken måste dock anpassas till svenska förhållanden och bygga på svenska forskningsresultat. Bostadsgarantin bygger dock på principen att en egen bostad skall vara den primära insatsen för hemlösa, berättar Knutagård. Det innebär att man ser avsaknaden av en bostad som den gemensamma nämnaren för de hemlösa. I övrigt är de hemlösa en mycket heterogen grupp med olika behov och förutsättningar. Barn som bor tillsammans med sina hemlösa föräldrar eller kvinnor som flytt sina våldsamma partner behöver andra typer av insatser än de långvarigt hemlösa. Utöver en egen bostad behövs det skräddarsydda insatser, där en liten grupp av människor med vissa former av psykiska funktionshinder behöver kompletterande insatser liknande personligt ombud. Men även dessa personer skall ha rätt till en egen bostad innan olika behandlingsinsatser sätts in, menar Knutagård.

Ett innovativt försök i Sverige kräver inte bara ett brett samarbete mellan forskarsamhället, landets kommuner, regeringen, centrala myndigheter och brukarorganisationer, utan det krävs också att alla berörda helhjärtat ställer upp bakom principen om allas rätt till bostad, enligt Knutagård.

En sådan försöksverksamhet i några svenska kommuner skulle enligt Marcus Knutagård ha en del fördelar. En jämförelse med likartade kommuner som inte deltar i försöken skulle kunna göra det möjligt att avläsa om vi kan uppnå samma effekter i Sverige som man har sett i andra länder. Man skulle också i en sådan försöksverksamhet kunna göra mera systematiska kostnadsanalyser. Vi vet i dag att hemlösheten är kostsam för samhället om man räknar både indirekta och direkta kostnader. Om man med noggranna studier kan visa att kraftfulla satsningar i dag för att bekämpa

hemlösheten på sikt kan ge kostnadsbesparningar skulle det sannolikt vara mer attraktivt för kommunerna att försöka lösa problemet.

För socialt arbete är det ytterst tillfredställande att ett av landets största och äldsta universitet har fått en rektor som är genuint intresserad av socialt arbete och dess problem. Vi lär nog få höra mer om Lundainiciativet så småningom och de problem och möjligheter ett sådant projekt kan ge.

Hemlöshetsfrågan åter igen i fokus

Hemlöshetsfrågan är just nu, som konstaterats, högaktuell på flera olika sätt. Den har speglats i tidningarnas reportage under hela våren. För att endast ta några exempel rapporterade Sveriges Radio lördagen den 23 maj om att vräkningar av barn fortsätter att öka: "Trots att Socialstyrelsen på uppdrag av regeringen för ett år sedan tog fram rekommendationer för hur kommunerna ska förhindra att barnfamiljer vräks, har 30 procent fler barn drabbats av en vräkning hittills i år". Från Stockholm, Göteborg och Malmö har det kommit rapporter om hemlösa barn (se t.ex. DN 2009-05-05 "Cirka 350 barn i Stockholm lever i familjer som saknar egen bostad").

Under Almedalsveckan på Gotland i början av juli i år behandlades hemlöshetsfrågan vid ett flertal seminarier. Också på bok- och biblioteksmässan i Göteborg i slutet av september kommer hemlöshet och utsatthet att behandlas vid olika seminarier. Under hösten kommer också utbildningsradion att sända en serie TV-program om svensk hemlöshet, som säkerligen kommer att få stor uppmärksamhet. Ett museum i Göteborg hade för något år sedan en utställning om hemlösheten och Malmö konsthall hade i sommar en debatt om den moderna hemlösheten. För närvarande utvärderas de senaste årens satsningar på försöksverksamheter inom hemlöshetsområdet och runt om i landet förekommer det seminarier och debatter om frågan.

En fråga man kan ställa sig är vad som skapat de senaste decenniernas intresse för hemlöshetsfrågan. Det är naturligtvis svårt att hitta några entydiga svar på den här typen av frågor, och det finns säkert många tecken i tiden som gör att vissa problem får större aktualitet vid vissa tillfällen. Vissa andra villkor måste också vara uppfyllda för att något skall uppfattas som ett samhällsproblem och diskuteras offentligt. Det måste finnas aktörer som driver frågan och man måste kunna skapa ett vidare intresse för problemet. Samtidigt kan konstateras att hemlöshetsfrågan under hela 1900-talet i perioder rönt stor massmedial uppmärksamhet och det är säkert en fråga som väl passar den moderna mediedramaturgin eftersom problemet kan tecknas i svart och vitt, "vi och dom", liv och död. Framför allt är hemlösheten ett problem som strider mot välfärdsideologins tankar om att alla skall färdas väl genom livet – något som de hemlösa knappast gör. Tvärtom ses hemlöshet som ett allvarligt folkhälsoproblem. Jag skall utöver sådana här lite mer allmänna påpekanden visa på några ytterligare skäl till att frågan väckt uppmärksamhet.

Ett ökat intresse

Under 1970- och i början av 1980-talet var det sannolikt väldigt få som kunde föreställa sig att hemlösheten skulle bli en stor fråga under 1990-talet och 2000-talets första decennium. Under 1970-talet hade den relativt låg prioritet och många trodde att frågan skulle få sin lösning genom de stora bostadsbyggnadsprogram som hade eller höll på att fullbordas.

Sedan slutet av 1980-talet har det kommit rapporter om problem med

hemlöshet i flera länder och sedan dess har frågan haft en ständig aktualitet. Ett exempel på den nya uppmärksamheten är att 1987 utsågs till de *hemlösas år* av Förenta nationerna. Syftet var att man skulle uppmärksamma problemet i medlemsländerna och vidta åtgärder. Det bildades också övernationella och nationella organisationer för att kartlägga och sprida information om frågan. År 1989 bildades t.ex. den europeiska organisationen FEANTSA (the European Federation of National Organisations working with the Homeless). Det var inledningen till många av de satsningar som senare kom att göras för att få bukt med problemet.

Efter en rad riksdagsmotioner uppdrog den svenska regeringen 1993 åt Socialstyrelsen att i samverkan med Boverket utföra en rikstäckande räkning av antalet hemlösa, att kartlägga hemlöshetens orsaker, att kartlägga vårdens utformning och komma med förslag på förändringar (Socialstyrelsen 1994:15). Det kom att bli den första i en rad senare kartläggningar och 2006 beslöts det att dessa undersökningar skall göras mer systematiskt i framtiden. Hemlöshetsfrågan eller vissa aspekter av den har behandlats i flera statliga undersökningar, t.ex. av Kommittén för hemlösa som publicerade sitt slutbetänkande 2001: *Att motverka hemlöshet – En sammanhållen strategi för samhället* (SOU 2001:95) och i den statliga utredningen *Vräckningar och hemlöshet – drabbar också barn* (SOU 2005:88). Under senare år har, som nämnts, också staten genom Socialstyrelsen beviljat medel till kommuner och frivilligorganisationer för att motverka den svenska hemlösheten.

Under det senaste decenniet har hemlöshetsfrågan ofta behandlats i medierna.

Politiken har ändrat karaktär

Samtidigt som hemlöshet återkommit som ett problem tycks den västeuropeiska politiken på hemlöshetsområdet delvis ändrat karaktär, vilket kan förklara något av de senaste decenniernas uppmärksamhet. Patricia Kennett och Alex Marsh visar i sin bok *Homelessness – Exploring the New Terrain* (1999) hur hemlöshetsfrågan blev en fråga i den politiska debatten under 1990-talet och diskuterades i termer av "den nya hemlösheten", som också krävde nya typer av lösningar. I de länder där man tidigare i hög utsträckning förlitat sig på offentliga myndigheter som välfärdsproducenter har man istället börjat tala om vikten av välfärdspluralism och samarbete mellan olika typer av välfärdsproducenter för att lösa hemlöshetsproblemet.

Politiker och myndigheter öppnade i slutet av 1900-talet upp ett "fält" för olika typer av aktörer, lösningar och samarbete. Nya frivilligorganisationer, t.ex. gatutidningsrörelsen, ingick i transnationella nätverk och införde likartade modeller i land efter land för hur man kunde mobilisera resurser, t.ex. genom kontakter med det privata näringslivet, och hur man skulle hjälpa hemlösa genom hjälp till självhjälp. *Situation Sthlm*, som har funnits sedan augusti 1995, var den första svenska gatutidningen. Den säljs av hemlösa, men den har också gett hemlösa möjligheter att framträda i spalterna, genom dagböcker och insändare. Flera av de europeiska gatutidningarna ingår i en internationell organisation med s.k. street papers som är en del av en större rörelse som arbetar efter konceptet "hjälp till självhjälp". Framför allt håller gatutidningarna hemlöshetsfrågan levande även om de också behandlar andra frågor.

Men också olika företag och affärsintressen har i ökad utsträckning kommit att utforma tjänster för hemlösa, t.ex. härbärgen. Sedan tidigare

fanns offentliga myndigheter och traditionella frivilligorganisationer som sedan lång tid arbetat med frågan. De gamla organisationerna måste t.ex. slå vakt om sin historiska och privilegierade ställning när nya organisationer försökte etablera sig på fältet.

Frivilligorganisationernas roll för de hemlösa har diskuterats. Å ena sidan har frivilligorganisationernas arbete beskrivits i positiva ordalag och de har ansetts mer innovativa och mindre byråkratiska än den offentliga sektorn. De har också förväntats producera härbärgesverksamhet och service billigare än kommunerna. Å andra sidan har kritiska röster menat att organisationernas verksamhet står i motsats till en generell och rättighetspräglad socialpolitik. Åter andra har menat att det är svårt att dra frivilligorganisationerna över en kam eftersom de inte har några gemensamma egenskaper.

Det har alltså, enligt Patricia Kennett och Alex Marsh, skapats ett politiskt fält runt hemlösheten där det förekommer ett maktspel, allianser och en marknad för köp och försäljning av tjänster. Organisationerna använder olika kommunikativa strategier för att nå ut med sitt budskap till allmänheten. Konkurrensen mellan organisationer i de större städerna gör att man tidvis konkurrerar om entreprenörsuppdrag, resurser i form av ekonomi, identitet, respekt, status, anseende osv. Det blir viktigare med lobbyverksamhet, reklamkampanjer och påverkan av den allmänna opinionen. Samtidigt samarbetar organisationerna i olika projekt och för att genomföra övergripande kommunala och statliga strategier.

Aktörerna inom hemlöshetsfältet har haft olika intressen i hemlöshetsfrågan och profilerar sig på olika sätt i den offentliga diskussionen (Villadsen 2008). En del har varit kritiska till den offentliga politiken på området, andra har sett sig som pionjärer när det gäller att hitta nya och oprövade metoder, andra har deltagit i diskussionen genom att de har representerat övergripande samhällsintressen, andra har haft som ambition att tala för de hemlösa och föra fram deras röst i samhällsdiskussionen och åter andra har ansett att de haft ett speciellt mandat eftersom de har haft en lång historia av att arbeta med hemlöshetsfrågan. I de västerländska välfärdsstaterna möter vi alltså dagens hemlöshet i den offentliga diskussionen som en kör av röster.

Hemlöshet som flytande signifikant

Otydliga problem har enligt medieforskare en tendens att väcka uppmärksamhet, därför att man använder den offentliga diskussionen till att reda ut problemets omfattning och orsaker. Själva begreppet hemlöshet är också något av en flytande signifikant. Det finns inte några allmänt erkända definitioner av begrepp som hemlösa, hemlöshet, bostadslösa och uteliggare. Kommittén för hemlösa (SOU 2001:95) konstaterade att allmänhetens uppfattningar om vem som är hemlös i hög grad formas av egna möten med hemlösa på gator och torg samt av reportage i massmedierna i de större och medelstora städerna, medan myndigheter och forskare lägger ett annat innehåll i ordet "hemlös". Liksom vid andra samhällsproblem används den offentliga diskussionen för att reda ut olika problem och för att förstå innebörden av dem.

Socialstyrelsen har gjort några svenska tvärsnittsräkningar av antalet hemlösa, men dessa har inte gjorts i regelbundna intervaller och man har använt olika definitioner vid de olika tillfällena då man räknat. Dessutom säger tvärsnittsräkningar inget om det totala antalet hemlösa under t.ex.

ett år, utan endast hur många hemlösa som finns just den vecka som man räknar. Metodiken innebär att man kan underskatta antalet korttidshemlösa.

I 2005 års kartläggning redovisades 17 783 hemlösa, alltså personer som befann sig i någon av fyra situationer. Antalet hemlösa kan *inte* jämföras med de siffror som redovisades i de kartläggningar som genomfördes 1993 (9 903 hemlösa) respektive 1999 (8 440 hemlösa). Metodiken i 2005 års räkning diskuteras utförligt i rapporten (Socialstyrelsen 2006 a, s. 20–27) och 2005 års siffror har räknats om (s. 82–92) så att man kan dra slutsatser om den långsiktiga utvecklingen.

För att göra resultaten jämförbara har Socialstyrelsen bearbetat materialet från 1999 respektive 2005 års kartläggningar i syfte att se om hemlöshetstalen ökat eller minskat mellan åren 1999 och 2005. I jämförelsen har man exkluderat de nya grupper som tillkommit i 2005 års kartläggning, liksom man endast använt svar från uppgiftslämnare som medverkat i båda undersökningarna. Hemlösheten har enligt denna särskilda beräkning ökat från tidigare räkning med mellan 2 000 och 3 000 personer eller med 30–45 procent. Ökningen i inrapporteringen kommer främst från socialtjänsten.

I Socialstyrelsens nationella kartläggning från 2005 har myndigheten delvis tagit intryck av det arbete som pågår inom FEANTSA med att ta fram gemensamma definitioner för att underlätta mätningar i olika länder, dvs. ETHOS (European Typology on Homelessness and Housing Exclusion). I framtiden skall man sannolikt kunna följa utvecklingen på ett bättre sätt.

Är det samhället eller individen som orsakar hemlöshet?

Också orsakerna bakom hemlöshetsproblemet har lett till offentliga diskussioner, därför att det inte finns några allmänt erkända förklaringar till varför vi har hemlöshet i moderna välfärdsstater. Lite enkelt uttryckt har det förekommit en spänning mellan individinriktade förklaringar (misskötsamhet, missbruk, psykisk sjukdom osv.) och samhällsinriktade förklaringar som söker orsaker i samhällseliga strukturer (en bostadsmarknad i obalans, fattigdom, luckor i välfärdspolitiken osv.). I dag börjar också synen, att hemlösheten som andra samhällsproblem är ett mycket sammansatt problem, få större acceptans. Sociologen Donileen Loseke (2003) skiljer t.ex. på orsaker som har med social struktur att göra, t.ex. hur bostadsmarknaden fungerar, orsaker som hänger samman med sociala fenomen, t.ex. rasism eller diskriminering på bostadsmarknaden, samt individorsaker, dvs. orsaker som har med egenskaper och beteenden hos individen att göra. De här nivåerna samverkar på ett komplext sätt, enligt Loseke.

Enligt en tes bland problemforskare finns det en tendens hos beslutsfattare och allmänhet att finna relativt enkla lösningar på vissa sociala problem, därför att enkla förklaringar gör det lättare att nå enighet om vad som bör göras åt problemet (Rocheffort & Cobb 1994). I Norden har t.ex. narkotikan haft rollen av "den gode fienden" och den har kunnat förklara en rad samhällsproblem (Christie & Bruun 1985). Men också alkoholmissbruket eller personlig misskötsamhet har haft en tendens att förklara olika sociala problem och många grupper i samhället kan ställa sig bakom den här typen av förklaringar.

Att det finns olika uppfattningar om hur den moderna hemlösheten skall förklaras hjälper förmodligen till att hålla problemet vid liv.

Varför är det så svårt att komma tillrätta med problemet?

En annan sak som förmodligen leder till uppmärksamheten är just svårigheterna att komma tillrätta med hemlöshetsproblemet, trots att de flesta vill utrota hemlösheten. Det är på många sätt ett något obegripligt samhällsproblem i vårt moderna välfärdssamhälle. Många som bor i storstäderna i kommer på nära håll i kontakt med hemlösa på gator och torg. Det har säkerligen att göra med att man de senaste decennierna i mindre utsträckning sökt generella bostadspolitiska lösningar på problemet, utan i högre utsträckning lämnat till socialtjänsten i landets kommuner att finna lösningar.

Bakgrunden till dagens problem är att bostadsmarknaden i Sverige genomgick en stor förändring i början av 1990-talet. Bostadsdepartementet försvann i princip 1991 och statens utlåning till byggandet upphörde vid årsskiftet 1991/1992. År 1993 hävdades den lag om bostadsanvisning som hade gett kommuner möjligheter att styra fördelningen av lägenheter på sociala grunder. Samma år avvecklades också investeringsbidraget för ny- och ombyggnad av bostäder. Konsekvenserna blev ett minskat byggande, vilket i sin tur ledde till bostadsbrist i framför allt tillväxtkommunerna. På många håll började också de allmännyttiga bostadsbolagen att jämsställas med privata bostadsföretag och förväntades inte på samma sätt som tidigare ta ett socialt ansvar. Ett successivt avskaffande av bostadsförmedlingar i de flesta kommuner har gjort det svårare framför allt för resurssvaga hushåll att få bostäder. Skattereformen 1990-1991 medförde också att hyrorna höjdes samtidigt som det blev svårare att få bostadsbidrag. Flera forskare har pekat på att förändringarna slog hårt mot svaga bostadskonsumenter och närmast sett förändringarna som ett systemskifte. Dessa förändringar har legat till grund för utvecklingen de senaste decennierna.

Till skillnad från 1970- och 1980-talen då man försökte integrera de hemlösa på bostadsmarknaden har man sedan 1990-talet istället placerat dem på en särskild sekundär bostadsmarknad med många nya hyresförhållanden och specialkontrakt, dvs. lägenheter med sociala kontrakt, övergångslägenheter, träningslägenheter, kategori-boenden osv. Dessutom har härbärgena återuppstått under namn som dygnsboenden, lågtröskelboenden osv. En statlig utredning konstaterade 2001 att något mer än hälften av kommunerna inrättat någon form av härbärgesliknande boenden.

Även om de olika särlösningarna vid sidan av den ordinarie bostadsmarknaden kunnat lindra akut nöd och haft betydelse för enskilda hemlösa har de inte kunnat minska hemlösheten i stort. Tvärtom finns det en risk för att åtgärderna permanentar hemlösheten och försvårar för de hemlösa att återvända till den ordinarie bostadsmarknaden. Vi kan inte utesluta att den nuvarande politiken snarare förhindrar, än löser problemen. I alla fall förefaller det ytterst rimligt att massmedierna ställer frågor om den svenska hemlöshetspolitiken när det kommer rapporter om att ett stort antal barn får uppleva en vräkning och att barn lever i hemlöshet tillsammans med sina föräldrar. Det är klart vi alla måste fråga oss hur detta kan, eller får ske.

Mediernas betydelse

Medierna har naturligtvis en stor betydelse för hur hemlöshetsfrågan uppmärksammas. Hemlöshet har också en lång tradition i den klassiska journalistiken och i det sociala reportaget som sedan länge speglar situationen

på samhällets botten som vanliga människor inte kommer i kontakt med och man vill låta de utsatta komma till tals. En del forskare menar att det sedan 1980- och 1990-talet utvecklats en ny syn på och ett nytt förhållningssätt till sociala problem. Problemen avlöser varandra i allt snabbare tempo på tidningarnas nyhetssidor och det privata offentliggörs i medierna genom flödet av privata bekännelser. Man kanske till och med kan tala om en ny hållning.

Flera forskare har lyft fram pressens betydelse för hemlöshetsfrågans behandling i det offentliga rummet. Exempel på skrifter med detta perspektiv är t.ex. *Homelessness. Public Policies and Private Troubles* (Hutson & Clapham 2000) och Sterns arbete "The Emergence of the Homeless as a Public Problem" (1986). I Norden finns det flera studier av hur massmedierna behandlat hemlöshetsfrågan, t.ex. den finska *Bostadspolitik och luftfarromantik? Bilden av bostadslösheten i två finländska dagstidningar 1990–2001* (Österberg-Englund 2007). Också i svenska skrifter behandlas massmediernas bilder av hemlösa och av frivilligorganisationers reklamkampanjer i medierna (t.ex. Thörn 2001; 2004).

Det är framför allt 1990-talets massmediala uppmärksamhet som belysts i den internationella forskningen. Mycket tyder på att pressen i de svenska storstäderna följer den internationella trenden. Frågan behandlades i olika reportage under 1980-talet, men under 1990-talet tog sig medierapporteringen lite andra former. Viktiga händelser anses dels vara Stockholms Stadsmissions 1990-talskampanjer i pressen för att bilda opinion för de hemlösa och för att samla in pengar till hemlöshetsarbetet, dels etablerandet av gatutidningar i Sverige.

I dag talar forskare om en publik sfär där hemlösheten diskuteras av olika aktörer. Ett exempel på detta är Mark Liddiards (2000) arbete *Homelessness: the Media, Public Attitudes and Policy Making*. Medierna kan enligt detta synsätt inte ses isolerade utan de är beroende av och samspelar med en rad andra aktörer och det finns andra aktörer som är beroende av medierna. För att förstå mediebilderna av hemlöshet måste man förstå samspillet och dynamiken i den publika sfären.

Sammanfattningsvis finns det alltså många olika orsaker till att hemlöshetsproblemet uppmärksammas i dagens samhälle.

Pris i socialt arbete

Det finns numera en hel del pris som delas ut för förtjänstfulla insatser inom det sociala arbetets olika fält – praktik, utbildning och forskning. Förutom att hedra viktiga insatser är säkert de här priserna viktiga för yrkesområdets identitet och självförståelse.

CSA:s hedersstipendium

Centralförbundet för socialt arbete (CSA) delar sedan 1982 ut en hedersutmärkelse till någon person eller organisation, som på ett framstående sätt bidragit till att utveckla det sociala arbetet.

Vid sitt årsmöte i början av juni delade CSA ut 2009 års hedersutmärkelse till två personer som har gjort betydande insatser inom socialtjänstens kärnverksamheter i olika delar av landet. Båda har under lång tid varit verk samma och utvecklat det sociala arbetets praktik. I CSA:s motivering heter det:

"Claudette Skilving har arbetat i kommunal socialtjänst sedan början på 1970-talet. Hon arbetade med att bygga upp den första familjecentra-

len i Sverige i Hagalund i Solna eftersom hon såg, att om man genom samverkan kunde nå barnfamiljer tidigt, skulle familjen nås av tidiga insatser. Detta har blivit en modell för hälsofrämjande och förebyggande familjearbete, som sedan kom att följas av fler i hela landet. Claudette har varit aktiv inom det socialpolitiska området under många år. Hennes styrka ligger i att alltid förmå se till individen även i ett större sammanhang och lyfta in forskning och utvecklingsfrågor i vardagen. Hon är mån om att involvera brukarorganisationer i arbetet för att också avpassa insatserna efter de behov organisationerna ser. Claudette arbetar nu som chef för enheten för hemlösa vid Stockholms socialtjänstförvaltning, där hon driver utvecklingsfrågorna. Claudette har också deltagit i den socialpolitiska debatten och skrivit artiklar i angelägna frågor.

"Leif Redestig arbetar som utvecklingsledare och projektledare inom socialtjänsten i Helsingborg Stad. Han har genom kunnighet, engagemang och uthållighet drivit utvecklingsarbete inom den sociala barnvården för barn och unga i många år och i insatserna använts sig av forskningsresultat. Bland utvecklingsprojekten kan nämnas ett skolprojekt inom familjehemsvården där familjehemsplacerade barns hälsa och utbildning satts i centrum. Projektet följs av forskare och har gett mätbara resultat vilka har spridit sig i Sverige och uppmärksammats i medierna ett flertal gånger. Ett annat projekt riktar sig till barn som är nyanlända i Sverige samt barn i familjer med långvarigt försörjningsstöd. Ytterligare ett projekt har haft till syfte att förändra och påverka organisationsstrukturen inom kommunen och regionen på ett sådant sätt att man lättare kan möta barn som har kontakt med flera olika förvaltningar och myndigheter. Projektet syftar till att de olika myndigheterna ska enas över förvaltningsgränserna i arbetet med barn."

Nordiska Socialhögskolekommitténs (NSHK:s) nordiska pris

NSHK delade vid sin konferens i Bodö i Norge i början av augusti i år ut sitt hederspris till en känd nordisk forskare, nämligen Synöve Karvinen-Ninikoski, som är svenskspråkig professor i socialt arbete vid den samhällsvetenskapliga institutionen vid Helsingfors universitet. Hon har ansvar för magister- och vidareutbildningarna vid den svenskspråkiga socionomutbildningen och hon har forskat om professionell utveckling, arbetsförhållanden inom socialt arbete, kunskapsproduktion och frågor om hur socialt arbete har utvecklats i praktiken. Hon har varit lokal koordinator för implementeringen av Bolognareformen inom socialt arbete i Finland och har varit aktiv i Förbundet för social forskning (FORSA) i Finland. Hon har varit aktiv i en rad europeiska samarbetsprojekt. Priset får hon för viktiga insatser för att utveckla det sociala arbetet.

Ett stort grattis till de tre pristagarna.

Utsatt barndom – olika vuxenliv

Nyligen publicerades en unik forskningsrapport, nämligen *Utsatt barndom – olika vuxenliv. Ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård* (2008). Författaren, professor Gunvor Andersson, har följt ett antal barnhemsbarn under 25 år och har dokumenterat hur det gått för dem senare i livet.

Gunvor Andersson arbetade som psykolog vid Malmö socialförvaltning och barnhemmet Enebacken 1972-1986. Redan 1979 skrev hon en rapport

om samtliga barn som placerades på Enebackens barnhem. Rapporten ledde till en försöksverksamhet med utvidgad föräldrasamverkan på barnhemmet. Hennes doktorsavhandling *Små barn på barnhem* utkom 1984. I den forskning som föregick doktorsavhandlingen valde hon ut de 26 barn under fyra år som stannade minst fyra veckor på barnhemmet. Det var den mest utsatta gruppen, med de svåraste hemförhållandena. Barnen har sedan följts upp fem gånger 5, 10, 15, 20 och 25 år efter den tidiga barnhemsvistelsen. Den sista rapporten (*Utsatt barndom – olika vuxenliv*) handlar om hur det gått för barnen. De har i olika intervjuer fått berätta om sig själva och sina liv. I uppföljningsstudierna har hon på ett inträngande sätt belyst vad det innebär att växa upp under svåra förhållanden, att komma i kontakt med socialtjänsten, att skiljas från sina biologiska föräldrar och att växa upp i familjehem eller på barnhem och hur det gått för dem senare i livet.

Vad som är intressant med rapporten är att Andersson lyssnat på barnen och speglar deras perspektiv. Många uppföljningsstudier bygger på registerdata och är stora kvantitativa analyser. De visar att barnhems- och fosterbarn har ett dåligt utgångsläge eftersom de löper större risk för missbruk, psykisk ohälsa, självmord och kriminalitet än andra barn. Statistik och register kan inte säga allt. Genom Anderssons intervjuer under årens lopp framträder en något annorlunda bild, genom att intervjupersonerna framträder själva med sina tankar, känslor och föreställningar. Barnen som hon följt under så många år har inte ifrågasatt det riktiga i att de togs från sina ursprungsfamiljer. Nästan ingen ser sig enbart som offer. Men de bär med sig sina svåra upplevelser tidigt i livet och som vuxna har de en stark vilja att ge sina egna barn ett bättre liv. Några säger att erfarenheterna fått dem att växa.

Gunvor Andersson har under hela sin forskarkarriär varit intresserad av hur barn uttrycker känslor och tankar. Det är ingen tvekan om att vi behöver mer av den här typen av kunskap – vi behöver lyssna på barnens röster. Utsatt barndom – olika vuxenliv är viktig läsning för alla som arbetar med barn och ungdomar.

Hans Swärd

Referenser

Andersson, Gunvor (1984) *Små barn på barnhem*. Malmö: Liber förlag/Gleerup.

Andersson, Gunvor (2008) *Utsatt barndom – olika vuxenliv. Ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård*. Stockholm: Allmänna barnhuset.

Busch-Geertsema, Volker (1998) *Rehousing Projects for Single Homeless Persons. Innovative Approaches in Germany*. National Report 1997 for the European Observatory on Homelessness. Bryssel: FEANTSA.

Busch-Geertsema, Volker (2005 a) Does re-housing lead to reintegration? Follow-up studies of re-housed homeless people. *Innovation* 2, 205–226.

Busch-Geertsema, Volker (2005 b) *Från härberge till egen bostad. Uppföljning av projektet H 13 i Hannover sju år senare*. Malmö: Egalité.

Christie, Nils & Bruun, Kettel (1985) *Den goda fienden: narkotikapolitik i Norden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Dagens Nyheter 2009.

Goffman, Erving (1973) *Totala institutioner – fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Stockholm: Rabén & Sjögren. (original 1961; Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and other Immates. New York: Anchor Books).

Hertting, Nils (2000). "Hemlösa i Västeuropa. Om paradoxer, trender och traditioner i politik och statistik". I: Runquist, Weddig & Swärd, Hans (red.) *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv & förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Hirdman, Yvonne (1990) *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhems- politik*. Stockholm: Carlssons.

Hutson, Susan & Clapham, David (red.) (2000) *Homelessness. Public Policies and Private Troubles*. London: Continuum.

Hutson, Susan & Liddiard, Mark (1994) *Youth Homelessness: The Construction of a Social Issue*. Basingstoke: Macmillan.

Kennett, Patricia & Marsh, Alex (1999) *Homelessness. Exploring the new terrain*. University of Bristol: Policy Press.

Liddiard, Mark (2000, orig. 1999) *Homelessness: The Media, Public Attitudes and Policy Making*. I: Hutson, Susan & Clapham, David (red.) *Homelessness. Public Policies and Private Trouble*. London, New York: Continuum 74–88.

Loseke, Donileen R. (2003) *Thinking about Social Problems*. 2 uppl. New York: Aldine De Gruyter.

Löfstrand, Cecilia (2005). *Hemlöshetens politik. Lokal policy och praktik*. Doktorsavhandling. Malmö: Égalité.

Nationalencyklopedin (nätupplagan – augusti 2009)

Pleace, Nicholas & Quilgars, Deborah (2003). "Led Rather Than Leading? Research on Homelessness in Britain". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 13, (2): 187–196.

Sahlin, Ingrid (1996). *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt*. Doktorsavhandling. Lund: Arkiv förlag.

Sahlin, Ingrid (2000). "Den sekundära bostadsmarknaden och dess betydelse för 1990-talets hemlöshet". I: Runquist, Weddig & Swärd, Hans (red.) *Hemlöshet – en antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Socialstyrelsen (1994) *De bostadslösa situation i Sverige*. Rapport 1994:15, Stockholm.

Socialstyrelsen (2000). *Hemlösa i Sverige. Vilka är de och vilken hjälp får de?* Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 2000:1. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2001). *Social rapport 2001*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2002). *Plan för Socialstyrelsens utvecklingsarbete 2002–2004 för att motverka hemlöshet*. Skrivelse. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2006). *Hemlöshet i Sverige 2005. Omfattning och karaktär*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 2001:95. *Att motverka hemlöshet – en sammanhållen strategi för samhällen*. Slutbetänkande från Kommittén för hemlösa.

SOU 2005:88 *Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn*. Utredningen om vräkning och hemlöshet bland barnfamiljer.

Stern, Mark J. (1986) The Emergence of the Homeless as a Public Problem. I: Erickson, Jon & Wilhelm, Charles (red.) *Housing the Homeless*. New Brunswick, N.J.: Center for Urban Policy Research.

Thörn, Catharina (2001) 'De hemlösa' En kultursociologisk analys av myndighetsdiskurser. I: Sernhede, Ove & Johansson, Thomas (red.) *Identitetens omvandlingar*. Göteborg: Daidalos.

Thörn, Catharina (2004) *Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet*. Doktorsavhandling. Stockholm: Égalité.

Wagner, David (2005). *The Poorhouse: America's Forgotten Institution*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Villadsen, Kaspar (2008) 'Polyphonic' welfare: Luhmann's systems theory applied to modern social work. *International journal of social welfare*, 17, 65–73.

Österberg-Englund, Lotta Marie (2007) Bostadspolitik och luffarromantik? *Bilden av bostadslösheten i två finländska dagstidningar 1990–2001*. Helsingfors universitet, Helsingfors.

Författaranvisningar och bedömningssystem

Socionomens forskningssupplement tar emot vetenskapliga artiklar av följande slag: *Originalartiklar* där forskningsresultat från empiriska studier presenteras för första gången. *Översiktsartiklar* (review articles) eller metaanalyser som är kritiska belysningar eller utvärderingar av studier som redan har blivit publicerade. *Teoretiska artiklar* där författaren utifrån existerande forskning söker utveckla teorier eller diskutera generella metodologiska problem. Manuskript skickas per e-post till: Hans.Sward@soch.lu.se.

Artiklarna skall inte vara längre än 6000 ord dvs. 20 – 25 sidor med dubbelt radavstånd inklusive noter, referenser m.m.

För att få en enhetlig form på de vetenskapliga originalartiklarna vill vi att nyinsända artiklar följer en bestämd mall som innehåller följande punkter. I ett inledande *Abstract* ges en mycket kort sammanfattning av artikeln med syfte, metod, resultat och slutsatser. Ange gärna några ämnes- eller nyckelord som identifierar artikelns innehåll. I *Introduktion* ges en allmän bakgrundsbeskrivning samt syfte, frågeställningar, avgränsningar och teoretiska utgångspunkter. *Metod och material* bör utformas på ett sådant sätt att andra forskare kan bedöma tillförlitlighet och trovärdigheten av resultaten samt i möjligaste mån kunna upprepa studien. Under *Resultat* redovisas forskningsresultaten tillsammans med eventuella tabeller och diagram. *Diskussion/slutsatser* kan innehålla en diskussion om hur resultaten skall värderas, hur de förhåller sig till tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter och om det behöver göras några speciella metodologiska överväganden. Till slut skall också artikeln innehålla en lista över *Referenser* som har åberopats i framställningen.

Bedömningsproceduren följer de internationella regler som gäller för vetenskapliga tidskrifter inom det samhällsvetenskapliga området. Bedömningarna sker av externa granskare som är experter inom sitt ämnesområde. Dessa vet inte vem som har skrivit artiklarna och författarna får inte heller reda på vem som gjort bedömningarna. Granskarna bedömer om de inskickade artiklarna kan antas för publicering direkt, om de kräver smärre revideringar av författarna, om de kräver större förändringar och en ny bedömning eller om de är oacceptabla för publicering.

Följande kriterier används i bedömningarna: vetenskaplig relevans, förtrogenhet med forskningen inom området, använd vetenskaplig metod, språklig och annan presentationsform, presentation av tabeller och figurer, längden på artikeln och dess originalitet. Dessutom lämnar bedömarna råd till redaktören. Varje artikel bedöms av minst två bedömare.

Alla tidskrifter som arbetar med ett peer reviews-system måste avstå från att publicera ett antal artiklar. Det gäller också för de artiklar jag låtit bedöma för detta nummer. Kritik mot en artikel skall inte ses som en nackdel, utan snarare som en fördel för både tidskrift, läsare och författare. Författarna har i många fall möjligheter att arbeta vidare med en artikel som inte kan antas och har möjligheter att förbättra den med hjälp av bedömnarnas råd. Det är mer prestigefullt att publicera sig i tidskrifter som tillämpar ett strikt bedömningssystem vilket gör att de kommer att dra till sig artiklar av de mest framstående forskarna inom området, vilket i sin tur kommer läsekretsen till del.

